

440
1948/2

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

4

2

1948
ТОШКЕНТ

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

ОЙЛИК АДАБИЁТ ВА САНАТ ЖУРНАЛИ

ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

4

№ 2

ФЕВРАЛЬ

ТОШКЕНТ

1948

4655
20A. 3001

В. МУРАДЕЛИНИНГ „УЛУҒ ДЎСТЛИК“ ОПЕРАСИ ТЎҒРИСИДА

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1948 йил 10 февраль қарори

ВКП(б) Марказий Комитети шунита кидлайдики, ССР Иттфоқи Большой театри томонидан Октябрь революциясининг 30 йиллиги кунларида саҳнага қўйилган „Улуғ дўстлик“ операси (В. Мурадели музикаси, Г. Мдивани либреттоси) музика жиҳатидан ҳам, сюжет жиҳатидан ҳам яроқсиз бўлиб, ғайри бадиий асардир.

Операнинг асосий камчиликлари даставвал операнинг музикасидадир. Бу операнинг музикаси ёрқин эмас, қашшоқ. Бу операда эсда қоладиган бирорта оҳанг ёки ария йўқ. У оҳангдор эмас ва ғализдир, нуқул диссонанслар, қулоққа дағал эшитилучи товушлар асосига қурилган. Оҳангдордек бўлиб эшитилган баъзи мисраълар ва саҳналар қулоққа асло ёқмайдиган ва тингловчиларнинг ғашини келтирадиган пойма-пой шовқин-сурон блан бирдан узылиб қолади. Операда музика ва воқиянинг бориши орасида ҳечқандай узвий алоқа йўқ. Операнинг вокал қисми — хор, якка ашулалар ва умумий ашулалар — жуда ёмон таассурот қолдиради. Шу сабабли, оркестр ва ашулачиларнинг қобилиятларидан тўла фойдаланилмай қолинади.

Композитор халқ куйлари бойлигидан, ашулалар, лапарлар, рақс ва ўйин оҳангларида фойдаланмаган. Ҳолбуки СССР халқлари ижодиёти мана шундай куй ва оҳангларга жуда бойдир, айниқса операда тасвирланган воқиа бўлиб ўтадиган Шимолий Кавказда яшовчи халқлар ижодиёти мана шундай оҳанг ва куйларга бойдир.

Композитор Мурадели музикада сохта „оригиналлик“ орқасидан қувиб, умуман классик операнинг энг яхши ананалари ва тажрибасини, хусусан рус классик операсининг энг яхши ананалари ва тажрибасини инкор қилган. Рус классик операси ички мазмунга, оҳангларга бойдир, кўлами кенгдир, халқчилдир, музика шакли нафис, гўзал ва равшандир. Бу фазилатлар рус операсининг жаҳондаги энг яхши опера бўлишига, музиканинг кенг халқ оммаси севадиган ва фойдаланадиган жанри даражасига кўтарилишига имкон берди.

Операда тасвирланган воқиа тарихий жиҳатдан сохта ва сун'ийдир. Бу опера 1918 — 1920 йилларда Шимолий Кавказда совет ҳокимияти ва халқлар дўстлигини ўрнатиш учун олиб борилган курашнинг кўрсатмоқчи бўлади. Опера одамларда нотўғри тасаввур қолдиради, гўё грузинлар билан осетинлар каби Кавказ халқлари ўша вақтда рус халқига душман бўлган эмишлар. Бу тарихни сохталаштиришдир. Чунки, ўша вақтда Шимолий Кавказда халқлар дўстлигини ўрнатишга ингушлар ва чеченлар тўсқинлик қилганлар.

ВКП(б) Марказий Комитети шуни та'кидлайдики, Мурадели операсининг муваффақиятсизликка учраши совет композитори ижодиёти учун қалбаки ва ҳалокатли бўлган формалистик йўл натижасидир. Ўртоқ Мурадели мана шу йўлга кириб қолган.

Совет музыкаси арбобларининг ВКП(б) Марказий Комитетидан ўтказилган кенгаши Мурадели операсининг муваффақиятсизликка учраши тасодифий бир ҳол эмаслигини кўрсатди, бу аҳвол ҳозирги замон совет музыкасининг кўнгилдагидек юксак савияда эмаслиги, совет композиторлари орасида формализм оқими тарқалганлиги оқибатидир.

1936 йилдаёқ, Д. Шостаковичнинг „Мценск уездининг Макбет хоними“ деган операси майдонга чиқиши муносабати билан, ВКП(б) Марказий Комитетининг органи „Правда“да Д. Шостакович ижодиётидаги халққа қарши, формалистик хатолар кескин танқид қилинган ва бу оқимнинг совет музыкаси ривожланиши учун зарарли ва хавфли эканлиги фош этилган эди. Ўша вақтда „Правда“, ВКП(б) Марказий Комитетининг кўрсатмаси билан мақола ёзиб, совет халқининг ўз композиторлари олдига қўйган талабларини аниқ ифодалаб берган эди.

Мана шу оғоҳлантиришларга, шунингдек ВКП(б) Марказий Комитети томонидан „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақида, „Катта ҳаёт“ кинофильми ҳақида, драма театрларининг репертуари ва уни яхшилаш тадбирлари тўғрисида чиқарилган қарорларда берилган кўрсатмаларга қарамай, совет музыкасида ҳечқандай ўзгариш юз бермади. Ба'зи совет композиторларининг халқ ичидида севиб айтиладиган ва кенг ёйилган янги ашулалар яратиш, кино учун музыка яратиш ва бошқа соҳаларда эришган айрим муваффақиятлари бу соҳада жиддий бурилиш ясалганини кўрсатмайди. Айниқса, симфоник музыка ва опера ижодиёти соҳасида аҳвол ёмондир. Бу ерда гап халққа қарши, формалистик оқимга амал қилаётган композиторлар тўғрисида бораётир. Бу оқим композиторлардан Д. Шостакович, С. Прокофьев, А. Хачатурян, В. Шебалин, Г. Попов, Н. Мясковский ва бошқа ўртоқларнинг асарларида айниқса яққол кўринмоқда, уларнинг ижодиётида совет халқи ва унинг бадий завқига ёт бўлган формалистик хатолар, музыкада демократияга қарши бўлган майллар айниқса равшан кўринмоқда. Классик музыканинг асосий принципларини инкор этиш, ғализ оҳангларни, ёқимсиз товушларни ва оҳангсизликни тарғиб қилиш шундай музыканинг характерли аломатларидир. Бундай нуқсонлар гўё музыка шаклининг ривожланишида

„олга интилиш“ ва „янгилик яратиш“ эмиш. Музыка асарининг оҳанг каби муҳим асосларини рад этиш, асабга тегдиган ғализ товуш уйдирмаларига берилиш, музикани какофонияга, тартибсиз товушлар тўпламига айлантириш ҳам мана шундай музиканинг аломатларидир. Бу музикадан Европа ва Америкада мавжуд бўлиб, буржуа маданиятининг тушкунлигини ифодалайдиган, музыка сан'атини тўла инкор этадиган, унинг боши берк кўчага кириб қолганлигини кўрсатадиган ҳозирги замон буржуа модернистик музикасининг руҳи аңқиб туради.

Бир қатор мустақил оҳангларнинг бир вақт ичида боғланиши ва ривожланишига асосланган ранг-баранг музыка ва куйдан бош тортиш ҳамда бир хил, зерикарли, кўпинча сўзсиз музыка ва куйга берилиш, бунинг орқасида бизнинг халқимизга хос бўлган кўп овозли музыка — куй сан'атини бузиш формализм оқимининг муҳим аломатларидан бўлиб, бу ҳол музиканинг қашшоқланишига ва тушкунлигига олиб боради.

Кўп совет композиторлари, рус ва ғарб классик музикасининг энг яхши ан'аналарини поймол этиб, бу ан'аналарни „эскирган“, „кўҳна“, „консерватив“ деб рад қилдилар ва классик музыка услубларини сидқидил блан ўзлаштиришга ва ривожлантиришга ҳаракат қилаётган композиторларни „ибтидоий ан'анабозлик“ ва „эпигонлик“ тарафдорлари деб, кибр блан масхаралаб, сохта тушунилган янгилик яратучилик орқасидан қувиб, ўз музыкаларида совет халқининг талаблари ва бадий завқидан ажралиб қолдилар, тор доирадаги мутахассислар ва музикашунослар бўлиб қолдилар, музиканинг юксак ижтимоий ролини пасайтирдилар ва қуруқ сан'атга берилган якка шахсларнинг бузуқ завқларини қондириш блан кифояланиб, музиканинг аҳамиятини тушириб юбордилар.

Совет музикасидаги формалистик оқим бир гуруҳ совет композиторлари орасида чолғулар учун ёзилган сўзсиз симфоник музикага биртомонлама берилиб кетишни ҳамда опера, хор музикаси; кичик оркестрлар, халқ чолғулари, вокал ансамбльлар ва бошқалар учун оммабоп музикалар каби музыка жанрларини камситишга интилишни кучайтирди.

Буларнинг ҳаммаси сўзсиз шунга олиб келадики, вокал маданияти ва драма сан'атининг асослари йўқолиб қолади, композиторлар халқ учун ёзишдан чиқиб қоладилар, сўнгги вақтда рус классик операси савиясида турадиган бирорта совет операси яратилмаганлиги шундан далолат беради.

Совет музикаси ба'зи намояндаларининг халқдан ажралиб қолгани шунга олиб келдики, уларнинг орасида чиркин „назария“ тарқалди, бу „назария“га кўра, ҳозирги замондаги кўп совет композиторлари яратган музикага халқнинг тушунмаслигига, халқ гўё бу мураккаб музикани тушуниш даражасига „ўсиб етмаган“, халқ бу музикани юз йилдан кейин тушуна олади, шунинг учун, ба'зи музыка асарлари тингловчиларга бориб етмаса таажжубланиш керак эмас, деган важлар кўрсатилмоқда. Халққа қарши, тамомила шахсиятларастликдан иборат бўлган бу назария ба'зи

композиторлар ва музикашуносларнинг халқдан, совет жамоатчилиги танқидидан қочишга, ўз қобигига ўралиб қолишга олиб келди.

Мана шу ва шунга ўхшаган фикрларнинг тарғиб этилиши совет музика сан'атига жуда катта зарар етказди. Шу фикрларга ғоят э'тиборсизлик блан йўл қўйилиши совет музика маданияти арбоблари орасида мана шу маданиятга ёт бўлган, музиканинг ривожланишини боши берк кўчага олиб кириб қўядиган ва музика сан'атини йўқ қиладиган майлларнинг тарқалишига имкон беради.

Совет музикасида халққа қарши, пуч, формалистик оқимнинг мавжуд бўлиши бизнинг консерваторияларимизда, биринчи навбатда, Москва консерваториясида (директори ўртоқ Шебалин) ёш композиторларни тайёрлаш ва тарбиялашга жуда ёмон та'сир кўрсатмоқда. Москва консерваториясида формалистик оқим ҳукм сурмоқда. Студентлар онгига рус ва ғарб классик музикасининг энг яхши ан'аналарига ҳурмат қилиш руҳи синг'дирилмаётир, улар халқ ижодиётига, демократик музика шаклларига муҳаббат руҳида тарбияланмаётирлар. Консерваторияларда та'лим олган кўп кишиларнинг ижодиёти Д. Шостакович, С. Прокофьев ва бошқаларнинг музикасига кўр-кўрона тақлиддан иборат.

ВКП(б) Марказий Комитети совет музика танқидчилигининг мутлақо чидаб бўлмас аҳволда эканини қайд қилади. Танқидчилар орасида рус реалистик музикасининг душманлари, тушкун, формалистик музиканинг тарафдорлари етакчилик қилмоқдалар. Бу танқидчилар Прокофьев, Шостакович, Мясковский, Шебалинларнинг навбатдаги ҳарбир асарини "совет музикасининг янги ютуғи" деб э'лон қиладилар ҳамда бу музикадаги субъективизм, конструктивизм, ўтакетган индивидуализмни, музика тилининг ҳаддан ташқари оғирлаштириб юборилганлигини, я'ни қаттиқ танқидга учраши лозим бўлган нарсаларни кўкка кўтариб мақтайдилар. Музика танқидчилари, социалистик реализм принципларига ёт бўлган зарарли фикр ва назарияларни ер блан яксон этиб юбориш ўрнига, ўз ижодиётида сохта ижодий йўлга кириб қолган композиторларни "илғор" композиторлар деб мақтаб, мана шу зарарли фикр ва назарияларнинг тарқалишига йўл очиб бермоқдалар.

Музика танқидчилиги совет жамоатчилигининг фикрини, халқ фикрини изҳор қилмай қўйди ва айрим композиторларнинг минбарига айланиб қолди. Ба'зи музика танқидчилари, принципаал, холисона танқид ўрнига, ошна-оғайнингачилик алоқалари андишасига бориб, айрим музика раҳбарларига лаганбардорлик ва хушомадгўйлик кўрсатиб, уларнинг ижодиётини ҳа деб мақтамоқдалар.

Буларнинг ҳаммаси бир гуруҳ совет композиторлари орасида ҳозирги замон Ғарбий Европа ва Америка тушкун музикасининг та'сиридан илҳомланаётган буржуа мафкурасининг сарқитлари ҳали йўқотилмаганини кўрсатади.

ВКП(б) Марказий Комитети совет музика фронтида мавжуд бўлган бу кўнгилсиз аҳвол СССР Министрлар Совети ҳузури-

даги Сан'ат ишлари комитети ва Совет композиторлари союзининг ташкилот комитети томонидан совет музыкаси соҳасида олиб борилаётган нотўғри йўл натижасида юз берди, деб ҳисоблайди.

СССР Министрлар Совети ҳузуридаги Сан'ат ишлари комитети (ўртоқ Храпченко) ва Совет композиторлари союзининг ташкилот комитети (ўртоқ Хачатурян) классик мероснинг, хусусан рус музыка мактаби ан'аналарининг катта тараққийпарварлик ролини э'тироф этишга, мана шу меросдан фойдаланиш ва уни бундан кейин ривожлантиришга, музыкада чуқур мазмунли музыка шаклининг бадий камолоти блан боғлаб олиб боришга, музиканинг ҳаққонийлиги ва реаллигига, унинг халқ блан ва халқ музыка ҳам ашула ижодиёти блан чуқур узвий алоқасига, айни бир вақтда содда ва тушунарли бўлган музыка асарининг юксак сан'атига асосланган реалистик оқимни совет музыкасида ривожлантириш ўрнига, аслда совет халқига ёт бўлган формалистик оқимни рафбатлантириб келдилар.

Совет композиторлари союзининг ташкилот комитети бир гуруҳ формалист композиторларнинг қуролига айланиб қолди, формалистик хатоларнинг асосий макони бўлиб қолди. Ташкилот комитетида ярамас вазият пайдо бўлди, унда ижодий мунозаралар ўтказилмайди. Ташкилот комитетининг раҳбарлари ва уларнинг атрофига тўпланган музикашунослар реализмга қарши бўлган ва қўллаб-қувватлашга арзимайдиган қалбаки асарларни кўкларга кўтардилару, ўзининг реалистик руҳи блан, классик меросни давом этдириш ва ривожлантиришга интилиши блан ажралиб турадиган асарларни эса иккинчи даражали асарлар деб ҳисоблаб, назарга илмайдилар ва камсетадилар. Музыка соҳасидаги „явгилик яратучилиги“, „ўтакетган инқилобчилиги“ ҳақида жар солучи композиторлар эса Ташкилот комитетидаги фаолиятларида қолақ ва ярамас консерватизм тарафдорлари бўлиб майдонга чиқмоқдалар, қачик бир танқидга ҳам чидаш бермай, кеккайиб юрмоқдалар.

ВКП(б) Марказий Комитети шуни та'кидлайдики, СССР Министрлар Совети ҳузуридаги Сан'ат ишлари комитетида ва Совет композиторлари союзининг ташкилот комитетида ҳукм сурган бундай вазият ва совет музыкаси вазифаларига бундай муносабатга ортиқ чидаш мумкин эмас, чунки бундай вазият ва бундай муносабат совет музыкасининг ривожланишига жуда катта зарар етказди. Совет халқининг маданий талаблари ва бадий завқи сўнгги йилларда жуда ўсиб кетди. Совет халқи композиторлардан барча жанрларда—опера, симфоник музыка соҳасида, ашула ижодиётида, хор ва рақс музыкасида сифат жиҳатидан ва гоёвий жиҳатдан юксак савиядаги асарлар кутмоқда. Бизнинг мамлакатимизда композиторларга ижод қилиш учун бениҳоя катта имкониятлар яратиб берилган ва музыка маданиятининг барқ уриб яшнаши учун барча зарур шароит вужудга келтирилган. Совет композиторлари ўтмишда бирорта композиторнинг хаёлига ҳам келмаган кўп тингловчилар оммасига эга. Шу бениҳоя катта имкониятларнинг ҳаммасидан фойдаланмаслик ва ўз ижодиётини

тўғри реалистик йўлга солиб юбормаслик кечирилмайдиган бир ҳол бўлур эди.

ВКП(б) Марказий Комитети қарор қилади:

1. Совет музыкасида халққа қарши бўлган ва аслда музиканинг йўқотилишига олиб келадиган формалистик оқим қоралансин.

2. Марказий Комитет Пропаганда ва агитация бошқармасига ҳамда Сан'ат ишлари комитетига совет музыкаси соҳасидаги хато ва нуқсонларни тузатиш, Марказий Комитетнинг шу қарорида кўрсатилган камчиликларни йўқотиш ва совет музыкасининг реалистик оқим блан ривожланишини та'минлашга эришиш таклиф этилсин.

3. Совет композиторлари совет халқининг музика ижодиётига бўлган юксак талабларини чуқур англаш, музикамизни кучсизлантирадиган ва унинг ривожланишига халал берадиган барча ғовларни йўлдан супириб ташлаб, ижодий иш соҳасида катта юксалишни та'минлашга да'ват этилсин. Бу ижодий юксалиш совет музика маданиятини тез сур'атлар блан ривожлантиради ва музика ижодиётининг барча соҳаларида совет халқига муносиб бўлган мукамал, сифат жиҳатидан юксак асарлар яратилишига олиб келади.

4. Тегишли партия ва совет органларининг музика ишини яхшилашга қаратилган ташкилий тадбирлари ма'қуullanсин.

ШАЙХЗОДА

Ю Л Д У З

Дурахшон бир юлдуз, боқинг — бу юлдуз,
Барча юлдузлардан яқин бу юлдуз,
Қуриқлар ўлканинг ҳаққин бу юлдуз —
Мағрур жилваланиб эл байроғида.

Доларанг шу'лалар унинг ёруғи,
Қизил аскарликдир шонли та'рихи,
Беш қирра юлдуздир исми — та'рифи
Туғилди Ватанинг саҳар чоғида.

Чўкмасдан, у дашту-дар'ёдан ўтди,
Зулматни парчалаб офтобни кутди,
Умри ўттизинчи баҳорга етди,
Жилоси тобланди ҳарб синоғида.

У қанот бўлдию осмонда учди,
У орден — дил бўлди кўкракка тушди,
Мардликнинг рамзики, — ёв-ла урушди
Нақш эди аскарнинг жанг қалпоғида.

Кунларнинг томири ва қонида у,
Хурликнинг, инсофнинг маконида у,
Генералиссимус поғонида у —
Бешқирра юлдузнинг расми ҳувайдо.

Дурахшон бир юлдуз, боқинг — бу юлдуз,
Барча юлдузлардан яқин бу юлдуз,
Доҳийдан нур олган ёрқин бу юлдуз —
Мағрур жилваланар эл байроғида.

н. ОХУНДИЙ

ЭРК ПОСБОНИ

Ўттиз баҳор кўрган ватанинг яшар.
Озодлик қушини, яшна юлдуздак.
Бугун сени қутлар меҳнаткаш башар,
Салютлар чалади осмонда қарсак.

Сенинг байроғингга ёзилган ҳикмат:
Азиз, му'табардир азалдан инсон!
Агар душман таслим бўлмаса, албат,
Янчилар дарранда каби беомон.

Ленин берди халқлар қалбига қанот,
Раҳнамо Сталин доҳи шуури.
Совет армияси деган шонли от,
Бўлди халқимизнинг шуҳрат ғурури.

Сенда инсонликнинг муқаддас бурчи,
Сенда адолатли элнинг қиличи.
Сенда зулматларни ёрар эрк ўчи,
Сенда Сталиннинг даҳоси, кучи.

Юртга солганида душман таҳлика,
Сенинг ғазабингдан титради замин.
Фармон берганида жангга эл, ўлка,
Ғолиб келишингга биз эдик амин.

Париждан, Лондондан, Вашингтондан,
Яна ҳурар итлар тонг юлдузига.
Нур қояси каби сени кўришиб,
Чаррандалар ин оқтарар ўзига.

Ҳали кетмасидан кўзлардан оққан —
Гўдакларнинг қайноқ ёшларин тапти,
Сабил қолган Гитлер қиличин таққан
Маршалл ялогини Черчилъ ялапти.

Парижда ҳукмрон „сиёсатчилар“,
Деголь блан Бидо дейди башарга:
Эмиш одамзодга эрк беручи-зар,
Трумэн келармиш унга ҳашарга.

Нақл бор: унутса одам онасин,
Она оқ сутлари уни қилар кўр.
Шунда номард фарзанд ўз соғонасин
Бойўғлидек ўзи мадҳини ўқур.

Озод Париж — дея ҳалок бўлганлар
Бир сиқим тупроғи тилга келса-гар,
Сотқин Бидо, Трумэнлар, Дегольлар,
Бир тун каби ўчар, ёришар саҳар.

Ўттиз ёшар йигит, новқирон посбон,
Сендан олсам дейди инсонлар умрин.
Азиз бўлмоқликқа ҳақлидир инсон,
Оламга соч Сталиннинг шуурин!

1948 йил

А. УЙҒУН, ИЗЗАТ СУЛТОН

АЛИШЕР НАВОИЙ

Беш парда, ўн кўринишли драма

ИШТИРОК ҚИЛУЧИЛАР

Навоий	— буюк ўзбек шоири.
Жомий	— улуғ форс шоири.
Соҳибдоро	— шоир.
Хондамир	— муаррих.
Бехзод	— рассом.
Султонали	— хаттоғ.
Абулмалиҳ	— Навоийнинг ошпази.
Гули	— Навоийнинг севгилиси.
Қулмуҳаммад	— бастакор. Гулининг отаси.
Хосият	— Гулининг онаси.
Қувдуз	— Гулининг ўртоғи.
Энага	— Гулининг энагаси.
Ҳусайн	— шоҳ.
Мажиддин	— вазир.
Музаффар	—
Қутбиддин	— } беклар.
Убайдулло	— }
Мансур	— Музаффарнинг ўғли.
Биноий	— шоир.
Абулвосе'	— латифачи.
Жалолиддин	— Ме'мор.
Турдибой	— Навкар.
Муминмирзо	— Ҳусайннинг набираси.
Мунажжим.	
Шайхулислом.	
Чол.	

Олимлар, шоирлар, беклар, амирлар, навкарлар, мулозимлар, со-
зандалар, халқ.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Навоийнинг Хирот ташқарисидаги боғи. Ўртала икки қабатли шипонг. Узоқ-да Хирот ва унинг кўрғони, қалъаси кўриниб туради.

Шипонгнинг бир ёғи мрамар ҳовуз, атрофи гулзор. Нариди мевали ёғочлар чўзилиб кетганлар.

Товғ пайтм. Навоий шипонгда ўтириб, ше'р ёзиш блан машғул.

Навоий — (ўқийди):

Эй, насимий субҳ, аҳволим дилоромимга айт!
Зулфи сунбул, юзи гул, сарви гуландомимга айт!
Ком талху, бода захру, ашк гулгун бўлғонив...

Гуля — (пайдо бўлади, Навоийни тинглайди. Сўнг илова қилади).

Ла'ли ранггин, лабзи ширин, шўх худ комимга айт.

Навоий — Кўзимнинг нури кел. Тоза гулим кел!

Кўнгул боғида, сайроқ бўлбулим кел!

Гули — Кўриб гулзор ичида сизни ёлғиз.

Сўроқсиз, индамай, мен беҳаё қиз,
Кечиргайсиз, келишга жур'ат этдим.

Навоий — Кўнгул армони кел? Мақсадга етдим.

Нечук безовтасан! Барвақт турибсан?

Малак янглиғ ўзинг танҳо юрибсан?

Гули — Саҳар чоғи туриб ширин ғазалдин.

Эшитмак одатим бўлган азалдин.

Навоий — Қулоқ солдингми?

Гуля — Ёлғиз мен эмас, гул

Само, ер, коинот, афтода булбул —

Бутун жонлик ва жонсиз тинглади жим.

Ғазалдин бу каби завқ олмаган ким?

Ғазалким, сўзлагай меҳру вафодин.

Ғазалким, сўзлагай ишқдин, сафодин.

Ғазалдин бу каби, завқ олмаган ким?

Навоий — Кўнгул илҳомчиси сенсен, азизим.

Буларнинг барчаси сенга отолғон.

Гули — Худо билсин, сўзингиз, балки ёлғон.

Навоий — Нечук? Хўш?

Гули — Сўнғи чоғда камнамосиз.

Ғариб бечора мен ер, сиз самосиз.

Навоий — Ёнингда бўлмоқ орзум эртаю-кеч.

Фақат, найлай, иложин топмадим ҳеч.

Ариқ қозмоқдамиз, чўлларда иш кўп.

Работу, мадраса, йўлларда иш кўп.

Юмуш, дер, ердаги ҳар зарра тупроқ.

Юмуш, дер, боғдаги ҳар тоза япроқ.

Гули — Кимки бўлса инсон, бўлса одам

Халойиқнинг гамин ейдур дамодам.

Навойй — Вафодорим, шунинг чун комнамоман
Олур вақтимни бу ишлар тамоман.
Гули — Алишер! Чинданам шерсиз. Буюк шер!
Улуғ ишларни қилмоқ истаган эр,
Бўлур шердай жасур, қайтмас нзидин,
Қилич келганда ҳам қайтмас сўзидин.
Фақат кўбдур, эсиз, кўб душманиянгиз.

Навойй — Енгур зулматни нур, албатта, шаксиз.

Гули — Броқ, ҳозирча зулматнинг кучи кўп,
Ҳақиқат нуруни сўндиргучи кўп.
Кеча кўрган эдим, мен бир ёмон туш
У тушни эсласам бошдин учар ҳуш...

Навойй — Нечук туш?

Гули — Сўрамангиз.

Навойй — Сўзла, азизим!

Гули — Тилим бормаиди ҳеч, қалбим тўла бям...
Ётибсиз ерда сиз қўл бўйни боғлиқ
Ва сизни қуршамиз*бир. тўп пичоқлиқ.
Ёзиб, мен, сочларимни йиғлар эрдим.
Жафо тигила бағрим тиглар эрдим.
Чўчиб уйғондиму, билдим баногоҳ
Туш эркан. Шул маҳалдин нолаю оҳ
Эзар бағримни қаттиқ, ўртанур дил,
Мисоли ўтка тушкан бир узик қил...

(Навойй Гулининг сўзларидан қаттиқ та'сирланади. Аммо та'сирланганини яширишга тиришиб, Гулини овитабошлайди).

Навойй — Гулим, беҳудага безовта бўлма,
Ўзингни қийнама, ғамларга тўлама.
Дадил бўлсанг ваҳминг ранги сўлғой.
Ишон, одатда тушнинг акси бўлғой.
Мени шерсиз дединг, ёвлар қуёндур.
Қуёнларнинг иши сенга аёндур.

Гули — Дуруст, шерсиз.. фақат... занжири банд шер...

Навойй — *(Ғоят та'сирланиб, оғир).*

Ажаб, занжири банд шер, енгаман, дер.

Гули — Эсиз, мен сизни ранжитдим...

Навойй — Йўқ, асло!

Гули — Жаҳаннам ўтлари қашимда пайдо.

Кўнгулда борини айтдим, нечора.

Яширсам, айтмасам дил пора-пора...

Навойй — Етар, бас! Чекма ғам! Кўнглингни шод эт!

Севишган, бахатиёр кўнларни ёд эт!

Мени девонани занжири банд қил.

Қаро зулфингни бўйнимга каманд қил.

Висол ошиқ учун кўндур у, тонгғи.

Жафокаш айрилиқ тўндур қоронгғи.

Гули — Мени тун қўйнида қолдирманг асло.

Ғам ҳижрон ила толдирманг асло.

Навойй — Қилиб тўй, сўнг бўлурмиз бирга доим.

Сени кўп кўрмасин менгга худойим.
Мени девона қилган нозанин ҳур,
Малак сиймо, париваш, кўзлари нур,
Юзи гул, ла'ли хандон, тишлари дур,
Насиб этсин худойим менга...

Ташқаридан

овоз — Мансур!

Навой —

Биров келди чамамда...

Гули —

Мен кетай...

Навой —

Сабр.

Гули —

Яна ҳижронга ташлаб қилмангиз жабр.

Навой — (Ўзининг янги девонини Гулига тақдим этади).

Ўқирсен.

Гули —

(девонни олиб). Жон блан.

Навой —

Янги битилган.

Сенинг ишқинг блан ўсқан, етилган.

(Гули кетади. Навой Гулини кузатиб чиқади. Абулмалих кириб шипонгни йиғиштира бошлайди).

Абулмалих — Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш.

Эл ангга шафиқу, меҳрибон бўлмас эмиш.

Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,

Булбулга тикондек Ош'ён бўлмас эмиш.

(Мансур киради)

Мансур —

Қани, байтингни қўй! Туш пастка!

Абулмалих —

Шошма!

Қулоқ сол бетамиз!

Мансур —

Ҳаддингдан ошма!

Абулмалих —

Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса

Булбулга тикондек ош'ён бўлмас эмиш!

Мансур —

Навойдан.

Абулмалих —

Бали! Қандай бама'ни!

Мансур —

Қафас зиндон эрур булбулга.

Абулмалих —

Я'ни —

Яшашдан юз аср олтин қафасда —

Яшаш афзал бир ой эркин нафасда!

Мансур —

Бали! Қалланг дуруст. Хуш, катта шипонг!

Абулмалих —

Муҳайё!

Мансур —

Соз.

Абулмалих —

Ҳали мудрар эди тонг.

Туриб мен ишга тушқан чоғда... тайёр. (Кетади).

тади).

Мансур —

Бало ошпаз, бало. Ўлгунча айёр.

Ўзи қулваччаю идроки юксак.

Шу важдин кўб яқин шоирга бу сак...

„Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,

Булбулга тикондек ош'ён бўлмас эмиш“.

Қафасга тушмасин халқим, элим дер

Вазир, олим, буюк шоир Алишер.

Бу шернинг панжасига панжа урмоқ,

Уруш дулдулларин майдонга сурмоқ
Қийин иш... Беҳаё Маждиддин эрса,
Қулай пайт топсаю тез зарба берса.
Хаёл, муфсид хаёл... Мен истамайман
Ёвузнинг илкида ханжар бўлишни.
Илоҳим билмасин умри сўлишни.
Бу ше'р доҳосига минг йил умр бер!
Бу элнинг фахридур, шоир Алишер.

(Қўлида қорғоз ўқиб Навоий киради.)

Навоий — Эшит, Мансур!
Мансур — Бутун жисмим қулоқдур.
Навоий — Юракдан.
Мансур — Чунки у ше'ри бўлоқдур.

Навоий — (ўқийди):
Ўн сакиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун, сарви нозим ўн сакиз ёшиндадур.
Деса булгойким, яна ҳам ўн сакиз йил ҳусни бор.
Ўн сакиз ёшинда мунча фитнаким, бошиндадур.

(Жомий кириб мароқ блан Навоийни тинглайди).

Жомий — Ўн сакиз йил демангиз, юз йил умр сурса ветонг
Ҳусн шоҳи, бу балоларким, кўзу қошиндадур.

Навоий — Келинг пирим! Келинг, мавлоно Жомий!

Жомий — Ажойиб бир ғазал, дилбар, тамоми
Сихрдур! Офарин!

Навоий — Ортиқча мақташ.

Жомий — Гуҳардур ҳар сўзи, ҳар ҳарфи оташ.
Самимийдир сўзим.

Навоий — Раҳмат.

Жомий — Ишинггиз?

Навоий — Ёмон эрмас пирим, севган кишинггиз
Мадад бермакдадур.

Жомий — Шоҳ?

Навоий — Балли, ҳар он.

Жомий — Шаҳаншоҳ бир қадар ишратда.

Навоий — Нуқсон.

(Навоий блан Жомий боғни айлангани чиқиб кетадилар.)

Мансур — Самимий икки дўст, бу икки доҳи,
Ше'р осмонининг офтоби, моҳи.

(Маждиддин блан Мунажжжим киради.)

Буюрсинлар.

Маждиддин — Қани, меҳмонларинггиз?

Мансур — Келурлар. (Шипонгдан жой кўрсатиб.) Марҳамат!

Маждиддин — Хуш.

Мансур — Дам олинггиз.

Маждиддин — (атрофни тамоша қилиб).

Бу бир жаннат... У ким?

Мансур — Мавлоно Жомий
Маждиддин — Адоват, фитна, кин, найрангга ҳомий.
Мансур — Амир!
Маждиддин — Оғзингни юм! Қурқоқ!
Мансур — Амир!
Маждиддин — Қул!
Мансур — Гуноҳим?
Маждиддин — Ақли пас! Олтин, кумуш, пул
Ва мансаб берсаму, ноз айласанг.
Мансур — Бас!

Маждиддин — Ҳақорат қилмангиз!
Сен мисли бир хас.
Кичик ел турса тез учгунг ҳавога.
Ишим тушмай қосин сен бедавога.

Мансур — Амир, шафқат қилинг, мен мубталога.
Маждиддин — Навоий билмасин. Қолгунг балога.
Қулоқ сол яхшилаб...

Мансур — Йўқ менда тоқат.
Улуғ шовр учун мендан садоқат —
Зарурдир. Мен уни устоз деганман.

Маждиддин — Дуруст Мансур, дуруст, содиқ экансан.
Синаб кўрмоқчи бўлдим.

Мунажжим — Балли сизга!

Маждиддин — Қани бор, яхшилаб гул терчи, бизга!
(Мансур та'зим блан чиқиб кетади.)
Муғамбир, барибир тушгуси қўлга.

Мунажжим — Ҳали ёшдур, кейин киргуси йўлга.
Не гаплар бор?

Маждиддин — Қилич қўзғолди қиндан.
Муҳаммад Ёлгор пойлар биқиндан.

Мунажжим — Секин! Келмакдалар.

(Навоий блан Жомий киради.)

Навоий — О... Марҳамат! Соз!

Жомий — Салом дўстлар!

Маждиддин — Салом, покнза устоз!

Мунажжим — (кўтарилиб келаётган қуёшни ва Жомий
блан Навоийни кўрсатиб.)

Фалакнинг халқумин соҳир сиқибдур:
Қарангиз, уч қуёш бирдан чиқибдур.

Жомий — Мунажжимлик.

Маждиддин — (Навоий блан Жомийни кўрсатиб.)

Фақат анжумда кўзлар.

Навоий — Латофатлик, нуқул дурдона сўзлар.

(Меҳмонлар: Ҳиротнинг олимлари, шоирлари, Султонали,
Соҳибдоро, Хондамир, Беҳзод, Биноий ва Қулмуҳаммад бош-
лиқ созандалар кирадилар.)

Навой — Азизлар, хуш келибсиз! Балли! Раҳмат!
Биной — Бўлинг хушвақт, чекманг зарра захмат.
Соҳибдоро — Қилиб оламшумул сан'атни бун'ёд
Кетирмиш сувга туҳфа уста Беҳзод.

(Беҳзод та'зим блан, шоҳига ўралган расми Навойга узатади. Навой расми шипонгнинг устинига илади. Расм: чиройлик боғ. Навой мармар ҳовуз бўйида, қўлига вазирлик асосини ушлаб турибди; олдида олтин тўлдрилган кумуш товоқ; атрофида очилган гуллар, шоҳида булбуллар. Ҳамма ҳайрат блан тамошо қилади).

Биной — Балли! Юз офарин сан'атга бундоқ!
Соҳибдоро — Бу сан'ат оламида гавҳари тоқ!
Маждиддин — Бу ноёб шоҳ асар!
Мунажжим — Бу бир доҳодур!
Қулмуҳаммад — Бу ўлмас му'жиза!
Хондамир — Умри бақодур.
Навой — Бу сан'ат шоҳининг бошига гултож.
Жомий — Асрлар бўлмиш эрди бунга муҳтож.
Биной — Бу ранггин лавҳани кўрган замони
Бўлур минг қатла қул Беҳзодга Мони.
Жомий — *(сўз ўйини бошлайди).*
Узуб бир гулни, хоҳлардимки, боқсам.
Бўлуб хурсанд ани чаккамга тоқсам.

(Ҳамма мороқ блан жилмаяди).

Маждиддин — Агар қўл чўзсангиз гулларга, бирдан
Учиб кетмасмикин қушлар чамандан?

(Кулишади).

Биной — Пирим, қўлларни кўб қўзғатмасинлар:
Алишер жаҳл ила сўз қотмасинлар.

(Кулки кучаяди).

Навой — Гўзал сўзлар учун, бу янгли дилдор,
Азизлар, шубҳасиз, арзийди минг бор,
Ташаккур билдириб наққошингизга,
Нисор этсам, бу зарни бошингизга!

Соҳибдоро — Кетирмиш ҳад'яким, Султонали ҳам,
Бунингдек му'жиза ғоят бўлур кам.

(Султонали та'зим блан девонни Навойга узатади. Навой девонни очади, ҳамма тамошо қилади).

Қулмуҳаммад — Гўзал! Ғоят нафис!

Маждиддин — Минг бора яхши!

Хондамир — Ҳиди анбардин ўткур.

Навой —

Турфа нақши
Музейан, жилвагар товус патидин.

Мунажжим — Аторуд дарс олур кўрса хатидин.
Жомий — Ғазалларким демиш шоир Навоий
Муҳаббат аҳлининг тенгсиз давоий.
Биной, сиз недирсиз?

Биной — Тўғри, ғоят
Гўзал, равнақ, нафис, олий ниҳоят.
Эрур жон озуғи ҳарбир ғазал, соз.
Фақат тил туркидур шул айби бироз.
Навоий — Тағин сиз эски бахсни бошладингиз.

Соҳибдоро — Арога ноўрин гап ташладингиз.

Биной — Ҳақиқий ше'р? фақат форсида бўлғай.

Соҳибдоро — Бу сўздин сўзламанг, жоним ўтанғай.

Биной — Нафисдур форси тил, турки кўполдур.

Лазиздур форси тил, турки тўполдур.

Навоий — Емон тил, яхши тил йўқ, барча тил бир,
Улуғлар олдида бу гап эмас сир.

Жаҳонга шоҳ асарлар тақдим эткан,

Бутун дун'ёга шуҳрат, донғи кеткан.

Фақат форслар эмас, ҳиндлар, араблар.

Хитой, Юнон, бўлаклар ҳам. Бу гаплар

Аёнду кун каби. Биз сўзлаган тил

Шу тиллар сингари бойдур ва қобил.

(Мулозимлар блан Мўминмирзо киради).

Мумин — Салом!

Навоий — Шаҳзода Муминга саломлар!

(Ҳамма шаҳзодага та'зим қилади).

Мумин — Салом эй, муҳтарам ширин каломлар!

Жомий — Улуғ парвардигор бўлсун мададкор.

Абулмалиҳ — *(Кириб).* Азизлар, марҳамат! Ноништа тайёр!

(Жомий бошлиқ меҳмонлар чиқабошлайдилар. Узоқдан чопиб келган отларнинг туёқ товуши эшитилади. Саҳнада Навоий, Мажиддин ва Мунажжимдан бўлак ҳамма чиқиб кетади. Навкар киради).

Навкар — Шаҳриёр заминузмон, хусравий соҳибқирон,
Абулғозий султон Ҳусайн Баҳодирхон ташриф буюрурлар.

Навоий — Ажаб! Шаҳаншоҳ Боғижаҳонорода истироҳатга машғул эди. Кутилмаган бир фурсатда бунда келишларига не боис бўлди экан?

Мажиддин — Зиёфатингизга келган бўлишлари мумкин,
амир.

(Бирнеча навкарлар блан ташвишли Ҳусайн Бойқаро кириб келади, ҳамма та'зим қилади).

Навоий — Шаҳаншоҳнинг бунда ташриф буюришларидин ғоят хурсандмиз.

Ҳусайн — Миннатдорман, Алишер. Муҳим бир ҳодиса бизни бунда келишга мажбур этди.

Навой — Улуғ мирзони не ҳодиса безовта қилди экан?

Хусайн — Пойтахтда ис'ён! (*Хамма ҳаяжонда*).

Мунажжим — Ис'ён?!

Навой — Талаб ва мақсадлари?

Хусайн — Кечаги хирожни бекор қилишни талаб этар эмишлар.

Навой — Яна қандай хирож?

Мажиддин — Жаноби амирнинг хабарлари йўқ, Ҳирот бекларининг илтимосларига биноан халқдан янги хирож олиш борасида кеча фармони олий берилган эди.

Навой — Бу халққа жабр эмасми, шоҳим?

Хусайн — Алишер, ҳозир бундай мулоҳизаларнинг фурсати эмас. Мен бунда ис'ёнга қарши чора кўриш бобида маслаҳатлашгани келдим. Муҳтарам амирлар не тадбирни маслаҳат кўрасиз?

Мажиддин — Фикри ожизимча, тездан ис'ёнчилар устига қўшун тортмоқ зарур.

Навой — Менингча халқнинг ҳақли талабларига одилона қулоқ осмоқ лозим.

Хусайн — (*асабийланади, бир қарорга келалмай Мунажжимга мурожиат қилади*). Хўш, самовий мавжудотлар нимани талқин этадилар?

Мунажжим — Бугун кечаси, бешинчи фалакда Ноҳид юлдузининг авзой бузуқ кўринди. Самовий мавжудотлар қилич яланғочлаб қон тўкишни талқин этадилар, шоҳим.

Хусайн — Танграм худди шу фикрни дилимга солиб турган эди. Мушкулимизни яна қилич ва қон ҳал этади. Мен у бебошларга Темур авлоди қиличнинг қудратини яна бир бор кўрсатай!

Навой — Халқнинг тақдирини Мунажжимларнинг шубҳали қур'аларига қараб эмас, балки ақл ва идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур.

Хусайн — Мамлакатимизнинг ақли ҳисобланмиш, соҳиби тадбир, доно Навойнинг букун басит ва саёз мулоҳизалар юритишининг боиси не бўлса экан?

Навой — Шоҳим, дўстлик ҳурмати, мамлакатимиз ва салтанатимизнинг осойишталигининг бўлак муддаом йўқдур.

Хусайн — Алишер дўстлик ҳурмати, дейсиз... аммо дўстларининг дўстлари тахти-бахтимга чанг солсалар, мен энди кимга ишонай?

Навой — Аччиқ фикрларнинг очиқ айтилмоғи яхши.

Хусайн — Ис'ёнчилар бошида ме'мор Жалолиддин турган эмиш.

Навой — (*ҳаяжонда*). Уста Жалолиддин?

Мажиддин — Яқин дўстингиз, хувук бўлубди.

Навой — Халқ ҳақсизликка қарши бош кўтарар экан, унга кимдур раҳнамо бўлиши муқаррар. Бас, Жалолиддин бўлмаса бошқа бир кишининг ис'ёнга бош бўлиши эҳтимолдин ҳоли эмас эди.

Хусайн — (*заҳарханда блан*). Улуғ Навойнинг самимий маслаҳатлари учун го'ят миянатдоримиз... Амир Мажиддин, беклар-

га хабар қилинг, ис'ёнчилар устига қўшун тортсинлар! (*Маждиддин чиқабошлайди*).

Навоий — Сабр! (*Маждиддин тўхтайд*). Шоҳим, мамлакатимизнинг асил фарзандлари тарафидин яратилмиш муҳташам бинолар, шифохоналар, кутубхоналар кул парча бўлсун учун яратилганмиди?

Хусайн — Мен учун тожи-тахтни сақлаш ҳар нарсани муҳим.

Навоий — Пойтахт тинчланмас экан, Ёдгорбек устидин ғалаба қозониш ва тожи-тахтни сақлаш мушкул.

Маждиддин — Ўринсиз хавф.

(*Кўчадан чопиб келган от туёқларининг овози эшитилади. Ҳамма ҳаяжон блан қулоқ солади. Шошилганча Навкар кирди ва ер ўпиб та'зим қилади*).

Навкар — Ёдгорбек пойтахтга кирди ва Боғизоғон қал'асини ишғол этди.

Хусайн — (*Ғазаб блан қилич сўғуради*). Нима? Қандай қилиб?

Навоий — Шоҳим, бундай мусибатларнинг чораси ҳаяжон ва ҳис блан топилмайди. Ҳарбир мушкулни ақл ва совуқ қовлилик ҳал қилади. (*Пауза.*) Ёдгорнинг пойтахтга тез ва ўнгғай кирганлиги ғоят таажжуб.

Хусайн — Дарвоқе'!

Маждиддин — Ҳарҳолда оғир мусибат юз бермиш. Халқ бир ёқдин, шаҳзода Ёдгор иккинчи ёқдин. Икки оловга қарши бирдан чора кўриш мушкул. Фикри ожизимча, ҳозир Ҳиротдан узоқроқ кетиб турмоқ, куч йиғиб сўнг Ҳирот устига юриш қилмоқ лозим..

Хусайн — Фурдатни қўлдан бериш мумкин эмас!

Маждиддин — Бошқа чора йўқ.

Хусайн — Оғзингни юм, қўрқоқ! Чора топиш керак! Чора топиш зарур!

Навоий — Чора топилади, шоҳим.

Хусайн — Демак, Алишер, бизни фалокатлардин яна сиз қутқорасиз?

Навоий — Юртни тинчатиш ва Ёдгор Муҳаммадни даф' қилиш борасида бутун ихтиёрни менга топширсалар.

Хусайн — Менинг номимдан истаган чорани кўра олурсиз.

Навоий — Халқ ҳузурида, шаҳаншоҳ бутун кучини, юртни обод қилишга сарф этурлар дея, ва'да беришга ваколат сўрайман.

Хусайн — Хазинамдан ҳарқанча зар, ҳарқанча ақча бўлса юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ва'да берамен.

Навоий — Менга бўлган ишончлари учун, ғоят миннадормен.

Хусайн — Оқ йўл, дўстим, тангри мададкор бўлсун! (*Алишер чиқабошлайди.*) Алишер, ҳар эҳтимолга қарши навкарлардин кўпроқ олинг!

Навой — Ғамхўрликлари учун миннатдормен. *(Кетади.)*
Ҳусайн — Амир, бекларга хабар қилинг, қўшунни тайёр тўтсунлар. *(Маждиддин та'зим қилиб чиқиб кетади.)* Яна ғавғо, яна ташвиш. На уйқуда ҳаловат ва на турмушда роҳат. Тожи-тахтни сақлаш нақадар мушкул.

Мунажжим — Бугун кечаси Ноҳиддан сўнг 6-нчи фалакда Муштарий юлдузи жилва кўргазди. Самовий мажудотлар шаҳаншоҳнинг бахт ва саодатидин башорат бердилар.

Ҳусайн — Иншоолло, айтканинг келсин!

Маждиддин — *(кириб)*. Буйруқлари бажарилди. Аммо Алишер навқарлардан ҳечкимни олмай, фақат Абулмалиҳ блан жўнади.

Ҳусайн — Таажжуб. Ҳатто ис'ёнчи халқ олдига ҳам ёлғиз ўзи боради.

Маждиддин — Авом шоиримизни ҳурмат қилади, шоиримиз ҳам авомнинг тилини яхши биладилар.

Ҳусайн — Кошки, бошқа амирлар ҳам авомнинг тилини билса? Кошки ўзгаларни ғийбат қилучилар ўз нуқсонларини ҳам билсалар! Доимо ҳовлиқасиз, хирож ҳақида ҳам ҳовлиқдингиз, бошимни айлантирдингиз... Мана, натижа!

Маждиддин — Шоҳим мени афв қилсинлар, бундай бўлишини уйламаган эдим... *(Пауза.)*

Ҳусайн — *(аста юриб шипонинг иккинчи қабатига чиқади)*. Сира тинчимади бу Алишер. Мен уни вазир қилдим... Бойликлар бердим... У эса, бойликларни ерга сочишни яхши кўрадиган бўлиб чиқди... Доимо сўзлагани ободонлик... Бу гаплар мени зериктирди. Мен чарчадим... Дун'ё бевафо, тожу-тахт бебақо... Атрофимни шубҳалар, сирлар дун'ёси ўраб олгандай. Ким дўст, ким душман, билиб бўлмайдди. Юрак дардларини фақат май ва маҳбубларгина юпатади... У эса май ва маҳбубнинг лаззатидин маҳрум. Шу ёшга келиб бирор гузални севгани ма'лум эмас... У ғоят қийматли, тадбиркор, мамлакат учун зарур одам. Зўр сан'аткор. Аммо... Бироз адашади.

Маждиддин — У сизни ўзи чизиб қўйган чизиқдин юргузмакчи.

Ҳусайн — *(қўл силтаб Маждиддинни тўхтатади)*. У, нариги боғда юрган қиз ким?

Маждиддин — Ҳарам боб.

Ҳусайн — *(пастга тушади)*. Сен тездан Ҳиротга жўна. Алишерга кўмак бер.

Маждиддин — Шоҳимнинг буйруқлари дарҳол бажарилур. *(Шоҳ кетади.)* Шаҳзода Ёдгор қал'ага кирди, марра бизники. Аммо Алишер бу гал ҳам шоҳга ўз сўзини ўтказиб кетди. Зарарсиз. Шу топда шаҳаншоҳ бизга шундай бир восита топиб бердиким, у блан Алишернинг бугун дун'ёсини ағдар-тўнтар қилиб юбормоқ мумкин!

ИККИНЧИ ПАРДА

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Ҳирот. Шоҳ сарайи — аркининг иккинчи қабати. Тўғрида Ҳирот мадраса-ларининг нақшли гумбазлари эрталабки қуёш нурида ярқираб кўринмоқда. Эшиклар ёнида қуролли соқчилар. Орқадан, пастдан ис'ёнчиларнинг шовқини эшитилади. Аркда Шайхулислом, амир Музаффар, амир Қутбиддин, хўжа Убайдулло яна бошқа беклар, амалдорлар.

Шайхулислом — Халойиқ, сабр қилинг! Сабрсизлик бандий мўмин учун қуфур. Тирикчилигингизни ташлаб ис'ён қилиб юришдин не фойда? (*Шовқин кучаяди*).

Овозлар — Насиҳатни қўйинг! Сабрнинг ҳам чегараси борда!

Музаффар — Халойиқ, шошманг! Шаҳаншоҳдин фармон келсин, шунга қараб иш кўрайлик.

Овозлар — Шоҳ фармон ўрнига устимизга қўшин тортади. Очиқ жавоб беринг хирожни бекор қиласизми, йўқми!

Музаффар — Халойиқ, ўзингиз уйлаб кўринг, хазина бойиса ким бойийди? Мамлакат бойийди. Юрт обод бўлади!

Жалолиддин — (*халқ ичидан*). Бекор гап! Солиқлар кўпайган сари юрт хароб бўлмоқда. Хазинани бойитаман деб халқни гадо қилдингиз. Инсоф керак, амир, инсоф! Ушур, деб оласиз. Улоғ, деб оласиз. Мол пули, деб оласиз. Жон пули деб оласиз. Қуш пули, деб оласиз. Миробона, деб оласиз. Доруғона, деб оласиз. Бекларнинг ерига ишлатасиз. Буларнинг устига ой сайин янги хирож. Ахир инсоф борми?

Шайхулислом — Уста Жалолиддин сиздек одамдин халқни тинчйтиш ўрнига, ғалаёнга солиш лозимми?

Овозлар — Уста Жалолиддин тўғри айтади. Бир тўда асилзодаларнинг кайфи-сафоси учун, халқ хонавайрон бўлмоқда. Халқ оч! Яланғоч!

Музаффар — Халқ оч бўлса, худодин тиласин. Ёмон йўлдан қайтсин. Худо итоатлик бандасига беради. Бебошларга не берар эди?! (*Халқда ғалаён авжига чиқиди*).

Овозлар — Ур ноинсофларни! Ур!

(*Аркка тош, калтак ёғилади. Беклар ичкарига қочадилар. Аламон аркка хужум қилади. Дарвозаларнинг тарақлагани, занжирларнинг шарақлагани, қилич ва калтак овозлари эшитилади. Унг томондаги эшикдан бир гала соқчи, қиличлашганларича ичкарига чекиниб кирадилар. Аркдаги соқчилар қилич яланғочлаб уларга кўмаклашадилар. Соқчиларни кўзиб Турдибой, унинг орқасидан бир тўда қуролланган аламон киради. Ба'зиларида қилич, ба'зиларида калтак. Турдибой ғоят чакқон уришади. Соқчилар тоб бералмай чекинабошлайдилар. Шу пайтда Навоий киради. Ёнида қўрққан Абулмалиҳ.*)

Навоий — Тўхтанг! Бас қилинг! (*Аркда жанг тўхтайдди. Аммо орқада ҳамон шовқин. Жалолиддин кириб Навоийга та'зим қилади. Сўнг тез аркнинг чекасига боради.*)

Жалолиддин — Оғайнилар, бас қилинг! Бас! Алишер Навоий келдилар! *(Халқ жимийди. Навоий арkning олдиға боради. Халқнинг жимиганини эшитиб, ичкаридан амирлар, беклар чиқади.)*

Навоий — Азиз фуқаро! Шаҳаншоҳдин фармон келтирдим. Биздин бемаслаҳат, Ҳирот беклари тарафидин ноҳақ солинган хирож бекор қилинди.

Чол — Бу хирож бекор қилинадю, орқасидан янгиси чиқади! Шоҳнинг фармонига ишонмаймиз. Одатда бундай фармонлар фуқарони алдаш учун чиқарилади.

Навоий — Халойиқ! Бу фармоннинг ростлигига мен кафилман.

Жалолиддин — Агар, шоир Навоий кафил бўлса, инонмоқ керак!

Овозлар — Бизга ғамхўрлик қилган шоир Навоийнинг умри узоқ бўлсин! Омин!

Навоий — Азиз фуқаро! Бундан сўнг биз юртни обод қилиш билан шуғуланурмиз.

Чол — Шоир Навоийнинг самимий орзуларига инонурмиз. Аммо бу орзуларнинг рўёбга чиқишига имонимиз комил эмас. Сиз яккасиз. Сиз битта мадраса қурурсиз. Аммо, ўзаро қирғинлар туфайли минглаб хоналар вайрон бўлур. Сиз битта ариқ қақарурсиз, аммо сувсизлик балосидан юзлаб қишлоқ хароб бўлур. Бизнинг замонамизда юртни обод қилмоқ орзуси афсонадур. Бизга афсоналар тасалли бералмас. Халққа бўлаёткан зулмлар камайтирилсин. Бузуқ амалдорлар жазолансин.

Навоий — Шаҳаншоҳнинг фармонларига мувофиқ халққа ноҳақ солиқ солган хўжа Музаффар, хўжа Қутбиддин, хўжа Убайдулло ўз жиноятлари учун зиндонга солинур.

Овозлар — Бу ози! Хусусан хўжа Музаффар учун ози! У кўп бегуноҳларнинг ёстуғини қуритди! Эрларимизни зиндонда чиритди. Ҳиротда унинг қамчисини емаган одам ўйқ. Қасос тилаймиз! Қасос! Музаффарга ўлим! Музаффарни қўлимизга топширинг, амир! *(Навоий бундай талабни кутмаган эди, оғир ваз'иятга тушади.)*

Ҳамма ундан жавоб кутади. Оғир жимлик.)

Навоий — Майли, халойиқ, сизнингча бўлсун!

Овозлар — Адолатингизга балли, амир! Мартабангиз бундан ҳам зиёда бўлсун! Музаффарни олиб чиқинг! Музаффарга ўлим! *(Беклар таҳликада, Турдубой қилич яланғочлаб Музаффарга яқинлашади. Шайхулислом унинг йўлини тўсади.)*

Шайхулислом — *(Ғазабли.)* Амир Алишер, ўйлаб иш қилинг.

Навоий — Тақсир, халқнинг талаби ҳақ, деб ўйлайман.

Шайхулислом — Шаҳаншоҳдин беижозат бундай мас'ул ишларни қилишга қандай жур'ат этасиз?

Навоий — Шаҳаншоҳ Ҳиротда адолат ва осойишталик ўрнатин учун менга ваколат бердилар.

Музаффар — Бу адолат эмас.

Қутбиддин — Бу хиёнат.

Убайдулло — Бу жиноят!

Навоий — Мазлумнинг додига етиш ва золимни жазога мустаҳқиқ қилишни адолат, дейдилар, азизлар.

Музаффар — Менинг аслзода эканимни унутманг, Алишер!

Навоий — Сиз умрингизда бирор савоб иш қилганмисиз? (*Музаффар жим.*) Бирор жойга ариқ чиқарганмисиз?

Чол — Йўқ. Аксинча ариқларни бузган.

Навоий — Бирор туп дарахт ўтқазганмисиз?

Турдибой — Асло! Аксинча минглаб дарахтни кескан.

Навоий — Бирор қудуқ қавлаганмисиз?

Чол — Йўқ. Мутлақо! Юзлаб қудуқни қуритган.

Навоий — Сатқай аслзода кетинг! Сиз аслзода эмассиз.

Чол — Рост айтасиз! Офарин!

Халқ — Музаффарни олиб чиқинглари! (*Музаффар даҳшатда.*)

Музаффар — (*Навоийнинг оёғига ташланиб*). Улуғ амир, адолат кўкининг офтоби, шафқат қилив! Хато қилибман, кечиринг! Ўғлимнинг сизга қилган содиқ хизматлари ҳақи, мени қутқоринг!

Навоий — Ҳукми халқ чиқарди. Халқ ҳукми худо ҳукми!

Музаффар — Алишер, кўрқинг, сизни қон тутаяди. (*Турдибой, Музаффарни олиб чиқиб кетади.*)

Навоий — (*қолган бекларга ишора қилиб*). Ёсовул боши, буларни тезда зиндонга элтинг.

Шайхулисломо — Демак, жанобларнинг ҳукми жиддий?

Навоий — Тақсир, салтанат ишларида ҳазил бўлмайди.

Убайдулло — Ҳукмингиздин норозимиз, амир! (*Навкарлар бекларни олиб чиқиб кетади.*)

Шайхулисломо — Мен шунчаки сивёсат деб ўйлаган эдим.

Навоий — Қалбакилик инсонни бебурд қилади, тақсир.

Жалолиддин — (*қулиб*), Ҳарким ўз қаричи блан ўлчайди, амир, тақсирининг самимий мулоҳизаларидин ранжимасангиз ҳам бўлади. (*Шайхулисломога.*) Узр, тақсир.

Шайхулисломо — Улуғ амир, бегзодаларни жазога мустаҳқиқ этиб, ғайри шар'ий иш қилдингиз, янглишдингиз.

Навоий — Янглишган бўлсам, худо мени кечирар. Менингча олтмиш йил қуриқ тоат, ибодат қилгандин кўра бир соат одил бўлмоқ, савоблироқдур.

Шайхулисломо — Билмадим, шаҳаншоҳ, бундай ношар'ий ишларга нечук розилик берди экан. (*Кетади. Турдибой киради.*)

Навоий — (*Шайхулисломининг орқасидан қараб*). Шарнат, адолат дейдилар. Аммо адолат ўрнатиш пайти келганда, золимларга ён босиб, шариатни ҳам, адолатни ҳам бузадилар.

Жалолиддин — Улуғ шайх Са'дий яхши айткан: илмига амал қилмайдиган муллодан, устига китоб ортилган эшак афзал. (*қуладилар.*)

Навоий — Жуда қаттиқ кетдингиз уста Жалолиддин. Мен Султонимизнинг ўнг қўл вазири бўлишим муносабати блан, Шайхулисломининг ша'нларига айтилган бу сўзларингиз учун сизнинг бошингизни олишим лозим.

Жалолиддин — Ҳали ҳам бошим улуғ шоиримизнинг ихтиёрларида.

Навоий — Раҳмат. Мен сизнинг шу садоқатингизга ишониб, сизга муҳим бир иш блан келдим.

Жалолиддин — Ҳарқандай муҳим ишлари бўлса ҳам тайёрман.

(Навоий ма'нолик қилиб Абулмалиҳга қарайди)

Абулмалиҳ — Қани, биродарлар, кимки халқ терисини шилган золимнинг териси қандай шилинишини тамоша қиламан деса, тездан бозор майдонига борсин. *(Халқ кулиб чиқиб кетади, соқчиларга.)* Оғайнилар, аввало бизни қўриқлашга ҳожат йўқ, мабодо қўриқламоқчи бўлсаларингиз, эшикка чиқиб, сиртдан қўриқланг. *(Соқчилар чиқиб кетади.)*

Навоий — Буқун тонг блан, Муҳаммад Ёдгор, тўсатдан Боғзоғон қал'асига кириб олибди.

Жалолиддин — У шуҳратпарастни қал'адан қувиб чиқармоқ лозим.

Навоий — Қал'ани куч блан олиш қийин, бу ишда тадбир керак.

Жалолиддин — Мен қал'анинг қувирларини тузатканман. Қал'а ичига яширин кирадиган йўлларини яхши биламан.

Навоий — Жуда соз, ундай бўлса тўғри қал'ага жўнаймиз. *(Кулиб.)* Сиз ме'морсиз, мен шоир, жаноблари ошпаз. Қал'ани паркор, қалам ёки капгир блан олиб бўлмаса керак. Бинобарин ҳар эҳтимолга қарши битта қилич соҳиби ҳам керак.

Жалолиддин — Қилич соҳиби ҳам бор. *(Арқинг чекасига боради.)* Турдибой! Ҳо, Турдибой! Бу ёққа чиқинг!

Навоий — Бу қайси Турдибой? Ҳалиги донгги кеткан жангчими?

Жалолиддин — Ҳа, бутун насли жанг майдонида ўткан донгдор қиличбоз. *(Турдибой кириб та'зим қилади.)*

Навоий — *(Турдибойга.)* Мен, гарчи, сизни бу кунга қадар кўрмаган бўлсам ҳам, донгизни кўпдан эшитканман. Ҳали бу ерда қилган қиличбозлигингизни кўриб ичимда усталингизга таҳсинлар ўқудим. Бу сан'атни кимдан ўргангансиз?

Турдибой — *(уялиққираб).* Отамдан. Отам раҳматлик Мирзо Улуғбек ҳузурида хизмат қилиб, жанг майдонларида донг чиқарган экан. Мен султон Абуса'ид, сўнг Султон Ҳусайн кўшинида навкарлик қилдим... *(Фурурланиб.)* Султон Ҳусайнни икки мартаба ўлимдан қутқорганман. Кейинги вақтларда қўшиндан бўшаб, тирикчиликка киришиб кетдик. Тақсир, узр, фуқарочилик, адолатсизликка қарши яна тиф кўтарнишга тўғри келди.

Навоий — Боракалло! Сиз, биз блан муҳим бир ишга борасиз.

Турдибой — Тақсир, қилич блан битадиган иш бўлса, мени тўғри қиласиз, илинди қўйилмайди. Сизнинг қўлингизда қалам қандай ўйнаса, бизнинг қўлимизда ҳам қилич худди шундай ўйнайди. *(Қиличини филофидан суғуриб, тобини кўради.)* Оғайни яна сенга ишимиз тушадиган бўлди. *(Қиличини Навоийга уза-*

тиб). Тақсир, кўринг, қадимий қилич, отам раҳматлик берган. Отамга бобомдан мирос қолган экан.

Навоий — (қилични кўриб). Неча-неча амирлар, беклар учун қон тўккан қилич. (Қилични Турдибойга бериб.) Маҳкам ушланг! Энди сиз, бу табурук қилич блан давлатимизни, салтанатимизни, мамлакатимизни ва унинг сан'атини ҳимоя қилинг! Қани дуслар, кетдик.

(Эшикка қараб йўл оладилар. Ховлиққанча Мансур киради).

Мансур — (йиғлаб Навоийнинг оёғига ташланади). Улуғ амир, отамни қутқоринг! Сизга қилган ҳалол хизматларим ҳақи, мени етим қолдирманг.

Навоий — (та'сирланиб, насиҳатомиз сўзлайди). Хизматларнингдан миннатдормен, Мансур. Аммо не чора? Ўзингни маҳкам тут, мард бўл. (Мансурдан бўлак ҳамма чиқиб кетади, Маждиддин киради).

Маждиддин — Энди қалайсан, нодон.

Мансур — (йиғлаб). Нима қилай амир, Алишердан илтимос қилсам...

Маждиддин — Аҳмоқлигинг шуки, Алишердан илтимос қиласан.

Мансур — Бўлмаса сиз кўмак беринг!

Маждиддин — Вақт утди. Отангни қутқоролмайсан. Аммо ҳақиқий фарзанд бўлсанг отангнинг қасосини олишинг керак! (Мансур лол).

П а р д а

Учинчи кўриниш

Навоийнинг ишхоналаридан бири. Навоий иш блан машғул. Енида Турдибой ўтирибди. Пауза. Сўнг Навоий Турдибойга ше'р ўқиб берди.

Навоий — Жаҳон гавжига шоҳ эрур аждаҳо,
Ки, ўтлар сочар қаҳриҳангомида.
Анинг коми бирлан тирилмак эрур
Маош айламак аждаҳо комида.

Я'ни, шоҳ жаҳон бойлигини ўраб ёткан аждаҳодурким, қаҳри келганда оғзидан ўтлар сочур. Подшонинг марҳаматидин баҳраманд бўлмоқ, аждарнинг оғзидан таом емак блан баробартур.

Турдибой — Бали! Жуда яхши айтибсиз. Аммо, шаҳаншоҳ бу байтингизни ўқиса, дарғазаб бўлмайдими?

Навоий — Мен буни, бошқа зolim шоҳлар тўғрисида ёздим. Бизнинг Мирза эса мурувватли шоҳдур.

Турдибой — Афсуски, ҳозирга қадар мурувватини кўрмадик. Тақсир фуқарога шоҳларсиз мурувват кўргазишнинг йўли йўқми?

Навоий — Йўқ, албатта. Мамлакат бир боғ бўлса, шоҳ боғбондур. Боғ боғбонсиз хароб бўлур.

Турдибой — Боғбоннинг ҳам ҳар хили бўлади.

Навоий — Шубҳасиз, ёмон ҳам бўлади, яхсиси ҳам.

Турдибой — Менингча, Султон Ҳусайн яхши боғбонлардан эмас. Тақсир, наҳотки мамлакат учун Ҳусайн Бойқародан булак одилроқ, мурувватлироқ шоҳ топилмайди? Нима учун сиз, уни яхши кўрасиз?

Навоий — Ҳозир барҳаёт бўлган, Темур шаҳзодаларидан энг тадбиркори, энг қобили ва энг муносиб соҳиби тахт, шубҳасиз Ҳусайн Бойқародур. Агар сиз блан биз мамлакатимиз ва давлатимизнинг манфаатларини кўзда тутар эканмиз, шаҳаншоҳга мадад бермоғимиз ва унинг хизматида бўлмоғимиз лозим. *(Пауза.)*

Турдибой — Тақсир, бошимга яна бир фикр келди, сўрасам айбга буюрмайсизми?

Навоий — Марҳамат.

Турдибой — Эсимни танибманки, кўрганим уруш, эшитганим жанг. Нега одамлар доим низо' қиладилар?

Навоий — О, сиз жуда қийин савол бердингиз. Инсоният бу саволга неча-неча асрлардан буён жавоб бералмай келади. Мен сизга бир ҳикоя келтирай. Рум мамлакатида бир фойласуф гадо, ўзининг чуқур мулоҳизалари блан шуҳрат қозонди. Унинг шуҳрати Искандар Зулқарнайн қулогига етди. Искандар гадони саройга келтирди. Гадо икки қўлига икки суякни ушлаб олиб, доим уларга тикилар эди. Искандар: „Бу суяклар нима?“ — деб суради. Гадонинг жавобидан маълум бўлдики, суякларнинг бири шоҳнинг ва яна бири гадонинг гўридин олинган экан. Искандар: „Буларни нечун кўтариб юрибсан?“ деди. Гадо: „Шоҳим, қаранг, буларнинг қайсибири шоҳники, қайсибири гадоники, билиб бўлмайди. Ўлгандаку иккиси ҳам бир экан, нечун тирикликда низо' қиладилар?“ деди. Искандар жавоб айтолмади. Гадо қўйган бу сўроққа Искандар замонда ҳам, ундан сўнг ҳам ҳечким жавоб беролмади. Ҳарким ўзича ҳал қилиб кўрди, аммо натижасиз бўлиб чиқди. Мен ҳам ақлим киргандан бери шу ҳақда ўйлайман.

Турдибой — Менинг фикримча, бу саволни сиз ҳал қиласиз. У кун, Шайхулислом блан беклар чулдирашиб, халқни ҳеч тинчитаолмадилар. Сиз келдингизу низо' тугади. Шу, нега ўзингиз шоҳ бўлиб қўяқолмайсиз? *(Навоий кулади. Мансур кириб ерга ташланади, йиғлаб Навоийнинг этагини ўпади.)*

Мансур — Пирим, афв айлангиз, бахти қарони,
Ғарибу, хастадил мотамсарони,
Саховат важҳига хотам эурсиз,
Отамнинг ўрнига отам эурсиз.

Навоий — Тур ўрнингдан, етар, ёшингни тий, арт.
Оғир дард, шубҳасиз, дардинг оғир дард.

Мансур — Даво истаб, пирим, келдим.

Навоий — Не бирлан

Сенга ёрдам берай?

Мансур — Четламангиз, ман —

Қолай аввалгидек, даргоҳингизда.

Бўлай аввалгидек, фармонингизда.

Навоий — Нечук? Мен ранжитиб эрдим сени?

- Мансур — Ҳеч!
- Унутдим, авгладим, гар бўлса ҳам кеч.
Адолат олдида эгдим бошимни
Ҳақиқат йўлида тўқдим ёшимни.
- Навой — Бали, Мансур! Бали. Раҳмат ташаккур-
Адолат кўкида мавж айлаган нур
Еритмиш ғам блан тўлган дилингни,
Ҳақиқат мадҳига бурмиш тилингни.
Унутма ҳеч қачон: офтоб мисоли,
Адолат барчадин афзал ва олий!
Ташаккур, розиман, қол истасанг.
- Мансур — Оҳ,
Саодат йўллади мен қулга оллоҳ!
- Жалолиддин — (Ташқаридан). Турдибой!
- Навой — Жалолиддин келди. Чақиринг, кирсин!
- (Турдибой блан Мансур чиқиб кетади. Жалолиддин ки-
ради).
- Навой — Келинг!
- Жалолиддин — Раҳмат.
- Навой — Қалай, пул олдингизми?
Работ, ҳаммом томон кўз солдингизми?
- Жалолиддин — Битибдур беш работ ҳам учта ҳаммом.
Бир-икки ердаги ишлар чала, хом.
Бўлак ерларда кўп тўхталганим йўқ.
Саройга бордим, пул олганим йўқ.
Сабаб? Қандай қилиб?
- Навой — Берганлари йўқ.
- Жалолиддин — Шаҳаншоҳнинг, деди, олтин, зари йўқ-
Навой — Ким айтди? Қайси ит?
- Жалолиддин — Мажиддин.
- Навой — Аблах!
- Жалолиддин — Шаҳаншоҳ беҳабар!
Шундай демиш шоҳ.
Халқ оч, иш оғир, қўллаш керакдур.
Ариққа пул, озиқ йўллаш керакдур.
Тетик, зийрак, улуғ, доно халойиқ.
Баҳо бергай билиб ҳаркимга лойиқ.
Шаҳаншоҳ алдару, аммо Алишер —
Навой алдамас, бизларни ҳеч, дер.
Навой алдамас, дил пора-пора —
Тилинсун, барибир топқуси чора!
- Жалолиддин — Муҳаммад Ёдгор не бўлди?
- Навой — Сўнг бор
Сўроқ бергай букун... Иш катта. Маккор-
Яширмоқчи буюк бир сирни.
- Жалолиддин — Я'ни?
- Навой — Сарой атрофидин бир тўп бема'ни
Амирлар у блан, фаҳимча, зимдан

Алоқа боғлаган, тушкай изимдан
Дея безовтадур Маждиддин айёр.
Жалолиддин — У ҳарқандай қабиҳ ишларга тайёр.

(Ёнидан хат чиқариб *Навоийга беради*).

Мана мен қўлга бир мактуб тушурдим.
Муҳаммад Едгордан унга.
Навоий — (*Хатни ўқиб*).

Аблаҳ!
Сир очилди! Бугун, қилғум хабар, шоҳ
Совурғай кулларин кўкларга, шаксиз!
Жалолиддин — Қолишни истамас Мирзо эшаксиз.

П а р д а

ТўРТИНЧИ КЎРИНИШ

Султон Ҳусайннинг ишратхонаси. Ғоят безакли бир уй. Май қуйилган олтин
кўзалар, кумуш пиёлалар, ишрат асбоблари, нозу-ни'матлар муҳайё. Маждид-
дин блан Шайхулислом шахмат ўйнаш блян машғул. Мунажжим тамошо қил-
моқда.

Шайхулислом — Хўш, сўнг нима бўлди?
Маждиддин — Бошини олдириб юбордим.
Шайхулислом — Сир ошкор бўлмадимми?
Маждиддин — Одатда жонсиз бошлар сир айтишдан маҳ-
рум бўлади, тақсир.

Шайхулислом — Бали! (*Маждиддин дона суради. Шай-
хулислом жавоб қилди.*) Кишит!

Мунажжим — Э, асб кетди тақсир!

Шайхулислом — Э... Э... ғалат, филингизни кўрмабман.
(*Қайтадан дона суради.*)

Мунажжим — Тақсиримнинг юлдузлари ғафлат буржида
қолибди.

Маждиддин — (*дона суриб*). Кишт! -

Мунажжим — Мот!

Шайхулислом — Э... Э... ғалат... ғалат, сабр қилсинлар!

Мунажжим — Тақсиримнинг юлдузлари нахс буржига
кирди.

Шайхулислом — (*жаҳли чиқади*). Мавлоно, ҳамма нарсага
ҳам юлдузми? (*Маждиддинга*). Хўб, яхши қайтадан.

Маждиддин — Қўйинг тақсир, сатранж ҳам жонга тегди,
ҳа деб қолаберасиз.

Шайхулислом — Нимага ҳа деб қолаберар эканман! Нима,
жанобларини қолдирмай юрганмидим!

Маждиддин — Ҳазил тақсир, ҳазил...

Мунажжим — (*Шайхулисломга қадаҳ сўниб*). Мана тақ-
сир, жиндак нафасларини ростлаб олсинлар.

Шайхулислом — (майни ичади). Ҳа, энди, сатранж тахта-сида дона суриб доим адашасиз.

Маждиддин — Тақсир, ўйинда адашилади, яна тузати-лади, унинг аҳамияти йўқ. Гап ўйиннинг оқибатида.

Шайхулислом — Ҳар нечук Алишерни мот қилиш мушкул кўринади.

Маждиддин — Ташвиш қилмасинлар тақсир, бугун Али-шерни албатта мот қиламиз.

Шайхулислом — Бу гапларни беш йилдан бери сўзлайсиз.

Маждиддин — Тақсир, ҳозир қўлимизда шундай ҳуж-жатлар борки, уларнинг қаршусида, Алишер аждаҳонинг дамига тортилган жонвордек сиҳрланмай иложи йўқ.

Шайхулислом — Қандай ҳужжатлар?

Маждиддин — Мансур букун бирталай ҳужжат келтирди. Буларнинг ичида Алишернинг шаҳаншоҳга ва жанобларига қарши ёзилган кўп қабиҳ ше'рлари бор.

Мунажжим — Баҳай!

Шайхулислом — Қани?

Маждиддин — Сабр қилсинлар, вақтида кўрасиз...

Шайхулислом — Булар блан бир иш чиқариб бўлармикан?

Маждиддин — Булар блан чиқмаса бошқаси блан чиқади.

Шайхулислом — Хўш?

Маждиддин — Балхдан мактуб бор. Дарвиш Али сал-танатга қарши бош кўтарибди.

Шайхулислом — Йўғе!

Мунажжим — Ҳаққос рост. Ўткан кеча, бешинчи фалақда Ноҳид юлдузининг авзойи бузуқ эди.

Шайхулислом — Бу ишда Навоийнинг қўли йўқмикан?

Маждиддин — Бор деб ҳисоблаймизда, тақсир.

Шайхулислом — Бали! Ана энди Алишерга кишт берсан-гиз бўлади.

Маждиддин — Агар бу ҳодиса шаҳаншоҳга яхшилаб уқ-дирилса...

Шайхулислом — Иншоолло уқдира билурмиз...

Маждиддин — У ҳолда мот кишти бўлади.

Мунажжим — Бали!

Маждиддин — Фақат юра билиш лозим: муомила силлиқ бўлсун, сўзингиз ҳарқанча аччиқ бўлса, овозингиз шунча майин бўлсун, ғазабни табассум блан, ғаразни хушомад блан яширинг, ана шунда омадингиз келади. (Абулвосе' киради.)

Абулвосе' — Мана, омадингиз келди, тақсир. Ассалому алайкўм.

Маждиддин — Ваалайкўм ассалом. Келинг мавлоно Абул-восе'!

Шайхулислом — Мавлоно кеч қолдилар. Латифаларингиз-га муштоқ бўлуб ўтирибмиз.

Абулвосе' — Атрофингиз латифаларга тўлуғ бўлган чоғда, менинг латифаларимга муштоқ бўлуб ўтирганингиз қизиқ, тақсир.

Шайхулислом — Қизиқларнинг кўзига ҳамма нарса ҳам қизиқ бўлуб кўринади шекилли.

Абулвосе' — Тақсирим каромат қилдилар, қизиқларнинг кўзига тақсиримнинг май ичиб ўтириши ҳам қизиқ кўринади.

Мунажжим — Бу май тақсиримнинг муборак соқолларида сузилган, шар'ий май! (*Кулишади*).

Шайхулислом — Бу гапларни қўйинг. Мен ҳаммадан ҳам улуғ шовримиз, амир Низомиддин Алишер Навоий ҳазратлари ҳақидаги латифаларингизни завқ блан тинглайман.

Абулвосе' — Ҳо, тақсир, биз Алишердан куламыз, Алишер биздан кулади, ким ҳақ, ким ноҳақ, тангрининг ўзи билади.

Маждиддин — Биз ҳақмиз. Бундан сўнг Алишер устидан кулаберамиз.

Абулвосе' — Кула-кула ўлмангиз. Очилмасдан сўлмангиз. Юрагингиз тор экан, ҳасадлари бор экан, қон ичишга зор экан. қилингиз кор экан, ишингиз мурдор экан... (*Ҳамма кулади*).

Маждиддин — Э, булди, фолбинга ўхшаб жаврамай ўлинг, нима бало мени кўчиришга келдингизми? (*Кулка*).

Абулвосе' — Кўчир десангиз кўчирабераман, ранги-рўйингизни ўчирабераман. (*Кулки кучаяди. Ҳусайн киради. Кулки тўхтади. Ҳамма ўрнидан туриб та'зим қилади.*)

Ҳусайн — Ўҳў, базми жамшид қизиган эканда, кулкиларингиз осмони фалакка кўтарилмоқда.

Маждиддин — Кулкимизнинг осмони фалакка кўтарилиб, қуёшнинг қулогига етканидин гоят хурсандмиз. Мана, қуёш фалакдин ёнимизга тушдилар.

Ҳусайн — Қуёшсиз ҳам базмларинг равшан кўринади.

Маждиддин — Қуёшнинг нурисиз, базмииз доим қоронғу...

Абулвосе' — Бир ҳисобдан қоронғу бўлгани ҳам дуруст... Бўлмаса, қуёшнинг ёруғида иблислигимиз билиниб қолади. (*Кулки. Утирадилар.*)

Маждиддин — Шоҳим нима истайдилар?

Ҳусайн — (*кулиб*). Иблисининг қулидин бир пиёла шароб ичсам.

Маждиддин — Жоним блан шоҳим. (*Май қуйиб*.) Аммо қулларининг бир гуноҳини кечирсалар, сўнг қадаҳ сўнсам.

Ҳусайн — Қандай гуноҳ?

Маждиддин — (*қадаҳ сўниб*). Улуғ вазир Алишерга, ариқ ишлари учун, хазинадин ва'да қилинмиш тўрт туман оқчани, ул жаноб юбормиш кишига бермадим.

Ҳусайн — (*жаҳли чиқади*). Менинг фармонимни бузишга қандай жур'ат қилдинг!

Маждиддин — Шоҳим, Алишер ҳархил иншоотлар, деб, хазинани адо қилди. Хазинада тўрт туман эмас икки туман ҳам йўқ.

Ҳусайн — Бекоргап?

Маждиддин — Менинг Алишерга ҳечқандай шахсий гаразим йўқ... Аксинча, Алишернинг ше'р бобиядаги исте'додига тан берамиз... Аммо биздек ожиз қуллари учун, ҳарнарсадин азиз ва му'табар сиз эурсиз.

Ҳусайн — Муддао нима? Хушомадларни эшитабериб қулоқларим қар бўлган! Нима демоқчисен?

Маждиддин — Алишер, тахтингиз атрофида айланиб юрган заҳарли ялон.

Ҳусайн — Иғво! Ҳасад! Алишер ҳеч қачон менинг забун бўлишимни истаган эмас. Мен Алишерсиз, тебраниб турган тахтимни идора қилолмаймен.

Маждиддин — Шоҳим, агар тахтингизни тебратиб турган Алишернинг ўзи бўлсачи?

Ҳусайн — Ҳасад! Иғво!

Маждиддин — *(шоҳга мактуб узатади)*. Мана Балхдин мактуб бор.

Ҳусайн — *(хатни ўқиб)*. Дарвиш Али қўзғолон кўтарибди?

Маждиддин — Шоҳим, буни, Навоий одамларининг сизга қарши очиқ бош кўтариши, деб, онгламоқ керак.

Шайхулислом — Бу ишда мутлақо Навоийнинг қўли бор.

Ҳусайн — Наҳотки?.. *(Пауза)*. Бирор ҳужжат, далил борми? Маждиддин — Хуш... Ҳозирча қўлимизда ҳужжат йўқ... Аммо тахмин шундай.

Ҳусайн — Тахминлар блан иш қилиб бўлмайди.

Маждиддин — *(ёнидан ше'р чиқариб шоҳга беради)*. Мана бу ше'рни ўқинг.

Ҳусайн — *(ўқийди. Ҳаяжонда)*.

„Жаҳон ганжига шоҳ эрур аждаҳо —

Ки, ўтлар сочар қаҳр қанггомида.

Анинг коми бирлаи тирилмак эрур

Маош айламак аждаҳо комида“.

Алишер ҳаддан ошмоқда.

Шайхулислом — Мутлақо тўғри. Уни дарҳол жазога мустаҳқиқ қилмоқ зарур.

Ҳусайн — Йўқ, бу мумкин эмас!

Маждиддин — Шоҳим, бўлмаса, менда бошқа бир мулоҳиза бор.

Ҳусайн — Қандай?

Маждиддин — Дарвиш Али қўзғолонини бостиришга Алишернинг ўзини юборинг. Ё Алишер бу ишдин буйин товлайдию, сиз унинг бу жиноятда қўли бор эканини аниқлайсиз, ё Алишер бориб фитнани бартараф қиладую, ташвишдин қутиласиз...

Ҳусайн — *(ўйланади)*. Бу маслаҳат чакки эмас. *(Маймади. Мулозим киради)*.

Мулозим — *(та'зим блан)*. Улуғ амир Низомиддин Алишер Навоий ташриф буюрдилар...

Ҳусайн — Кирсин! *(Мулозим чиқиб кетади. Ўтирганлар мажлисга интизом беришга тиришадилар. Алишер киради. Ҳамма уни қуюқ хушомад блан қарши олади)*.

Ҳусайн — Марҳамат, Алишер!

Шайхулислом — Тақсирим бағоят яхши фурсатда йўқладилар.

Маждиддин — Қадамингизга ҳасанот.

Мунажжим — Бахт юлдузини кўришга муштоқ эдик.

Навоий — Илтифот ва марҳаматларингиз учун гоят миннатдормен. (*Утирадилар.*)

Хусайн — Алишер, мен хазинанинг аҳволидин беҳабар сизга пул ва'да қилган эканмен.

Навоий — Мен шоҳимнинг ва'далари чин ва му'табар, деб, ишояган эдим.

Хусайн — Мавлоно Маждиддиннинг айтишига кура, хазинада ақалли икки туман ҳам оқча қолмабдур.

Навоий — Мавлоно Маждиддин айткан бўлсалар ишонмоқ керак, чунки Мавлоно ҳарнарсдин хабардор.

Маждиддин — Шоҳим тўғри айтдилар... Хўш... Хазинанинг аҳволи оғир, харажатлар кўп.

Навоий — Сўзларингизга ишонмоқ керак.

Маждиддин — (*асабийланади*). У ҳолда кинояларингизнинг ма'носи нима?

Навоий — Харажатларни очиқ билмоқ истаймен.

Маждиддин — Ҳаммаси аён, иншоотларга ва...

Навоий — (*сўзини бўлиб*). Мавлоно, сиз ҳечкимга аён бўлмаган харажатлар ҳақида сўзланг.

Маждиддин — (*безовта, асабий*). Бунча суриштириб қолдингиз? Ахир, сиз шоҳимнинг хазинаси ҳақида сра ғам емас эдингизку?

Навоий — Мен шоҳимнинг халқи ҳақида ғам еймен.

Шайхулислом — (*кесатиб*). Я'ни авом ҳақида?

Навоий — Ҳа, тақсир, авом ҳақида...

Шайхулислом — Осмон блан ерни фарқ қилабилиш даркор, Алишер!

Навоий — Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдин кўра, ерда бир тутам олов бўлуб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдур.

Хусайн — Алишер, мен сизни дўст деб тушувар эдим.

Навоий — Ҳали ҳам худди шундай, деб тушунинг.

Хусайн — У ҳолда бу гапларингизни нима деб, онгламоқ керак?

Навоий — Сўзларим беғараз.

Хусайн — (*ше'рни узатиб*). У ҳолда мана бу ше'рингизни нима деб, тушунмоқ лозим?

Навоий — (*ше'рни кўриб*). Мен буни золим шоҳлар тўғрисида ёздим. Мен сизни мамлакатда адолат ўрнатадиган шоҳ деб тушунамен. Таажжуб.

Хусайн — Таажжубланадиган ери йўқ.

Навоий — Таажжубланадиган ери шундаки, мен бу порчани бугун ёзиб эрдим, ҳали ҳечким кўрмасдин туриб жанобингизнинг қўлларига тушиб қолибдур. (*Утирганлар ноқулай ваз'иятда қолади*).

Шайхулислом — (*ноқулай жимликни бузиб*). Улуғ амир бунга таажжубланмасалар ҳам бўлади. Дун'ёда бундин зиёдароқ таажжуб қиладиган ҳодисалар бар.

Навоий — Масалан?

Шайхулислом — Масалан жанобларининг Дарвиш Али блан муносибатлари қалай?

Навоий — Нима бўлибди, бирор гап борми?

Ҳусайн — Бирор гап борлигини ўзингиз билсангиз керак?

Навоий — Шубҳаларингиз ноўрин шоҳим.

Ҳусайн — Алишер, мен сизни бундай ваз'иятда биринчи даф'а кўриб турибман. Муғамбирлик сизга ярашмас экан.

Навоий — Шоҳим, мен ҳузурингизга ўринсиз та'налар эшитгали келганим йўқ.

Ҳусайн — Балхдин чопор бор, инингиз Дарвиш Али салтанатга қарши бош кўтарибди.

Навоий — *(ҳаяжонда)*. Дарвиш Али бош кўтарибди? Сабаб?

Маждиддин — Сабабини сиз биласиз.

Навоий — Мен ҳали сизга ўхшаб фитначи бўлганим йўқ!

Маждиддин — Ис'ёнчи блан тил бириктириб, салтанатга чанг солишнинг номини нима дейдилар?

Навоий — Шоҳим, ўлимдин хабарим бор, аммо бу гаплардин хабарим йўқ!

Ҳусайн — Улуғ амирнинг бу жавоблари бизни қанаатлантармайди.

Навоий — Шоҳим мендин нима истайдилар?

Ҳусайн — Улуғ амирнинг кўнгли бизга рост бўлса, Дарвиш Али тўполонини бартараф қилиш ва фитначини тириклай тутиб бунда келтиришни ўзларига ҳавола қилсак. *(Навоий бошини қуйи солиб жим қолади. Бошқалар диққат блан унга тикилади.)*

Навоий — *(бошини аста кутариб)*. Яхши, шаҳаншоҳнинг фармонларини ижро этишга тайёрмен.

Ҳусайн — Миннатдормен, Алишер! Балонинг олдиви тезроқ олиш учун ҳозироқ йўлга тушишингизни илтимос қиламен. Дарвиш Алига уқдиринг, ёмон ниятларидин қайтсин, ҳузуримга келсин, саройда энг яқин а'ёнларимдин бўлуб хизмат қилғусидур. Оқ йўл!

Навоий — Шоҳим, бир илтимосим бор!

Ҳусайн — Марҳамат.

Навоий — Амир Маждиддин саройдин узоқлаштирилсин. *(Ҳамма таажжубда)*.

Ҳусайн — Сабаб?

Навоий — Давлатимизни яксон қилмоқчи бўлган хоинга, салтанат даргоҳида ўрин йўқ!

Маждиддин — Тухмат!

Навоий — Тафтишлар, шуни кўрсатдики, Ёдгорбек қўзғолонида, бу одамнинг ҳам қўли бўлган.

Маждиддин — Бухтон! Иғво!

Навоий — Тафтиш тамом бўлмагани ҳолда, Ёдгорнинг бошини олдириб юборишни нима деб, фаҳмлаш керак?

Ҳусайн — Қачон? Ким олдириб юборди?

Навоий — Шу бугун, улуғ вазирингиз?

Хусайн — *(дарғазаб)*. Нечун?

Мажиддин — *(шошади)*. Ахир, шоҳим... ма'лум бўлган жиноятни ҳа, деб текшираберишдин не фойда?

Навоий — Бу одам Ёдгории хазивангиздаги олтинлар блан та'мин қилиб турган.

Мажиддин — Тухмат! қани далил!

Навоий — *(қўйнидан мактуб чиқариб Хусайнга беради)*. Мана далил! *(Мажиддин шошади. Хусайн қоғозга кўз югуртириб чиқиб, ғазабга келади. Қоғозни ғижимлаб Мажиддиннинг юзига уради)*.

Хусайн — Хойн! Жосус! Бу муттаҳамнинг бошидин вазирлик кулоҳини олинг! *(Мулозимлар Мажиддиннинг бошидан кулоҳини оладилар)*.

Навоий — Шоҳим, бошини кулоҳидин енгиллатдингиз, энди бўйинини бошидан енгиллатинг!

Хусайн — Жаллод! *(Шайхулислом, Мунажжим, шошиб чиқиб кетадилар)*.

Навоий — Хайр шаҳаншоҳ, мен кетдим.

Хусайн — Оқ йўл! *(Навоий кетади. Жаллод киради)*.

Мажиддин — *(қаттиқ ҳаяжонда)*. Шоҳим, бу ҳужжат қалбаки ҳужжат! Мени ноҳақ ўлдириб, сўнг пушаймон бўласиз.

Хусайн — Сени шу чоққача ўлдирмаганимга пушаймон мен.

Мажиддин — Мени ўлдиришдин аввал тожи-тахтингизнинг душмани ким эканини аниқ билиб олинг.

Хусайн — Аниқ билдим, тожи-тахтимнинг душмани сен экансен.

Мажиддин — Тожи тахтингизнинг душмани ким эканини, Дарвиш Али кўзғолонининг қандай ҳал қилиниши кўрсатиб берур. Шоҳим, Дарвиш Али кўзғолони бартираф қилингунча сабр этинг.

Хусайн — Иблис, яна ҳийлага кўчмакчисен.

Мажиддин — Агар ҳийла қилсам, каломулло урсун!

Хусайн — *(чўчиб тисарилади)*. Каломулло урсун?

Мажиддин — Қасам'ёд, қиламен, ёлгон айтсам Каломулло урсун! Алишер ўз жиноятларини яшириш учун, мени қурбон қилмоқчи. Муҳлат беринг, Алишернинг жиноятларини исбот қиламен, сизни ҳалокатдин қутқарамен. Хазинангизни бойитамен, ҳарамингизни ҳурлар блан тўлдирамен, сўнгра майли, бошимни кесинг амрингизга мунтазирмен. *(Бош эгади)*.

Хусайн — *(чуқур ўйга чўмади. Ерда ғижимланиб ётган қоғозни олади, оғир сўрайди)*. Бу қалбаки ҳужжат, деб, ўйлайсанми?

Мажиддин — Каломулло урсун қалбаки ҳужжат!

Хусайн — *(ўйланади. Узун пауза. Сўнг бир қарорга келгундек бўлади)*. Кулоҳингни кий.

(Шоҳ ўйланганича чиқиб кетади. Мажиддин кулоҳини кияди).

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Кулмуҳаммаднинг ҳовлиси. Гули, супада ўтириб, Навоий тақдим қилган девонни мутолаа қилмоқда.

Гули — *(ўқийди):*

Ўн сакиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб чун сарв нозим ўн сакиз ёшиндадур.
Деса бўлгайким яна ҳам ўн сакиз йил ҳусни бор,
Ўн сакиз ёшинда мунча фитнаким, бошиндадур.
Ўн сакиз йил демангиз, юз йил умир сурса нетонг,
Ҳусн шоҳи бу балоларким, кўзу қошиндадур.

(Девонни бағрига босади.)

Ҳазал эрмас бу бир меҳри гиедур,
Мунаввар айлаган дилни зиёдур.
Ҳазал ҳам шунчалар ширин бўлурму?
Вафо нури блан лим-лим тўлурму?

(Қундуз киради.)

Қундуз — Вафо нури блан тўлсун дилингиз.

Гули — Келинг. Оҳ, шунчалар ширин тилингиз...

Қундуз — Навоийданми?

Гули — Ҳа, менга битибдур.

Қундуз — Мусаффо ишқини изҳор этибдур.

Гули — Бу ишқ бахт йўлида сўнмовчи маш'ал.
Бу ишқ бирлан бўлур ҳар мушкулум ҳал.

Қундуз — Навоийдек кишининг ёри бўлмоқ,
Ше'р доҳосининг дилдори бўлмоқ,
Саодатдур буюк. Сиз бахтиёрсиз...

Гули — Фақат гул бўлмас эркан, асти хорсиз:
Бу олтин севгининг ҳижрони аччиқ.

Қундуз — Жудолик чоғининг ҳар они аччиқ.
Броқ дил мулкининг гулзоридур ишқ.

Гули — Гаҳ ошиқ қалбининг озоридур ишқ.

Қундуз — Ҳаёт, иқбол, севинчининг ёридур ишқ.

Гули — Гаҳи ғам-қайғунинг бозоридур ишқ.

Қундуз — Эрур севги кўнгил мулкида бир шоҳ.

Гули — Ўзи ҳам ўлдурур, ҳам тиргизур, гоҳ —
Кўнгулни гул этар, гоҳ пора-пора.

Ўзи ҳам дард берур, ҳам дардга чора...

У кун гулзор аро ушлаб қўлимдин,

Деди, айлаб халос ҳижрон ўлимдин:

„Қилиб тўй, сўнг бўлурмиз, бирга доим,

Сени кўб кўрмасин менга худойим...“

Қундуз — Демак тўй тез.

Гули — Яқин кунларда.

Қундуз — Оҳ, соз.

Гули — Саодат қушлари бошимда парвоз.
(*Ғамгин ҳолда Қулмуҳаммад киради*).

Отажон не хабарлар бор?

Қулмуҳаммад — Э... Сўрама қизим. Дун'ёнинг ишлари курсин.

Гули — Яна не бало юзланди?

Қулмуҳаммад — Балхда Дарвиш Али бош кўтарибди. (*Ҳаяжон*).

Гули — (*қаттиқ ҳаяжонда*). Ёраббий! Алишер қаерда?

Қулмуҳаммад — Ис'ённи бостириш ва Дарвиш Алини тириклай тутиб келтириш учун, шаҳаншоҳ уни кеча-кечқурун саройдин тўғри Балхга жўнатибди.

Гули — Акани укага қарши йўллаш, аканинг қўли блан укани банд этиш, иблиснинг ҳам ақлига келмайдиган иш.

Қулмуҳаммад — Яқин кунларда маш'ум ҳодисалар юз берадиганга ўхшайди. Бугун тонг блан Жалололдинни ҳабсга олибдилар.

Гули — Ёраббий! Бу ёмон фол... (*Йиғлайди*).

Қулмуҳаммад — Йиғлама қизим, Алишерга ҳечварса бўлмайди. Алишернинг орқасида бутун халқ турибди.

Ташқаридан овоз — Устоз бормилар?

Қулмуҳаммад — Биров келди, сизлар боққа чиқинглар қизлар. (*Чиқиб кетади*).

Гули — Ёраббий, ким бўлса экан? (*Боққа чиқиб кетадилар Қулмуҳаммад Маждиддинни бошлаб киради*).

Қулмуҳаммад — (*Та'зим блан жой кўрсатади*). Қани, амир, марҳамат.

Маждиддин — (*ўтиради*). Бисмиллоҳи раҳмонирраҳим. (*Фотиҳа ўқийдилар*).

Қулмуҳаммад — Хуш келибсиз амир.

Маждиддин — Хурсанд бўл Қулмуҳаммад, бошингга бахт куши қўнди.

Қулмуҳаммад — (*ховотирда*). Иншоолло, айтканингиз келсин, амир. (*Гули блан Қундуз ҳаяжон ичида қулоқ соладилар*).

Маждиддин — Шаҳаншоҳ сени падар, қизингни малика қилмоқчи.

Гули — Оҳ... (*Қундузнинг кўксига дошини қўяди*).

Қулмуҳаммад — (*зўр ҳаяжонда*). Шаҳаншоҳнинг бизга бўлган илтифотлари учун миннатдормиз... Аммо... аммо қиз унашилиб қўйилган...

Маждиддин — Алишерга, шундайми? Бу гапдан шаҳаншоҳнинг хабарлари бор.

Қулмуҳаммад — У ҳолда нечук бу жафо?

Маждиддин — Муҳаббат, қизингга бўлган муҳаббат.

Қулмуҳаммад — Шаҳаншоҳ қизимни олгунча бошимни олсалар, менга зўр шафқат қилган бўлур эдилар. (*Гули ҳаяжонда қулоқ солади*).

Маждиддин — Шаҳаншоҳнинг талабини рад қилсанг бошинг кетиши турган гап. Сенинг бошинг кетса майлигаю, аммо Алишернинг боши кетмасун.

Кулмуҳаммад — Сабаб?

Маждиддин — Шоҳ қизингнинг васлига етиш йулида нимаинки кўндаланг келса, ўртадин шартта олиб ташлашга қат'ий қарор берган. Ҳозир пайт нозик. Дарвиш Али кўзғолони муносабати блан, шаҳаншоҳнинг Навойига қарши ғазоби кучайган. Шундай бир пайтда Навойини кўндаланг қилиб, шоҳнинг талабини рад этишинг, ёниб турган ўтга ёғ қуйиш блан баробар бўлур. Шаҳаншоҳга баҳона топиб берасан, Навойи ҳалок бўлур. Қизингнинг харамга бориши муқаррар. У ҳолда Навойини ҳалок қилиб, сўнг бориши мақбулми ё ҳалок қилмасдан бориши мақбулми? Қизингнинг ақли бўлса улуг шоир Навойининг ҳалокатига йул қўймас. Сен, биз, қизинг майли ҳалок бўлайлик, аммо буюк Навойи ҳалок бўлмасун! Гап шунда!.

Кулмуҳаммад — Бошимизга оғир савдо солиб қўйдингиз, амир.

Маждиддин — Ҳе... тақдир экан, Кулмуҳаммад, тақдир, қандай қилайлик. Менга қолса шундай бўлсун дебманми? Ҳа... Чуқурроқ мулоҳиза қилиб кўр. *(Сукунат.)*

Кулмуҳаммад — Ўйлашиб кўрамиз, амир.

Маждиддин — *(қўзғолади)*. Ҳа, жавоби букун оқшомдин кеч қолмасин.

Кулмуҳаммад — Яхши, амир. *(Чиқадилар. Ёшларини арта арта қизлар ва йиғлаб она чиқади. Гули онасининг бағрига ташланади.)*

Гули — Нечун туғдинг мени, бахти қарони?
Балога мубтало, мотамсарони?
Мурувват билмаган кунлар учунми?
Жафокаш, бераҳм тунлар учунми?

Хосият — Онанг ўлсун болам, қандай қилаймен.
Туғибменки сени, бахтинг тилаймен. *(Кулмуҳаммад киради.)*

Гули — Унут бахт сўзини оғзингга олма!
Хаёл у биз учун, қўй доғда қолма!
Фрибгар, бевафо бир қуш эрур бахт,
Қўнар жойи анинг қон сочраган тахт.
Хароб ўл золим, эй, бахтингга ла'нат!
Зулм шоҳи разил тахтингга ла'нат!

Кулмуҳаммад — Тилингга берма эрк.

Гули — Кессин, тилимни!

Хосият — Қизим, кул қилмагил ожиз дилимни.

Гули — Агар истар эса бошимни олсун.
Танамни бурдалаб ўтларга солсун.
Бу бирлан марҳамат қилгай менга шоҳ.
Ҳалос эткай мени кулфатдан... Эвоҳ,
Тариқи зулм ила кин бунча бўлгай,
Жафо қилмоққа ойин бунча бўлгай,

- Қундуз — Киши гар кўкси ян юз пора қилсун,
Фалакнинг зулмига не чора қилсун.
- Қулмухаммад — Қизим, тақдир экан, тақдирга тан бер.
Итоат қилмаган охирда ғам ер.
- Гули — Фалак... Тақдир... Қазо... Оҳ қандайин ном.
Заҳар-заққум қуйиб ич, деб тутар жом.
Фалакнинг ҳар иши зулм ила найранг.
Еруғ оламни, у, қилмиш менга танг.
Саодат боғини зулм этди барбод.
Фалакнинг жавридин, озоридин дод!..
- Қулмухаммад — Қизим, ундай эса йўқ, деб жавоб бер.
- Гули — Йўқ асло! Бўлмасин қурбон Алишер!
Қуйинг эл булбули боз сайрасун оз!
Қуйинг юрт бахтини мадҳ айлаган соз —
Вақтсиз синмасин. Шоҳона ижод
Тугалмай қолмасин... Мен қайда? Ҳайҳот...
Мен оддий бир киши, у элга бошдур.
Агар мен шам' эсам — у бир қуёшдур.
Анингчун майлига қурбон бўлай мен,
Бало шамширига қалқон бўлай мен.
- Хосият — Қизим, жоним болам, қўрқитма зинҳор.
- Гули — Нетай, шум толиим гар айласа хор,
(Жимлик. Гули йиғлайди. Сўнг секин).
Жавоб айтинг бориб, мен, майли рози...
Мусаффо севгининг оҳ... синди сози...

(Қулмухаммад чиқабошлайди.)

Фақат шартим: бир ой ёндашмасин шоҳ!
Бир ой муҳлат сўранг!.. Бахтим қаро... Оҳ!..

(Қулмухаммад чиқиб кетади).

- Хосият — Онанг ўлсун болам, юргунча мундоғ
Сени ғам қўйнида кўргунча мундоғ.
- Гули — Нетай ғам аждари бахтим ютубдур.
Қуёшимнинг юзин зулмат тутибдур.
Не бўлғай эрди чархи зулм пеша,
Мени ундан жудо қилмай ҳамиша,
Юрар чоғида йўлдош бўлсам эрди.
Турар чоғида қўлдош бўлсам эрди.
Фақат, ҳайҳот, қани ул севгили ёр?
Балолар домига бўлдим грифтор.
Бу қандай ҳол эрур, ҳайҳот, ҳайҳот!
Нетар жонимни олсанг, эй ажал, бот!

П а р д а

Новошнинг ҳовлиси. Мансур китоб мутолаасига машғул.

Мансур — Бир ўлимнинг азоби мени телба қилаёзди. Алишер, энди сен, бу ҳисобсиз азобларни қандай кўтарасан? Миянг пўлатдин, асабларинг темирдин бўлса ҳам, бу оғир мусибатларга бардош бералмас. Мағрур Алишернинг сувдан чиқариб ташланган балиғдай жонсарак, яни бузилган қушдай безовта бўлиши, қасос блан тўлган юрагимга тасалли беради. *(Ма'юс ҳолда Абулмалиҳ киради).*

Абулмалиҳ — Кетканига бугун расо бир ой бўлди. Мега бунча хаяллади экан?

Мансур — Улуғ одамнинг иши ҳам улуғ, бирор муҳим иш чиқиб ушланиб қолгандурда.

Абулмалиҳ — Охири бахайр бўлсун. Бу хаяллаш бечиз эмас.

Мансур — Ҳа, яна ёмон туш-муш кўрдингми?

Абулмалиҳ — Туш-мушқу кўрганим йўга... Аммо юрагимда аллақандай қўрқинчли шубҳалар бор.

Мансур — Чунки фикринг бузуқ, хаёлинг эгри. Шунинг учун ҳамма нарса сенга шубҳалик бўлиб кўринади.

Абулмалиҳ — Бўлмаса нима учун бу воқиаларнинг ҳаммаси Алишер кетгандан сўнг юз берди?

Мансур — Тақдир, Абулмалиҳ, тақдир.

Абулмалиҳ — Э... Ўша, тақдир... Тақдир! Бу тақдир эмас хиёнат!

Мансур — Тилинг жуда узун, қулвачча, қисқартириб қўймасинлар, деб, қўрқамен.

Абулмалиҳ — Ҳақ сўз учун тилимни кесадиган бўлсалар кесаберсинлар, бегвачча!

Мансур — Чакки қиласен дўстим, кейин дун'ёга келганинга пушаймон бўласан.

Абулмалиҳ — Э, дун'ёга келганимга кўпдан пушаймонмен. Бу нима ахир, дун'ёни ё кушхонами?

Мансур — Ошингни пиширсангни! Дун'ё тўғрисида қайғиришни сенга ким қўйибди? Дун'ё тўғрисида қайғирадиганлар бор.

Абулмалиҳ — Дун'ё тўғрисида қайғирадиганлар хўроз уриштириш, каптар учуриб ўйнаш, олтин қадаҳларда май ичиш блан овра.

Мансур — Бордию сен шоҳ бўлиб қолсанг, нима қилар эдинг?

Абулмалиҳ — Муттаҳам бекларни қиличдан ўтказардим... Бема'ни урушларни тўхтатардим, юртни обод қилардим, Алишерга мадад берардим.

Мансур — Ўҳў! Дахмазанг каттаю! Броқ сенга ўхшаш таги пастлардан подшо чиқмайди-да.

Абулмалиҳ — Подшолик бошингда қолсин. Подшо бўлай, деб, кўзим учиб тургани йўқ! Подшо бўлиб халқнинг уволига қолишга кимнинг тоқати бор экан? Гапнинг сирасини айтаманда, аслзода.

Мансур — Хўп, бўлди Абулмалиҳ пошшо, ётайлик, тун оғиб қолди. (*Эшик тақиллайди.*)

Абулмалиҳ — Келди! (*Эшикни очади. Соҳибдоро киради.*)

Соҳибдоро — Бугун ҳам келмадими?

Абулмалиҳ — Йўқ. Мавлоно шу чоққача ухламабсиз?

Соҳибдоро — Ташвиш зўр бўлса, уйқу қочади.

Абулмалиҳ — Бирор маш'ум ҳодиса юз бермасмикан?

Соҳибдоро — Бу кечаю-кундизда ҳарбир маш'ум ҳодисанинг юз бериши мумкин. Бало бир келгандан сўнг, устма-уст келаберадя. (*Эшик тақиллайди.*)

Абулмалиҳ — Келди чоғи. (*Эшикни очади. Жамий киради.*)

Жомий — Келмадими?

Соҳибдоро — Йўқ, тақсир.

Жомий — Ёраббий! Соҳибдоро, ахир бундин ортиқ кутиш мумкин эмас. Тездан Алишер олдига жўнанг, уни воқиалардин огоҳ қилинг.

Соҳибдоро — Пирим, мени ўлимга йўлланг борай, аммо бу оғир мусибатлар ҳақида хабар еткизиб, Алишерга озор бериш вазифасини менга юкламанг.

Жомий — Биламен азизим, бу вазифа ўлимдан ҳам оғир, аммо не чора? Бориб шоирни эҳтиёт қилиш керак, унга бирор шикаст етмасин. (*Оғир жимлик. Жимлик Алишернинг хурсанд бир ҳолда кириб келиши блан бузилади. Унинг ёнида бошдан оёқ қуролланган Турдибой*)

Навоий — Салом, дўстлар!

Жомий — Алишер!

Навоий — Салом устод!

Абулмалиҳ — Пирим! (*Кўришадилар. Жомий ёшини артади. Фотиҳа ўқилади.*)

Навоий — Азизлар, сизларни соғиндириб қўйганим учун узр сўраймен! Аммо айб менда эмас. Шаҳаншоҳ орқамдин мактуб кўндириб, Балхда узоқроқ туриб адолат ўрнатишимни, сўнг мамлакатимизнинг бошқа шаҳарларига ҳам ўтиб келмоғимни илтимос қилган эдилар. Балхдин Машҳадга ундин бўлак шаҳарларга ўтдим. Қишлоқларда бўлдим. О, қандай меҳнат севар халқимиз бор. Фақат йўлларда кўзга ташланучи қавжираган далалар, қақраган қишлоқлар, кўнгилларни ғамгин қилади... Қишлоқ аҳлларига ариқлар чиқариб, халқни сувга ма'мур қилмоқчи бўлганимизни айтдим. Кўзлари севинч ёшларига тўлди, ҳаққимга дуо қилдилар. Пирим, шу соф кўз ёшлар ҳурмати ариқ қазиш ишларини кучайтирамиз. Ҳозир барча имконият мавжуд. Мамлакат тинчиди, шохни зулм йўлига бошламоқчи бўлган фитначи урғамчик янчилди. (*Ҳамма жим.*) Нечун жимсиз? Ташвишли кўри-насиэ?

Жомий — (*оғир*). Алишер, бахтга қарши, ҳали ўрғамчик ҳаёт.

Навоий — Нечук? Маждиддин ҳаётми? Шоҳ кўз олдимда жаллодга буюрган эдику!

Жомий — Макр-ҳийла қаршисида шоҳлар ҳам бўйин эгади, Алишер. .

Навоий — (ҳаяжонда). Дарвиш Али қаерда?
Жомий — Зиндонда.

(Навоий фожияни онглай бошлайди. Унинг юзларини ғазаб ва ғамгинлик қоплайди. Оғир жимлик.)

Навоий — Макр-ҳийла... Алдаш... Яшашнинг нақадар ярамас усуллари! Макр-ҳийла ожизларга қурол, олчоқларга қалқон, юзсизликнинг ниқоби! (Пауза).

Ниҳони игна санчар ёрлардин,
Мунофиқ қалбаки дилдорлардин,
Яширмай найза санчар ёвлар ортиқ!..
Эмиш хўрлик, ҳақорат, ҳийла тортиқ
Садоқатлар блан қилган ишимга,
Зарур деб, эзгу деб билган ишимга.

Соҳибдор — Ҳаёсиз билмагай ҳечвақт вафони.
Вафога олмашур шоҳлар жафони!..]

Навоий — Қўйинг, майли, алар билгунча қилсун!
Зулм чақмоқлари, майли чақилсун,
Ёвузлик денгизи, майли қутурсун,
Ҳасад тўлқунлари қирғоқча урсун,
Муқаррар, оқибат бизнингча бўлғай.
Адолат нурлари оламга тўлғай. (Пауза.)
Халойиқ наф'идур ҳар неки билдик,
Халойиқ билса бас ҳарнеки қилдик.
Қалай ишлар? Ариқ биткандур албат? (Жимлик).
Нечун жимсиз? Нечун?

Жомий — Юз берди кулфат.

Навоий — Не Кулфат?

Жомий — Тинчланинг.

Навоий — Сўзланг!

Жомий — Шаҳаншоҳ.

Ариқ қазмоқ ишин тўхтатди...

Навоий — Эй воҳ...

Жомий — Ариқ кавловчилар дуч келди зарбга,
Сафарбар бўлдилар майдони ҳарбга.

Навоий — Оловга ташламиш шоҳ бизни алдаб
Нечун бу хилма-хил найранг? Қизиқ гап. (Пауза.)
Жалолиддин қани? Қаерда?

Жомий — Сўрманг.

Навоий — Нечун?

Жомий — Айтай, фақат озурда бўлманг.

Навоий — Қани? Тез сўзлангиз!

Жомий — Қирқилди боши.

Хунар осмонининг сўнди қуёши.

Шаҳаншоҳ бирла Маждиддин баногоҳ

Тусатдан бошини олдирди...

Навоий — Эй воҳ!

Бу хўрлик! Бу ситам! Бу қонли ваҳшат!
Бу зулмат! Бу жафо! Бу зулм! Бу даҳшат!

- Гуноҳи не эди у тилла бошнинг?
 Гуноҳи не эди порлоқ қуёшнинг?
 Жомий — Ғазаб тўғин чиқарса подшоҳлар,
 Жиноятчи бўлурлар бе гуноҳлар.
 Навоий — Жовоҳир сақлаган денгиз эди у.
 Ҳунар, фан бобида тенгсиз эди у.
 У сан'ат юртининг шунқори эрди.
 У элнинг ифтихори, ори эрди.
 Эди қилмишлари пок, ҳам ўзи пок,
 Дили пок, ҳам тили пок, ҳам сўзи пок.
 Жомий — Кўнгил бўлса агар ҳарқанчаким пок,
 Бўлур у шунчалар кўбрак аламноқ.
 Навоий — Ажал кўксини пора-пора қилмиш.
 Ачинмай бағрини садпора қилмиш.
 Етилгунча яна у сингари зот,
 Ва сан'ат бобида бўлгунча устод,
 Қуёш юз йилча нур сочмоғи лозим,
 Баҳор юз карра гул очмоғи лозим.

(Ҳамма жим, бошини қуйи солиб, Навоийни тинглайди. Жомий, Абулмалиҳ кўз ёшларини артади. Эшик тақиллайди. Мансур эшикни очади, рўмолга бурканган Қундуз киради. Ҳаммада саросималик... Навоий ҳаяжон ва таажжубда). Бу ким?

- Қундуз — Қундуз...
 Навоий — Неҳол? Бевақт юрибсен?
 Гапиргил! Не сабабдин жим турибсея?
 Қундуз — Гул хаста...
 Навоий — Нечук?
 Қундуз — Йўқлайди сизни...
 Навоий — Не кулфат қуршамияш бечора қизни?
 Қаерда? Уйдамя? Қай хилда аҳвол?
 Қундуз — Ҳарамда, сўнгра...
 Навоий — Ёраббий, бу не ҳол?
 Тушумми, ёки бу ўнгулми, Танграм?
 Бу маш'ум муждани ким шарх этар? Ким?
 Жомий — Фалакнинг зарбига лозим чидашлик.
 Навоий — Фалак солмиш менинг қалбимга ғашлик.
 Йиқил золим фалак, чархи стамкор!
 Балолар домига қилдинг грифтор!
 Йиқил устимга, эй гардун, йиқил тез!
 Йиқил, бошимни янч! Гавдамни бос, эз!

(Навоий, орқасидан Қундуз чиқиб кетади.)

- Жомий — Чиқинг тез! Қайтаринг! Мансур, югур, бор!
 Ҳарамга бормасун, йўл қўйма, зинҳор!

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

ЕТТИНЧИ КҮРИНИШ

Ҳарам. Сочлари паришон, озгин Гули тўшакда ётибди. Нозик кўдлари
блан, Алишер бергав девояни кўкрагига боскан. Ёнида энага.

Гули — Ҳамон ёдимдадур: гул чоғи эрди,
Кўришкан масканим гулбоғи эрди...
Очилган ранг-баранг гуллар чаманда,
Қуёшда барқ уруб айларди ханда...
Сочилган инжудек баргларда шабнам.
Ўпиб гул баргани ел ўйнаган дам...
Очиб гул дафтари булбул ўқурди,
Муҳаббат ҳақида дoston тўқирди...
Эсимда бахтиёр, осуда кунлар.
Муборакбод этиб бахтимни, гуллар
Табассум айлаган, дамлар эсимда.
Севинчдин кўздаги намлар эсимда...
Эсимда қутқориб ҳижрон ўлимдин,
Ганирган гаплари ушлаб қўлимдин:
„Қилиб тўй, сўнг бўлурмиз бирга доим,
Сени кўб кўрмасин менгга худойим...“
Фақат, ҳайҳот, мени кўб кўрди сенгга,
Ажал ўз заҳрини ичкизди менгга...

Энага — Болам, тинчингни ол, безовта бўлма.
Ҳа, деб беҳудага ғамларга тўлма.
Шукур қил тангрияга, бироз дурустсен.

Гули — Шукур... Ёрим учун қурбон бўлурмен...

Энага — Ҳали бир ғунча сен, келгай баҳоринг.
Очилгайсен ҳали кулгай наҳоринг.

Гули — Ажаб бир ғунчамен, келмас баҳори...
Очилмас ҳечқачон кулмас наҳори.

Энага — Нечун жоним қизим?

Гули — Оҳ...

Энага — Сўзла!

Гули — Сўрманг.

Ҳақиқий ғунчамен, дил ғунчадек танг.
Ҳақиқий ғунчамен, дардим ниҳондур.
Ҳақиқий ғунчамен, бағримда қондур.
Фақат фарқим шуким, ғунча очилгай,
Қуёшдин нур эмар, ҳам ханда қилгай.
Мен очилмай туруб сўлдим умурбод.
Мени унга худо кўп кўрди... Ҳайҳот...
Кўзимдин сочилур охирги ёшим.
Қачон келгай экан порлоқ қуёшим!?

Энага — Сабр қил жон болам, ҳозир келур.

Гули — Оҳ...

Қуёшдин нур олиб кулган каби моҳ
Кулардим сўнгги бор у келса мен ҳам.

Энага — Яқин қолди келур, албатта.

Гули — Қайдам...
Кўралмай қолмасам...
Энага — Қўй!
Гули — Балки келмас.
Энага — Болам, не бўлди сенгга? Йиғлама, бас.
Сабр қил.

Гули — Ранжигандур балки мендан...
Энага — Нечун, жоним болам, ранжийди сендан?
Гули — Жаҳон ғийбат ила бўҳтонга кондур.
Қиличдин, найзадин бўҳтон ёмондур.
Энага — Навоий ҳечқачон бутончиларга
Қулоқ солган эмас, солмас уларга.
Гули — Эна, рост айтасиз! Рост, худди шундай!
Келиб равшан қилур кулбамни кундай!

(Ҳаяжонда Алишер киради).

Навоий — Кўзим чиқсун сени кўргунча мундоқ.
Кесилсун тил сени сўргунча мундоқ.
Гули — Алишер, номусим, орим ўзимда.
Алишер, йўқ сра ёлғон сўзимда.
Навоий — Ишончим зўр гулим, сен соф эурсен.
Баҳор осмонидай шаффоф эурсен.
Тубанлик чанггидин ҳоли фалаксен.
Парисен, гул юзим, хурсен, малаксен.
Гули — Дуруст софмен... фақат... бахти қаромен.
Саодатдин йироқ мотам саромен.
Тириклик битдию сақланди исмат.
Алишер, найлайн, шул бўлди қисмат.
Навоий — Гулим англлат бало қайдин ёпишди?
Не савдолар азиз бошингга тушди!
Гули — Менинг дардимни қўй, қўзғатмагил... Оҳ...
Сени кўрдим шу бас алҳамдулиллоҳ...
Навоий — Тушувдур, қийнама! Англлат, бу неҳол?
Гули — Саодат гунчасин зулм этди помол.
Фақат бир илтимос, кўркам чаманда,
Очиб гул гунчалар этканда ханда,
Саҳарлаб, қилмайин одатни канда,
Кириб гулзор аро сайр айлаганда,
Тилаб гуллар висолин мисли Фарҳод,
Чаман булбуллари қилганда фар'ёд,
Жувонмарг гунчани ҳам эсла, ёд эт.
Унутма, доимо руҳимни шод эт...
Навоий — Умидсиз бўлма ҳеч уйнаб кетарсен.
Сенвич гулзорида парвоз этарсен.
Гули — Алишер не учун хўрлик яралган?
Нечун жабру ситам, зўрлик яралган?

(Қўлида яланғочланган қилич, тунги кийим блан Ҳусайн кириб келади. Энага қичқириб юборади. Гули саросимада. Навоий ғазабли, жим.)

Хусайн — Ҳайҳот, бу қандай шармандалик?!

Гули — Шоҳим, Алишерда гуноҳ йўқ! Уни мен чақиртирдим.

Хусайн — *(таажжубда)*. Бу қандай ҳол?

Гули — Шоҳим сиз, Маждиддинни...

Навоий — *(ҳаяжонда)*. Маждиддин?

Гули — Совчи қилиб юборганингизда кўнишга мажбур бўлдим... Чунки у агар ҳарамингизга келишга рози бўлмасам, Алишернинг ҳалок этилишини айтди.

Хусайн — Алишерни ким ҳалок қилмоқчи экан?

Гули — Сиз.

Хусайн — Бўҳтон!

Гули — Қўлингиздаги яланғоч қиличингиз бўлмаса, сўзингизга балки ишонган бўлур эдим...

Хусайн — *(қиличини ташлайди)*. Очиқроқ сўзланг!

Гули — Яна қандай нарса ёпиқ қолди?

Хусайн — Алишер блан қандай муносибатда эканингиз менинг учун қоронғу.

Гули — Вазирингиз шоҳнинг хабари бор деган эдику?

Хусайн — Нимадан!

Гули — Алишер блан менинг орамда бўлган муҳаббатдан.

Хусайн — *(ҳаяжонда)*. Муҳаббатдан? Ёраббий, бу қандай ҳол!

Гули — Демак сиз Алишернинг ҳалокатини...

Хусайн — Ҳечқачон истаган эмасмен. Иблис Маждиддин!

Гули — Оҳ... Алданибмиз. Иблис ўз муддаосига етибди. Оҳ... Нақадар оғир.

Навоий — Тинчлан Гулим, янглишлар тузатилади.

Гули — Йўқ. Бу янглиш ҳаётимнинг сўнгги нуқтаси бўлди.

Навоий — Хафа бўлма, Гулим, замон янглишлар блан тўла. Итнинг боши мис табақда, азизларнинг боши эса ерда депсалади. Вадалар унитилади. Ариқлар бузилади, гулистонлар чўл бўлади.

(Хусайн ўзини айбдор ҳис қилади, нари кетади.)

Гули — Алишер, азизим!.. Мен ўламан. Ҳозирга қадар ҳаммадан сир туткан дардимни энди айтмай қложим йўқ... Мен аста та'сир қилучи заҳар ичган эдим. *(Ҳаммада ҳаяжон.)*

Навоий — Заҳар?!

Хусайн — Ёраббий, бу не ҳол!

Гули — Заҳар ўз ишини қилди. Адо бўлдим. Сўнгги тилагим сизни кўруб ўлиш эди. Тангри тилагимни қабул этди. Шоҳим, Алишерга озор берманг, у буюк одам!

Хусайн — *(боши қуйи солинган)*. Нечун аввалроқ билмадим. Янглишдим.

Навоий — Раҳнамо иблис бўлгач янглишиш табиийдур. Тушкан йўлингиз гоят мудҳиш йўл. Бу йўлдин борғучининг қонлардан кечиб, каллаларни депсаб ўтмай иложи йўқ!

Хусайн — *(оғир)*. Етар, Алишер... Мен сиздан бунчалик та'наларни кутмаган эдим.

Навоий — Мен ҳам сиздан, мени Балхга юбориб, бунчалик марҳаматлар қиласиз, деб ўйламаган эдим.

Гули — *(безовта)*. Алишер, мени бу ердан олиб кетинг. Ёлғиз ўз қўлингизда жон берай.

Навоий — Гулим, бизнинг кунларимизда адолатнинг дояси ҳақсизлик, мурувват ва шафқат гулзорининг боғбони зулм эмиш. *(Пауза)*

Замон донога дор, жоҳил учун ёр
Ёмонга гул берар, яхшига, деб хор,
Ёмонга бахт берур, яхшини бадбахт —
Қилур, золим учун бахш айлагай тахт.

(Гулини аста кўтарганича чиқиб кетади. Эзилган Ҳусайн бошини қуйи солиб узоқ жим қолади. Сўнг бирдан ғазабга келади).

Ҳусайн — Ким бор! Ким бор!!

Маждиддин — *(кириб)*. Шоҳим, хизмат?

Ҳусайн — *(Маждиддинни бўғиб)*. Иблис, муттаҳам нега айтмадинг?

Маждиддин — Нимани, шоҳим?

Ҳусайн — Алишер блан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблах!

Маждиддин — Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшитиб турибмен.

Ҳусайн — *(Маждиддинни итариб ташлаб)*. Иблис. Улуг дўст Навоийни зўр душманга айлаштирмоқчисен?

Маждиддин — Жалолиддиннинг ўлдирилиши, Дарвиш Алининг зиндонда ётиши, унинг устига мана бу сабил қизнинг можароси Алишернинг юрагига душманлик ва ғазаб оловини тўлдиради.

Ҳусайн — Хоинлар, мени Алишердан жудо қилмоқчисиз, менинг қанотимни қайирмоқчисиз.

Маждиддин — Миш-мяшларга қараганда шаҳзода Бадиуззамоннинг фе'ли бироз айнаган эмиш. Алишер, сиз ўтирган тахтада ўғлингиз Бадиуззамон ёки набирангиз Муминмирзони кўрмак орзусида юрган эмиш.

Ҳусайн — Бундай иғволарни эшитабериб қулоқларим кар бўлди.

Маждиддин — Бу иғво эмас, ҳақиқат. Агар салтанатимдан путур кетмасин десангиз Алишердан воз кечинг, шаҳаншоҳ.

Ҳусайн — Сен иблисни, деб, Алишердан воз кечайми?

Маждиддин — Мени деб эмас, бутун саройни деб, аслзодаларни, бекларни, деб воз кечинг.

Ҳусайн — Алишер давлатимнинг таявчи, салтанатимнинг суянчи, ҳаётимнинг қувончи, ундан воз кечалмаймен.

Маждиддин — У ҳолда беклардин воз кечинг. *(Шоҳ оғир ўйда.)* Агар Алишердан воз кечмасангиз, бутун беклар, лашкар бошилар саройингизни тарк этиб, Самарқанд султонининг ҳузурига кетурлар. *(Шоҳ ўйда.)* Беклар, лашкарбошилар, ота-боболаримизнинг урфи-одатини қумсаймиз, қиличларимизни занг бос-

моқда, юриш, жанг, улжа истаймиз; агар Султон Ҳусайн бизни деса, йўлимизда гов бўлиб турган Алишердин воз кечсун, уни саройдин узоқлаштирсин, деб талаб қилмоқдалар.

Ҳ у с а й н — *(паузадан сўнг)*. Яхши, мен Алишерни саройдан узоқлаштирамен... Аммо сиз ўйлаганча сургун қилиб эмас. Мен уни мамлакатимнинг энг муҳим манзилларидин, сарҳадмнинг энг нозик мавзуларидан бўлмиш Астробод вилоятига ҳоким қилиб юборурмен. Токи, нотинч Астрободда ҳам осойишталик ўрнатилсин, салтанатим яна ҳам мустаҳкамроқ, давлатим яна ҳам қудратлироқ бўлсун!

М а ж д и д д и н — Шоҳим, мендан бекорга ранжийсиз, мен бақавли бир итингизмен, топкан-тутканимни тишлаб келиб хазинангизга ташлаймен.

Ҳ у с а й н — Агар шу ҳунаринг бўлмаса, агар сени қўллаб-қўлтуқловчи аслзодалар, лашкарбошиларни андиша қилмасам, аллақачон бошингни олган бўлур эдим. Лекин андишанинг ҳам чегараси бор. Кўп ҳаддингдан ошаверма, тақдиринг менинг қўламда! *(Шоҳ оғир босиб чиқиб кетади. Маждиддин секин қарсак чалади. Мансур киради)*.

М а ж д и д д и н — Навоийнинг ҳарамга келганлиги ҳақида мени огоҳлантириб, зўр хизмат қилдинг. Бу блан сенинг бу ердаги хизматларинг тамом бўлди. Энди сен Алишер блан Астрободга жўнайсен. Неча хил тадбир блан Султон Ҳусайнни Алишердан жудо қилолмадик. Зарарсиз. Ҳали бу йўлда кўрилгуси тадбирлар тугаган эмас. *(Бармоғидан олтин узук чиқариб Мансурга беради.)* Мана, бу тилла узукни ол! *(Мансур суюниб олади.)* Бурасанг кўзи очилади. Ичига заҳар жойланган! *(Мансур даҳшатда)*. Марҳум отангинг арвоҳи мададкор бўлсин!

П а р д а

САККИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Астробод саройидаги хоналардан бири. Фасл кўклам. Вақт кечкурун Деразадан ойдинликка чўмилган боғ кўривади. Тўғрида боққа, чапда ҳовлига, унга бошқа хонага кирадиган эшик.

Озгин ва ғамгин Навоий ёшидан тўхтаб қулоқ солади. Қўшни боғдан кўшиқ айтқан қизнинг овози келади. *(Кўшиқ)*:

Ўн сакизмнинг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб чун сарв нозим ўн сакиз ёшиндадур.
Деса бўлғойким яна ҳам ўн сакиз йил ҳусни бор
Ўн сакиз ёшинда бунча фитнаким, бошиндадур.

(Ичкари уйдан Абулмалиҳ чиқади ва у ҳам ашулага қулоқ солади.)

То Навоий тўкди ул ой фурқатидин баҳри ашк
Ҳарқачон боқсанг қуёш акси анинг бошиндадур.

А б у л м а л и ҳ — Бу ғамгин ўлкада йўқким, бирар уй,
Ки, сизнинг ше'рингиз куйланмасин.

Навойй — Куй,

Ғазал... Оҳ... Қайтадин тирнар ярамни
Тагин эслатди у маш'ум ҳарамни...
„Ғақат бир илтимос куркам чаманда,
Очиб гул ғунчалар этканда ханда,
Жувонмарг ғунчани ҳам эсла, ёд эт!
Унутма, доимо руҳимни шод эт!..“

(Навойй сўзлар экан, Абулмалиҳ чидайолмай бир чекага бориб йиғлайди, йиғисини Навоййдан яширишга ҳаракат қилади.)

Унутмайман сени токим, тирикман,
Сени жон ўрнида сақлар тирик тан.
Ҳамон қалбимга сен илҳом солурсен.
Менинг ше'рим блан мангу қолурсен.
Сенга беш бебаҳо ҳайкал қурурмен.
Ғаҳи Ширин, ғаҳи Лайли бўлуб сен,
Яшарсен доимо дostonларимда,
Ҳазонсиз гул бўлуб бўстонларимда...
Мен эрсам ғам блан йиғлаб кетармен.
Сенинг ишқинг блан танҳо ўтармен...

(Абулмалиҳнинг йиғиси кучаяди.)

Яна кўз ёшими? Кўнглимни бузма!
Ва ёш дар'ёсида беҳуда сузма!
У дар'ё хавфлидур ғарқ айлағай бот.
Ўчирмас дил ўтин кўз ёши, ҳайҳот...

Абулмалиҳ — Пирим...

Навойй — Ҳайҳот, бирор осуда дам йўқ.

Кўнгилайди, кўзларда нам йўқ.
Эсиз... Тақдир экан қайдан билибмиз.
Азизям, дун'ёга бевақт келибмиз...

(Навойй деразадан боққа қараб жим қолади.)

Мана, фасли баҳор, кўркам чаманда
Очиб гул ғунчалар қилмоқда ханда.
Гулимнинг қабрига эккан чечаклар,
Очилгандур бу чоқ... Оҳим печаклар —
Каби кўк тоқига чирмашмасинму?!

Абулмалиҳ — Пирим!

Навойй — Дўстим, менга сув бер, кетир сув!

(Абулмалиҳ кетади. Навойй „Занжир банд шер“ расмига тикилади.)

Ажаб занжир банд шер, енгаман дер.

(Абулмалиҳ чинни косада сув келтириб Навоййга беради. Навойй сувнинг ярмини ичиб, қолганини хонтахта устига қўяди.)

— Абулмалиҳ — Мендаги қисмларини оққа кўчириб бўлдим. Яна тайёр қисмлари бўлса беринг.

Навоий — *(хон тахта устидан қоғоз олади)*. Қулоқ сол. Фарҳодни ҳийла блан банд этиб Хусрав олдига келтирдилар. Хусрав савол айлади. Фарҳод жавоб берди. *(Уқийди)*:

Деди: қайдин сен, эй, Мажнун гумроҳ!

Деди: Мажнун ватандин қайда огоҳ?

Деди: недур сенга оламда пеша?

Деди: ишқ ичра мажнунлик ҳамиша!

Деди: қай чоқдин ўлдинг ишқ аро маст?

Деди: руҳ эрмас эрди тангга пайвасти!

Деди: ол ганжу, ишқин қўй ниҳони!

Деди: тупроққа берман ким'ёни!

Деди: ишқ ичра қатлинг ҳукм эткум!

Деди: ишқида мақсудимга еткум!

Абулмалиҳ — Ҳечким ишқни бунчалик та'риф қилаолмаган.

Навоий — Зеро, ҳечким ишқ жабрини менчалик тортмаган. Бу Фарҳод блан Хусравнинггина эмас, Фарҳодлар блан Хусравларнинг мунозарасидур. Ол, икки нусха кўчир, бирини шоҳга юборамен.

Абулмалиҳ — Ким блан юборасиз?

Навоий — Мансур блан.

Абулмалиҳ — *(севиниб)*. Худога минг қатла шукур! Пирим, мен сизга кўпдан бери айтмакчи эдим, Мансурнинг оёқ олишлари бежо! у... *(Мансур киради)*.

Мансур — Бу ернинг ҳавосига сра тушунуб бўлмайди. Эрталаб совуқ эди. Кундузи ёмғир ёғди, ҳозир эса осмон чарақлаган ойдин кеча.

Абулмалиҳ — Ҳа... Бу ерда бир кунда йилнинг тўрт фаслини бошдан кечиряш мумкин. *(Чиқиб кетади)*.

Навоий — *(хаёлчанг)*. Ҳа... Астрободнинг бир куни бир йилга тенг. Биз ғариблар учун бу ерда умр ўтказиш мажбурий, сенга эса увол. Ҳиротга қайтиш ва тинч ижод блан шуғулланишга рухсат сўраб шаҳаншоҳга бирнеча бор мактуб юбордим. Аммо биттасига ҳам жавоб оладганим йўқ. Агар мен сенга ўхшаш эркин қуш бўлсам, аллақачон гўзал Ҳиротга қараб учар эдим.

Мансур — *(қочиримлардан шошиб)*. Пирим... э... мен сизни ташлаб ҳечёққа кеталмаймен... э... мен сизни отам деганмен...

Навоий — Мен ҳам сенга оталик қилмоқчимен. Сени руҳий азоблардин қутқормоқчимен. Эрта тонг блан Ҳиротга қараб уч, шаҳаншоҳга янги хужжатлар олаборасен.

Мансур — Устоз, ҳазил қилманг, киши чўчир экан.

Навоий — Ҳазилдан ҳам киши чўчийдими?

Мансур — *(сўзни бўлак ёққа бурмоқчи бўлиб)*. Пирим... э... бугун анча янги нарсалар ёзгандурсиз, ўқиб беринг. Янги нарсаларингизга муштоқмен.

Навойй — Янги нарсаларимга муштоқсен... Ҳа! Яхши эсимга солдинг. Бугун ажойиб бир нарса ёздим. (*Қоғозларнинг ичидан бир ше'р олади*). Мана, эшит! (*Уқийди*):

Нокасу ножинс авлодин киши бўлсун дебон,
Чекма меҳнат, яхши бўлмас ҳеч касофат олами.
Ким, кучук бирлан ҳутукка қанча қилсанг тарбият,
Ит бўлур, эштак бўлур, бўлмаслар асло одами!

Қалай! Мақбулми?

Мансур — (*ўзини йўқотиб*). Ҳа... Албатта... Жуда соз...
Емон одамлар тўғрисида яхши айтибсиз.

Навойй — Дуруст, э'тироф этасен. Ма, ол! Мендан сенга ёдгор бўлсун. (*Мансур саросима блан ше'рни олади. Шошади. Нима қилишини билмай, ҳа, деб, қўлидаги узукни айлаштириб ўйнай бошлайди. Навойй унинг ҳаракатларини синчиклаб кузатади.*) Нечун безовтасен?

Мансур — (*ўзини баттар йўқотиб, ёлгон кулиш блан*).
Ҳеч... Безовта эмасмен...

Навойй — Кулишни унутаёзибсен. Илгари яхши ва самимий кулар эдинг. (*Узукка кўзи тушиб.*) О... узугинг жуда чиройлик. Қани менга берчи! (*Мансур ўзини тамом йўқотади. У даҳшатда, узукни Навоййга берар экан, қўли қалтирайди.*) Кўркма! (*Узукни олиб тамоша қилади. Мансур зўр ҳаяжон блан Навоййнинг ҳаракатларини кузатади.*) Қийматбаҳо узук. Катта хизматлар эвазига мукофот қилиб берса арзийдиган узук. Ма! (*Мансур узукни олар экан қалтирайди. Оғир нафас олади.*) Қийин, сенга қийин. Вазифанг оғир вазифа.

Мансур — Пирим... Мен ҳечнарса онгламайётибмен.

Навойй — Мен қиладиган ишимни, ёзадиган ше'римни ҳечкимдан яширмаймен. Асарларим офтобнинг нури сингари узи тарқалади. Ҳаммага, шу жумладан Ҳусайн Бойқарога ҳам, Маждиддинга ҳам, бориб етади. Шундай эмасми, дўстим?

Мансур — (*эзилган овоз блан*). Шубҳасиз...

Навойй — О... азоб қафасларидин бўшалган қушвинг, кўкларга қанот қоқишдин бўлак муддаоси бўлурми? Тонг блан парвозга тайёрлан. Исте'оддингни бу ерларда хор қилма, йигит... Гурбатда кун кечириш оғир... (*Оғир босиб бор томонга кетади*).

Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш.
Эл ангга шафиқу, меҳрибон бўлмас эмиш.
Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикондек ош'ён бўлмас эмиш.

(*Бёққа чиқиб кетади.*)

Мансур — Фаҳмлабди. Қаттиқ эзди. Тўғри юзимга айтса, ўлдираман деса, бунчалик оғир бўлмас эди. Ҳиротга жўнатиши муқаррар. Аммо мен, мушкул вазифамни бажармасдан Ҳиротга кеталмаймен. (*Шошиб келиб бармоғидан узукни чиқаради, ичи-*

даги заҳарни косадаги сувга солади. Бир даста қоғоз кўтариб ичкаридан Абулмалиҳ чиқади.)

Абулмалиҳ — Сувга нима солдинг!

Мансур — Ҳечнарс.

Абулмалиҳ — Нега рангинг ўчди! (Сувга энгашади.) Заҳар солдинг шакилли, ит! (Мансур Абулмалиҳга пичоқ уради.) Ким бор! Пирим... (Мансур Абулмалиҳнинг оғзини босиб, судраб нариги уйга олиб чиқиб кетади. Бироздан сўнг Навоий киради ва ўрнига тез ўтириб ёзабўшлайди.)

Навоий — Абулмалиҳ! (Ичкаридан Мансур чиқади.)

Мансур — Лаббай пирим! (Навоий таажжуб блан унга қарайди.) Абулмалиҳ ше'рингизни оққа кўчириш блан машғул. Хизмат?

Навоий — (ёзишда давом этиб.) Гулоб.

Мансур — (косани узатиб). Мана, пирим, гулоб.

Навоий — (уқийди).

Деда: нуши лабидин топқай эл баҳр.

Деда: ул нушдин эл қисмидур заҳр.

Мансур — Ғоят гўзал. Мана гулоб! (Навоий кўзини ше'рдан узмагани ҳолда косани олади. Мансур ҳаяжонда, Навоий сувни ичмоқчи бўлганда Турдибой киради.)

Турдибой — Пирим, ҳиротдан чопар бор.

Навоий — Чопар? (Косани ерга қўяди.) Қани? (Бирнеча навкарлар блан Муминмирзо кириб келади.)

Мумин — Салом, устоз!

Навоий — Ўғлим Мумин! Шаҳзодам! Марҳамат!

Мумин — (Навоийга тумор узатиб). Бобомдин сизга нишон олишон!

Навоий — (хатни очиб ўқийди. Ҳаяжонга тушади). Яна ис'ён! О, танграм, энди жанжал навбати ота блан ўғилга келибди. Қандай мудҳиш, қандай ёмон тўшкунлик.

Мумин — Балх устияда отам блан бобом ўртасида чиққан кўнғилсиз низо, сизнинг зудлик блан бу ишга аралашингизни тақозо қилади. Низо'ни сизсиз бартараф қилиш мумкин эмаслигига барчанинг имони комил. Устод, отам блан бобомни яраштириб қўйинг. (Навоий уйга толади. Жим.) Мавлоно Жомий салом, дедилар ва бу сафар ҳам мамлакатни тинчйтишни ўз зимангизга олишингизни илтимос қилдилар. Бу улуг мижорони фақат, Астрободдек нотинч бир вилоятда ҳам тинчляк ва осойишталик ўрната билган, соҳиби тадбир Навоийгина бартараф қилаолур, дедилар.

Навоий — Улуг устод саломат бўлсунлар. Шаҳзода, бобонгиз блан отангизни яраштириш мумкин бўлуру, аммо, мамлакатни тинчитиш мумкин бўлмас.

Мумин — Менинг бобомга раҳмим келади.

Навоий — Менинг халққа раҳмим келади. Шоҳ блан шаҳзодаданг бема'ни жанжали, халқ бошига яна оғир фалокатлар келтиради.

Мумин — Шунинг учун илтимосимни қабул этинг, устод!
Навоий — Майли, шаҳзода сизнингча ва устод Жомийча бўл-
сун. Мен эрта тонг блан отангиз ёнига жунаймен, ундан Ҳирот-
га ўтамен.

Мумин — Устоз, мени хурсанд қилдингиз, тангри сизга юз
йил умр берсин!

Навоий — Азиз шаҳзода, дун'ёда юз йил яшамак, юз йил
азоб чекмак эканини билсангиз эди, эҳтимол менга юз йил умр
тиламаган бўлур эдингиз.

Мумин — Азобларни енгиб, халқ учун, ижод учун яшанг!
Сан'ат осмонда нур сочучи улуг юлдузга асло завоқ йўқ!

Навоий — Афсуски у юлдузларни қуюқ зулмат ўраб олган.

Мумин — Зулмат қанча қуюқ бўлса, юлдуз шунча равшан
чарақлайди.

Навоий — *(Муминнинг жавобидан хурсанд)*. Офарин!

Мумин — Устоз, мен доим ёнингизда бўлишни истар эдим.
Аммо ваз'ият ҳозироқ Ҳиротга жунаб кетишимни тақозо қилади.
Мен сизни, хуш хабар блан Ҳиротда кутамен. Менга рухсат.

Навоий — Оқ йўл, шаҳзодам. *(Кузатади. Мумин кетади.)*

Мансур — Пирим гулоб ичмоқчи эдингиз. *(Косани тутади.)*

Навоий — Ҳа... *(Косани олиб ичмоқчи бўлади.)*

Абулмалиҳ — *(ичкаридан инграб)*. Пирим ичманг! Заҳар!
Мансур заҳар солди!

Навоий — Ёраббий!

Турдибой — *(ғазабли, қиличини ғилофидан суғуради)*. Ит
эмган! Мал'ун! *(Мансурга ҳамла қилади.)*

Навоий — Қизишманг! Табаррук қиличнингизни бу ифлоснинг
қони блан ҳаром қилманг! *(Ичкарига кириб кетади. Бироздан
сўнг ҳаяжон блан қайтиб чиқади.)* Турдибой, Абулмалиҳнинг
ярасини боғланг! *(Турдибой кириб кетади.)*

Мансур — *(Навоийнинг оёғига ташланиб)*. Пирим, кечиринг,
итлик қилдим.

Навоий — Мен сенинг жосуслигингни билар эдим, аммо қо-
тиллигингдан хабарсиз эдим. Нақадар разолат! Менинг ўлимим,
сенга нечун керак бўлди, қотил!

Мансур — Улуғ амир, афв қилинг, менда гувоҳ йўқ, менга
буюриб эдилар.

Навоий — Бах! Қуроллари қилич, дор, заҳар! Усуллари ҳий-
ла, найранг! *(Турдибой чиқади.)*

Турдибой — Рухсат этинг, устоз, бу ифлосни чопиб ўл-
дирай!

Навоий — Шошилманг! Мен бу Ёсуманни ўз Хусравларига
юбормоқчимен. Олиб чиқинг! Сафар жабдуғи ҳозирлансин!

*(Турдибой Мансурни олиб чиқиб кетади. Навий ёғир ваз'-
иятда бориб косани қўлига олади. Ичидаги сувга қарайди.)*

Заҳар солмоқ эмиш касби илоннинг,
Зулм аждарлари озори жоннинг.
Адолат, деди, халқ, янчилди боши...

Деги, сув, ташналар, кўл бўлди ёши...
Аниқ, тож гарчи ёқут, гарчи зардур,
Халойиқ, бошига биткан зарардур.

Парда

БЕШИНЧИ ПАРДА

ТЎҚҚИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Хирот. Ҳусайн саройининг ээли. Ичкарида базм садолари эшитилмоқда. Маст амирлар, беклар. мулозимлар у ёқдан-бу ёққа ўтиб турадилар. Шайхулислом блан Мунажжим бир чекада шахмат ўйини блан машғул.

Мунажжим — Кишт! Мот!

Шайхулислом — Э, ғалат! Ғалат!

Мунажжим — Мот! Мот, тақсир! Юлдузингиз яна наҳс буржиги кирди. *(Кулиб ичкарига кириб кетади. Ҳовлиқиб Маждиддин киради.)*

Шайхулислом — Алишер саройга қайтса ғоят хунук бўлур, Мавлоно.

Маждиддин — Хунук ҳам гапми, тақсир, даҳшат денг, даҳшат. У бизга ҳалокат олиб келади.

Шайхулислом — Бас, ҳалокатни даф' қилмоқ зарур. Наҳотки, ҳечқандай тадбир қолмади?

Маждиддин — Сўнгги тадбир қолди.

Шайхулислом — Хўш?

Маждиддин — Агар бу тадбир самара берса Навоий умр-бод сарой юзини кўрмагай. *(Маст ҳолда Қутбиддин киради.)*

Қутбиддин — Мавлоно қайда қолдингиз?

Маждиддин — Секин. Ўзингизни ҳўш'ёр тутинг. Хизматингиз кўп. Шаҳаншоҳга кўпроқ қадаҳ сўнинги!

Қутбиддин — Шаҳаншоҳ қиёмда, сизни йўқлайдилар.

Маждиддин — Ҳозир, боратуринг! *(Қутбиддин чиқиб кетади.)*

Шайхулислом — Қандай тадбир?

Маждиддин — Муминмирзо!..

Шайхулислом — Фаҳламадим! *(Ташқаридан овозлар.)*

Овозлар — Салом, шаҳзода! Алишер саломатмилар?

Мумин — Саломат. Келадиган бўлдилар.

Овоз — Илоҳи саломат бўлинг, шаҳзода.

Мумин — Алишер отам блан бобомни яраштирадиган бўлдилар.

Овоз — Жуда соз!

Мумин — Алишер, юртга бахт ва осойишталик олиб келади.

Овоз — Бали! Умрлари зиёда бўлсун! *(Мумин киради.)*

Мумин — Бобом қанилар? *(Музыка, товушига қулоқ сөлиб хафа бўлади.)* Яна базм, яна май, яна кайфу-сафо...

Маждиддин — Бу кайфу-сафо эмас, шодиёна. Шаҳаншоҳ, шаҳ-

зоданинг хуш хабар келтиришларига ишонган эдилар.

Мумин — Сиз бобомни мейпараст қилиб қўйдингиз, саройни эса майхонага айлантирдингиз, Мавлоно.

Маждиддин — Шоир Навоийнинг хизматлари бекорга кетмабдур, кинояларга моҳир бўлиб қайтибсиз, шаҳзода. *(Ғоят маст, қўлтиғидан мулозимлар суюгани ҳолда шоҳ чиқади. Ёнида қадаҳ кўтарган Қутбиддин).*

Хусайн — Мумин! Жигар гўшам, саломат келдингми? Алишер қани? Қани менинг дўстим? Қандай хабар келтирдинг? Сўзла!

Мумин — *(қийналиб)*. Шаҳаншоҳ, ҳозир барибир фаҳмламайсиз. Аввал хуш'ёр бўлинг, сўнгра сўзлай. *(Кетмоқчи бўлади.)*

Хусайн — Та'на қилма, шаҳзодам.

Мумин — Меъни Алишер олдига жўнатар экансиз, бундан сўнг ичмасликка ва'да берган эдингизку?

Хусайн — Бу энг сўнггиси. Хафа бўлма. Бундан сўнг сра ичмайман. *(Мумин хафа ҳолда кетади.)* Мумин! Шаҳзодам! *(Маждиддинга)* Сўзла, шаҳзода не хабар келтирди?

Маждиддин — Не хабар келтирганликларини, шаҳзоданинг жавобларидан фаҳмламадингизми?

Хусайн — У менинг майпарастлигимдан хафа.

Маждиддин — У сизни ёмон кўради. Сиз Астрободга элчи қилиб юборган шаҳзода, сизга душман бўлиб қайтди.

Хусайн — *(чўчиб)*. Нима? Нималар деддинг?

Маждиддин — Алишер Бадиуззамон томонга ўтмиш.

Хусайн — Бу қандай ҳол? Бу не ҳодиса?

Шайхулисломо — Демак, тахтингиз хавф остида, шоҳим.

Хусайн — Май. *(Қутбиддин май қуяди, шоҳ устма-уст икки қадаҳ ичади.)* Чора топиш керак! Чора! Чора!

Маждиддин — Шаҳзода Бадиуззамонни тахт ҳавасидин воз кечишга мажбур этмак лозим.

Хусайн — Қандай қилиб? Сўзла!

Маждиддин — Шаҳзода Бадиуззамон ўз фарзанди Муминмирзони ғоят севади. Бас. Муминмирзони ўртага солиб, шаҳзода Бадиуззамонга нома юборинг.

Номада, агар шаҳзода жанг ҳаракатларини тўхтатмаса, Муминмирзонинг ҳалок этилишини уқдинг.

Хусайн — Чўчиб, Нима? Энди мени наберамдан жудо қилмоқчимсиз?!

Маждиддин — Мутлақо. Бу бир сиёсат!

Шайхулисломо — Ва энг тўғри сиёсат!

Маждиддин — Ўз севгили фарзандининг ҳаёти хавф остида қолганини билган Бадиуззамон Ҳиротга қарши юришини дарҳол тўхтатишга ва сиз блан сулҳ қилишга мажбур бўлғай.

Шайхулисломо — Шаксиз. *(Қутбиддин шоҳга май уза-тади.)*

Маждиддин — Манъ, нома ҳам тайёр. *(Шоҳга қоғоз уза-тади.)* Фақат муҳрингизни боссангиз бас. Шошилиш керак ше-ҳям, фурсат оз. Шаҳзоданинг қўшинлари пойтахтга яқинлашиб қолди.

Хусайн — (қоғозни олиб ўқимоқчи бўлади). Нима ёзилгаз, ўқибмайман, ўқи!

Маждиддин — (қоғозни олиб чўнтагига солади. Қўйнидан бошқа бир қоғоз чиқаради). Мазмунини айтдимки шаҳаншоҳ. Таҳририни эса, севикли маликамиз Хадича бегим қилганлар. Мухрингизни босинг! Номани зуд юбормоқ даркор. (Шоҳ ёнидан муҳрини чиқариб қоғозга босади. Маждиддин Қутбиддинга шоҳни олиб кет деган мазмунда имо қилади.)

Қутбиддин — Шоҳим, меҳмонларингиз мунтазир бўлиб қолди.

Хусайн — Мактуб зуд юбрилсин! (Қутбиддинга суяниб ичкарига кириб кетади).

Шайхулислом — (Маждиддинга қўл чўзиб). Қани! (Маждиддин унга қоғозни беради. Шайхулислом қоғозга кўз ташлаб.) Мавлоно, бу нома эмас, фармонку!

Маждиддин — Мазмуни ҳам бўлак.

Шайхулислом — (ўқиб, даҳшатга тушади). Ёраббий! Мавлоно, бу даҳшатку! Бу разолатку!

Маждиддин — (Шайхнинг қўлидан фармонни юлиб олади). Тақсир, ўзингизни мас'улиятдин холи тутаман десангиз, тилингизга эҳтиёт бўлинг! Сиз, фармонни ўқуганингиз ҳам, кўрганингиз ҳам йўқ. Мен бу фармонни зудлик блан ижро этмагим зарур! (Кетади. Шайхулислом бошини қуйи солганича қолади).

Парда

ЎНИНЧИ КЎРИНИШ

Тўққизинчи кўринишдаги саҳнанинг ўзи. Аммо ҳамма нарса мотам кўринишида. Ичкарига кириб-чиқиб турган маст амирлар, мўлозимлар, икки томонда саф тартиб турган қуроли соқчилар — ҳаммаси мотам либосида. Ичкаридан базм ва музика садолари эшитилади. Бу зулматхонага, оқ кийим ва оқ саллалари Навоий кириб келади. Ёнида Турдубой. Ҳамма Навоийга тазим қилади.

Навоий — Яна базм, яна айшу-ишрат... Саройдин шароб ва қон ҳиди келади. Бу қандай тўю-тантана?

I-Соқчи — Тўй эмас, аза.

Навоий — (мотам либосларига назар солиб) Дарвоқи' аза...

II-Соқчи — Сиз Ҳиротдин кетганингиздин бери юртимизнинг боши азадин чиқмай қолди.

Навоий — Таажжуб, янги аза, янги аза, янги аза. Кўзларида ёш, лабларида кулку. Эгниларида қора либос, қўлларида қизил шароб, тушқунликнинг мужассам тимсоли!

(Ичкаридан маст ҳолда Қутбиддин чиқади. Алишерни кўриб ўзини туттишга тиришади, хушомад қилади.)

Қутбиддин — О, Алишер! Хуш келибсиз, ичкарига, марҳамат! (Алишер ундан нафратланиб тескари қарайди. Қутбиддин ичкарига кириб кетади. Хондамир киради.)

Хондамир — Алишер! Устоз!

Навоий — Хондамир, азизим! (*Қучоқлашиб кўришадилар*).
Дўстлар саломатмилар?

Хондамир — (*ма'юс*). Дўстлар зада бўлган қушлар сингари ҳартарафга путраб кетдилар.

Навоий — (*ғамгин*). Бу куздан нишона.

Хондамир — Бири ўлдирилди, бири сурилди, бири қочди, бири қувилди. Букунги Ҳирот (*саройни кўрсатиб*.) Мана!

Навоий — Ғам устига ғам... Аза устига аза... Дарвоқи' бу кимнинг азаси? (*Базмхонадан мотам либосида Ҳусайн чиқади. Орқасидан. Шайхулислом, Мунажжим, Қутбиддин ва бошқа беклар, мулозимлар, сарой аҳллари чиқади.*)

Ҳусайн — (*қучоқ очиб*). Алишер! Дўстим! Марҳабо! (*Алишер блан қучоқлашиб кўришади*). Сизни кута бериб кўзларим тешилди. Давлатимизнинг таянчи, ғариб мухлисингизга не хабар келтирдингиз?

Навоий — Шодиёна хабар. Мен шаҳзода Бадидуззамонга урушнинг фалокатини, осойишталик ва адолатнинг ма'носини англадим. Зийрак фарзандингиз шул куни хутбага номингизни қўшуб ўқутдирди. Бинобарин ихтилоф тугади. Аммо мен хуш хабар келтирганимда, шаҳаншоҳ саройининг мотамига ва бу мотам аро базмига боис наҳа?

Ҳусайн — (*ийглаб*). Азиз дўстим, мен бугун шодлигимдан эмас, аламимдан ичамен. Биз севикли фарзандимиз Муминмирзодин ажралдик.

Навоий — (*ҳаяжонда*). Нечук?! (*Ҳусайн жавоб бералмай ийғлайди*).

Хондамир — Муминмирзо ўлдирилди.

Навоий — Ёрабий! Нечук? Ким ўлдирди?!

Ҳусайн — Мен ўлдирдим. Ўз қўлим блан ўлдирдим. Алишер, мен тасбиҳ деб қўйнимга солиб юрган нарса, илон бўлиб чиқди. Иблис Маждиддин Муминмирзони ўлдириш ҳақида фармон ёзиб, менга, мастлигимда қўл қўйдириб олибди. Кеча тонгда у мени ҳам набирамдин, ҳам ўғлимдин жудо қилди. Энди Бадидуззамон менга фарзанд эмас, хундор душман.

Навоий — Ёрабий! Бу ҳодисалардин илгарироқ мени кар ва кўр қилиб қўйсанг бўлмасмиди. Қотил қани?

Ҳусайн — Ўлдирдим... Дўстим, Сизнинг азия жонингизга қасд қилган хоин Мансурни ҳам ўлдирдим... Алишер, ёвузлар жазоланди. Бир вақтлар сизнинг оёқларингиз безаган тахт покланди. Сиз яна ўз жойингизни эгалланг. (*Мулозимларга.*) Вазирлик либосини келтиринг! (*Муншига.*) фармони олийшон ўқулсун!

(*Мулозимлар вазирлик либосини келтирадилар. Мунши фармон ўқишга тайёрланади.*)

Навоий — (*рад этиб*). Икки ярамасни ўлдириш блан саройни зулмдин, ёвузликдин поклаш мумкин эмас.

Ҳусайн — Алишер, эски гиналарни унутинг. Гулига бўлган муҳаббатингиз туфайли, қадимий дўстлик ипларини узманг.

Навоий — Гулига бўлган муҳаббатим, халқимга бўлган муҳаббатимнинг бир учқунидир. Сиз халқ бошига не кулфатлар солмадингиз? Сиз Маждиддинларнинг сўзига кириб мамлакатда адолат эмас, зулми кучайтирдигиз. Давлатимизни ҳалокат соҳилига келтирдигиз. Мавлоно Хондамир, бизнинг дарду-қайғуларимизни неча асрлар кейинги наслларга элтучи табаррук саҳифаларга рақам қилингим, Муминмирзонинг ўлими Темурилар хонадонининг инқирозидин нишонадур. Ўз қўли блан ўз набирасини ўлдирган, кечау-кундуз кайфу-сафодин бош кўтармаган, тўйда ҳам, азада ҳам тўхтовсиз ичадиган Ҳусайн Бойқаро салтанатимизни ҳалокатдин сақлаб қолишга қодир эмас!

Ҳусайн — Дўстим, сиз яна кайфу-сафони тилга олдингиз. Сиз дун'ё лаззатларидин воз кечиб нима ортдирдингиз?

Навоий — Икки буюк дар'ё буйидаги халқимни як қалам қилдим. Тилимизни таҳқир ва ҳақорат ботқоғидин ше'рият осмонига кўтардим. Мен умримга ачинмаймен. Аммо сизга сарф қилган меҳнатларимнинг зойи' кетканига ачинамен. Мен янглишибмен. Мен прага пўчоғидин кема қилмоқчи бўлубмен. Мен ҳақиқат деб ўйлаган нарса сароб бўлуб чиқди. Мен мамлакатда зулм оловларини сўндириб, адолат маш'алини ёқмоқчи бўлдим, аммо зулм мендан зўрлик қилди. Мен салтанатимизни мустаҳкамламоқчи бўлдим, аммо ҳаракатларим елга кетди.

Ҳусайн — Дўстим, ёшлигимизни замон олиб кетди. Саройга қайтинг, фоний дун'ёнинг орзу-ҳавасларидин воз кечиб, қолган умримизни хилватда ва фароғатда ўтказайлик. Тахт бебақо, дун'ё бевафо.

Навоий — Но умид шайтон. Мен ҳали умидларимдин воз кечканим йўқ. Биз еталмаган умидларга келажак наслларнинг етмоғи мумкин. Қачонлардур адолат офтоби барқ уриб чиқмоғи керак. Дун'ёда бахт ва ҳаққоният тантана қурмоғи лозим. Одамлар орасида низо' йўқолмоғи даркор. Аммо қачон? Бу савол ҳомон жавобсиз қолди. Лекин инсоният бу жумбоқни ахир ҳал қилур. Чунки унинг қўлида ҳақиқат ва адолат йўлини ёритучи тафаккур маш'али бор. Шунда кишилар мени ўзларининг буюк ҳамкорликларига чақирурлар ва мен асрлар оша ўз ше'рларим блан лаббай, деб, жавоб берумен. Мен кетдим!

Ҳасайн — Қаёққа?

Навоий — Ижодимга. Халқимга! *(Кетабошлайди)*.

Ҳусайн — Алишер, қайтинг! Ҳузуримда қолинг!

Навоий — Хатоларни, кўпайтириш, гуноҳларни ортдириш учунми? Хайр шоҳаншоҳ! *(Йўлида давом этади. Ҳамма бош эгиб турган жойида қотиб қолади. Ташқаридан Навоийни алқишлаган халқнинг овозлари эшитилади)*.

Халқ — *(ташқаридан)*. Улуғ Навоийга шарафлар бўлсун! Шоир Навоийнинг умри боқий бўлсун!

Парда

М. ТУРСУНЗОДА

ҒАРБДАН КЕЛГАН „МЕҲМОН“

„Қиссаи Ҳиндустан“дан парча

Қайғу аламларда оқарса ҳам соч,
Тарк этмас эл кўнглин умидлар мудом,
Баҳор хабарчиси бўлиб қалдирғоч
Уйларнинг шипига кўнади оқшом.
Келгинди аёвсиз қилса ҳам ғорат
Бу ерлар тубида ҳали кўп гаваҳар,
Меҳнати баҳосиз деҳқонлар шояд
Янги хазиналар очар илк саҳар.
Нега йигитларнинг беллари камон?
Нега кексаларнинг бошлари қуйи? -
Нега шунча мажруҳ хасталар ҳайрон,
Сорқит ахтаради бутун кун бўйи?
Афсонавий води — гўзал Бенголия
Асоратда қолиб, хор экан мардум,
Асрлардан бери кемира-кемира
Шу ҳолга солибти у ғарбли маш'ум.
Йўлнинг ўртасидан юрар кеккайиб,
Савлати ҳаммани солар ташвишга,
Қатор фуқаролар ҳориб, букчайиб
Унинг орқасидан боради ишга.
Либоси оқ шоҳи, юраги кўмир,
Қамиш таёғини уйнатиб мағрур,
Ҳиндилар боғида қилади сайр
Фикру хаёлида айш-ишрат, сурур.
Чаманзор боғларга киради суқи,
Олтин—кон тоғларга киради суқи,
Куну тун санқийди, талайди элни
На ором беради, на тунда уйқи.

Дерларки, кўп йироқ туманли ғарбдан —
Келган у сурбетда йўқ номус ва ор,

Бурчакда қалтираб турган ғарибдан
Энг сўнгги ризқни ҳам олишга тайёр.
Унга писанд эмас туллар фар'ёди,
Оналар қўйнида жон берса гўдак,
Водини қопласа очлар мазори
Ёки сувсизликдан қуриса чечак.
Унга керак эмас, кенг кошоналар
Эрам боғларининг ажиб шукуҳи,
Унга керак эмас, дўстлар, ошнолар
Ёки ишқда ёнган ошиқлар руҳи.
У гўё ахтариб ажойиботлар
Йироқ Ҳиндистонга тутган бўлар йўл,
Аммо қизиқтирмас ғаройиботлар
Фақат пул ахтарар, пул ва яна пул!

Агар йўллариди чиқса оломон
Ҳатто назар солмас, қилмас эҳтиром,
Мажруҳ, қар, хасталар қўл чўзса ҳар ов
Юзини ўғирар, бермас ҳеч ин'ом.
У ўзи гадою хастадан баттар,
Ўғрига чап берар, хасисни алдар.
Макрда маккорга беради сабоқ,
Сипоҳдан сипою, қўрқоқдан қўрқоқ.
Нимани истаса олди, ташиди,
Кўшқларни, боғларни қилди валангор,
Қоплону бўрию шаррандаки бор,
Терисин шилдию гўштин ғажиди.
Ҳатто суюклардан қилди қўғирчоқ,
Гавҳару тиллодан ясади мувчоқ,
Бу ўлка элини айлади гадо,
Қилган жафолари бўларми адо!
Энди қувилсин у келгинди „меҳмон“,
Энди эркин нафас олсин Ҳиндистон.
Ҳиндилар ўлкасин айласин у тарк
Кетиши туфайли эл қўяжак арк.
Берган жафолари етар, энди бас,
Сушириб ташланар йўлдан хору хас,
Заҳарларин сочиб берди кўп азоб,
Юраклар қон бўлди, жигарлар кабоб.
Иккиюз йил бўлди келган чоғига,
Аммо доим ўғри, мудом бегона,
Шунча ҳукм сурди ҳинди боғида,
Энди салтанати бўлур вайрона.

Тоҷикчадан Аширмат таржимаси

ҲАКИМ НАЗИР

РАИСНИНГ ХАТОСИ

Хикоя

Аҳмедов „Қизил шарқ“ колхозининг идорасига келганида, секретарьдан булак ҳечким йўқ эди. Қоғозларга ўралиб, ручкани қиртиллатганича хат ёзиб ўтирган қиз, эшикдан „Мумкинми“ деб кирган ўрта ёшли, елкасига сумка илган, қотма, жиддий қиёфали бу кишини биринчи кўриши эди. Уни, деярлик кунига турли ташкилотлардан келиб турадиган вакилладан бўлса керак деб ўйлади ва жой кўрсатар экан:

- Раис яқинда чиқиб кетдилар, — деб қўйди.
- Қаяққа кетган эканлар?
- Тўхтаҳон звеноси тарафга...
- Тўхтаҳон? — деди Аҳмедов бирнимани эслаб. — Ҳим... Бу ҳалиги юзцентнерчи звеноми?
- Ҳа, ўша. Сиз уни кўрганмисиз?
- Кўрмаганман-у, эшитган эдим...
- Уни эшитмаган одам йўқ. Давруғи кетган. Бултур етмиш беш центнердан олган.
- Бу йил-чи?
- Бу йил юз центнер ва'да қилган. Ғўзаси жуда яхши. Ҳам-манвикидан олдин гуллади. Ҳозир кўсакка кирди...

Аҳмедов узини танитгандан сўнг, секретарьдан раис кетган томонни кўрсатиб юборишни сўради.

Секретарь қиз кўрсатиб берган арава йўли даланинг ўртаридаги хирмов қурилган жойга бориб тугади. Бу ер анча баландлик бўлиб, кенг даланинг тир айланасидаги ҳамма нарса кафтда тургандек яққол кўзга ташланарди. Ҳу ана, атрофига қуюқ соя солган сада қайрағоч, остида безоғлик шийпонча. Унда рўзгорга тегишли ҳамма қақир-қуқур кўриниб турибди. Кўрпа-ястиқ тахлоглик. Шийпоннинг туртиб чиққан ёғочларига кийим-кечак илиғлик. Супанинг пастроғида эса катта қозондан паға-паға кўтарилган буғ ёзги майин шаббодада кўпукдай енгил учиб, ҳавога сингиб кетмоқда... Шийпондаги нарсаларнинг бари, бу ер кечаси одам-

ларга вақтинчали ётоқ хизматини ҳам бажариб турганини кўрсатади.

Дала бағрини ям-яшил гўза гиламдай қоплаган. Пахтазор денгизни эслатиб, қуёш тигида кўкка живир-живир ҳовур таратмоқда. Ана, қизлар эгатлар оралаб кетмонларни ялтиратиб чопиқ қилишаяпти. Уларнинг нариёғида, пешанасига кўк шоҳи қийиқ бойлаган йигит, гўзаларни авайлаб от етаклаб кетаяпти. Ҳаляги қизлар орасидан биттаси йигитнинг ёнига бориб алланямани ма'қуллади-да, сўнг ўқ ариқ бўйлаб бу тарафга шошилиб келаверди. Оёғида этик, билагини шимарган, нимчаси эғнига келишган, сочинин дуррачасига қўшиб танғиб олган.

Аҳмедов унинг шаҳдам ҳаракатларига разм солиб туриб „шу Тўхтаҳон бўлса керак“ деб гумон қилди. Берироқ келгач, бош қимирлатиб: „Тўхтаҳон сизмисиз?“ — деди овозини унга етказишга тиришиб.

— Ҳа,... Нима эди? — майин илжайди ва яқинлашиб келгач, савол назари блан унга тикилиб қолди.

— Гўзангизни тамоша қилгани келаяпмиз-да.

— Жуда соз. Бизнинг звенони ҳам йўқлайдиганлар бор экан, — деди-да, қиз ийманибгина далага имо қилди; — агар фурсатингиз бўлса, кўриб турсангиз... Идорага бориб келсам, зарур ишим чиқиб қолди.

— Қанақа иш экан?

— Ҳозир бизда учинчи чопиқ. Гўзамизни кўрдингизми, қисилиброқ қоляпти. Тагин битта от олиб, қўш отлаб культивация қилмасам, вақт ўтиб кетаяпти...

— Идорада раис йўқ. Шу тарафга ўтган эмиш-ку.

— Қайдам. Кўринмади...

Қиз идорага бориш фикридан қайтди-да, Аҳмедовни ўзи келган ўқ ариқ бўйлаб бошлади. Аҳмедов синчиклаб гўза тупларини кўздан кечирди, қараса — ҳосилнинг чўғи унча эмас. Энг етук туплар ҳам ҳали кўсак туккунча йўқ. Энди гуллаяпти. Бу қанақаси? Қиретарь қизнинг мақтовлари қаёқда қолди. „Кўсакка кирди“ деган эди-ку? Ёки бу ер звенонинг паст участкасимикан? Ундай деса, мана кўз бўлмаса чироқ, даланинг ҳаммаёғи баралла кўриниб турибди — уч-тўрт гектар ер дун'ё бўлармиди?!

Аҳмедов колхоз раиси Тўйчиака блан кеча районда кўришиб таплашганда, ундан ҳам Тўхтаҳон та'рифини эшитган эди. Мана энди дала айланаётиб, раиснинг гаплари уни хила ўйлатиб қўйди. Наҳотки раҳбар бўлатуриб, колхозда энг илғор ва донгдор ҳисобланган звенонинг ҳосилини аниқроқ чамалайолмас...

Бу вақт тушки танаффус бошланиб, қизлар гуруллашганича, шийпонча тўпланиша бошлади. Кузлари жовдироқ бир ўсмир қиз югуриб келиб, Аҳмедовнинг кўк кастюм ичидан осилган дала сумкасининг тасмасини кўрибоқ: „Муллака, суратимизни оласизми?“ деб қолди. Дугоналари уялишиб, кетиб, унга кўзларини ўқрайтиришди. Шўх қиз, тап торгмаслан, бидирлаб берди:

— Ҳа, нима бўпти. Бизниям суратга туширса арзимапмизми? Ҳа деб Тўхтаҳон олам тушаверсинларми?

„Бундан чиқади — деди ичида Аҳмедов, — Тўхтаҳоннинг олдига бот-бот суратчилар ҳам келиб турар экан...”

Уёқ-буёқдан гаплашиб ўтириб, мавзу' звенонинг етиштириб келган ҳосили устида тўхтади. Звено аввалги йили планини сал оширган бўлса ҳам, лекин ва'дадаги ҳосилни беролмаган экан.

Тагин Аҳмедовнинг шубҳаси ошди ва охири сўрашга мажбур бўлди.

— Сизни юзцентнерчи деб эшитган эдик-ку, Тўхтаҳон?

Қиз бу гапдан кулиб юборди-да, кейин дарров башараси жиддий тус олди. Аҳмедов таажжуб йчида унга тикилиб қолди: ўзи нима гап? Қиз, ўртада англашилмовчилик юз берганини билдириб, узр сўради:

— Кечирасиз... Сиз ҳали узоқдан туриб отимни сўраганингизда, шошиб турган эдим-да, қулогим қурғурга янглиш кирибди. Отимиз ўхшашроқ-де... Кўпинча адаштириб юришади.

Суҳбатлашиб турган бу қиз Тўхтаҳон эмас, Тўтихон экан...

— Э, шунақами ҳали!

Аҳмедов ҳам қаттиқ ўнғайсизланди. Буни сезмаган қизга Аҳмедовнинг гапи, гуё агар сизнинг Тўхтаҳон эмаслигингизни билганимда звенонгизга келмас эдим, дегандай туюлди. Аҳмедов эса ўртадаги ўнғайсизликни йўқотиш учун, дарҳол ўзини танитди: у райкомдан шу колхозга янги белгиланган партия ташкилотчиси эканини айтган эди, Тўтихон бирдан бу кишига ўзини яқин олиб:

— Звеномизнинг иши мақташга арзимади, — деб шикоятга киришди. — Биз ҳали юзцентнерчи бўлаолганимиз йўқ. Тўхтаҳоннинг йўли бошқа. Унинг ҳосили бизникидан икки ҳисса баландлик қилади. Мана бориб кўрасиз. Пахтаси кўсакка кирди. Теримга ҳам биздан олдин тушса керак.

— Нега шундай? — Аҳмедов қизиқсиниб қолди. — Сабаби нима? Унинг ери яхшими?

— Еримизда-ку, ҳечқанақа фарқ йўқ-ку, фақат... Сизга энди очиғини айтақолай, унга ёрдам катта. Ой боқса ҳам, кун боқса ҳам ўшанга боқади. Райсу, бригадиру, ҳачон қарасангиз Тўхтаҳонни ерида. Райондан катталар келса ҳам тўппа-тўғри ўшоққа бошлаб боришади. Ҳаммага кўз-кўз... Тўхтаҳондан бошқасини қўлидан юқори ҳосил етказиш келмайди деб ўйлашадими билмайман...

Аҳмедов Тўтихон блан суҳбатни давом этдирар экан, унинг гаплари ғалати туйила бошлади. Балки, Тўхтаҳон мусобақада ундан ўзиб кетганлиги учун кўролмаётгандир? Ёки ўртада бошқа бирон гап қочганмикин? Лекин Аҳмедов шунча разм солса ҳам, Тўтихонда заррача ичиқоралик сезмади. Тўтихон деҳқончиликда хом, ишда бўшангмикин, деса асло бунақага ўхшамайди. Оғзидаги ошини олдириб ўтирадиган анойилар нусхасидан эмас. У, икки йилдан бери звено бошлиғи экан. Шерикларининг ҳам аксарияти ерга урса кўкка сапчидиган ва тоғни урса талқон қиладиган забардаст йигитлар блан баҳс бойлашгудай. Шундай бўлгач, нима сабабки...

— Хайрон бўлманг ўртоқ Аҳмедов. Менга алам қилганича бор.— дея Тўтихон тушунтириб кетди: — Сизга айтсам, раис бизга угайроқ кўз блан қарайди. Мана битта мисол: у ҳам, мен ҳам бир бригададамиз. Еримиз ёндош. Кўриб турибсиз, картамиз яхлит. Бу йилги планда иккавимизнинг ғўзамиз универсальда ишланиши керак эди. Бунинг фойдасини биласиз, албатта... Унинг ерига тўрт қайта универсаль тушди. Менинг ғўзам бўлса, биринчи чопиқ вақтидан буёғига трактор бетини кўргаши йўқ. Яна кетмон блан отга кунимиз қолди. Кошки тагин берган отлари тузукроқ бўлса!

Бу вақт, пешанасига кўк қийиқ бойлаган ҳалиги йигит ҳам отига дам бериб келди-да, Аҳмедов блан саломлашибоқ, гапга аралашди.

— Жониворнинг биттаси культиваторни амаллаб тортиб турибди-ку, иккинчисидан иш чиқмаяпти, — деб арз қилди йигит.

— Мана кечаги ғалвани кўринг, — деди Тўтихон диққати ошиб, қоп-қора қошларини чимирган ҳолда, — культивацияни тезлатай, ёрдам беринг деб борсам, раис уришиб бердилар: „иккита от бериб қўйибман, ўшани эплайбер“ дейдилар... Буёқда ўзи иш тигиз келиб турган бўлса...

Тўтихон янги партия ташкилотчисига дилидаги ҳасратини бир варакай тўкиб солди. Унинг айтишича, раис Тўхтаҳонни мўл ҳосилчи звено деб ҳамма нарсада ортвироқ сийлар экан. Инвайке йин, иш оғир келганда бошқа звенолардан Тўхтаҳонга одам олиб ҳам берар экан.

— Бултур, — деб эсга олди Тўтихон, — пахта териш вақтида шошиб қолиб, мен ҳам уч-тўртта яхши теримчи сўраган эдим. Раис: „ҳарбир звено ўз ишига ўзи жавобгар, оғир-енгилини ўзи кўтариши керак, тегадиган даромади ҳам звенонинг ўз меҳнатига қараб тақсимланади“ дедилар. Ўшанда тилим қичиб: „Ҳа, нучук бўлмаса Тўхтаҳоннинг одамини кўпайтириб бердингиз?“ дегим келди-ю, ҳайиқдим.

Буларнинг ҳаммаси Аҳмедов учун унча қутилмаган янгилик эмас эди. Шучоқ райком секретарининг уни колхозга юбориш олдидан айтган сўзлари ёдига тушди. Райком секретари, „Қизил шарқ“ колхозида мусобақа ишларида чатоқлик борлигини айтиб, бунга Аҳмедовнинг диққатини жалб этган эди.

Аҳмедов суҳбатни тугатиб, ўрнидан қўзғалаётганда, Тўтихон асли муддаога кўчди..

— Бу йил, — деди у — мўлжалим гектарига 60 центердан бериш. Баҳорда комсомолга ўтишда шунақа ваъда берганман. Ўринлатолмасам, кўпчилик олдида юзим шувит бўлади. Ўзи катта гапириб сўзининг устидан чиқасолмаганини ёмон кўраман. Сиздан илтимос...

— Бўлди, илтимосингизни тушиндим. Ҳаммаси тушинарли, — деди Аҳмедов ва унга далда берди. — Ёрдам кўрсатамиз... Фақат, синглим, бўшашмасангиз бас...

...Кечқурун правления мажлиси бўлди. Бу вақт ичида Аҳмедов колхоз иши блан бир мунча танишиб улгурган эди. Кўпроқ бо-

шини қотирган нарса шу бўлдики, бултур Тўхтаҳон звеноси планини уч ҳиссача ошириб адо этгани ҳолда, колхоз ўз планини тўлатолмай қолган. Тўхтаҳон звеноси илгарилаб кетгани блаи бошқа звенолар анча кейинда қолгани кўриниб турибди.

— Бу қанақаси?, — деди Аҳмедов ўз сўзида, — ахир, юзцентнерчи звенонинг ўз қаторида битта ҳам тенгдоши бўлмаса!

Колхоз раиси Тўйчиака худди бехосдан уйқиси бузулгандай чўчиб, бир тебраниб қўйди. Ҳосилот Мадали ота ҳам қаддини ростлаб раисга ма'ноли қараб олди. Чамаси улар бунақанги саволга биринчи тапқир дуч келиб туришлари эди.

Аҳмедов, аввал ўзи ишлаган Каганович номли колхозни мисолга олиб, айтди:

— Ана ўша колхозга қойил бўлиш керак. Ҳақиқий юзцентнерчилари етти-саккизтага боради. Яна бунақа ўртача колхоз эмас, йирик колхоз. Ҳамма нарсаси бор: электростанция дейсизми, электротегирмон, ҳаммом, данғиллама уйлар, клуб, ҳаттоки киногоча... Балки у колхознинг ҳавосида, сувида, заминида ё бўлмаса одамларида фарқ бордир, дерсиз? Йўқ, ҳечқанақа фарқ топаолмайсиз!

Аҳмедов ўша колхознинг тажрибаларидан гапириб кетди ва сўзининг охирида:

— Демак, — деди уқдириб, — фақат битта звенога куч бериш блан бутун колхознинг обрўсини кўтариб бўлар эканми?

Бу гапдан хуш'ёр тортиб кетган раис провардида ўз хатосига иқрор бўлгандай кескин бош силкиб:

— Йўқ! — деди.

* * *

Эртаси кун чошгоҳ маҳалда Тўтиҳон ва унинг дугоналари худди байрамдай зўр қувонч кечирдилар. Звено даласига анчадан бери соғинтирган универсаль машинаси ёқимли гулдурос солиб кириб келди...

ШОНАЗАР

НОМЗОД

Ҳамма чапак чалди...
                                    Кўзгалди...
Уни неча марта кўрганлар,
Конвеерда бирга ишлашиб,
Дам олиш кун бирга юрганлар,
Ҳаммаси шу артель
                                    Шу цехнинг

Ишчиси...

Гур этиб шу онда
Баббаробар, яна бир топқир
Юзларида севинч кулгандай,
Мастурага қараб кўйдилар.
Мастура уялди шекилли,
Қизил юзи яна қизарди.
Сўнг қадади, узун кипрякли
Кўзларини президиумга.
Кейин булса залнинг шипига.
Пастки лабин тишлаб, қаради
Бир дам электрнинг ипига...
Уни, тенгқурлари — Мастир — дейдилар.
Бошқаларчи — мастер — дейишар.
Ҳақиқатан уста тикучи
Яхши ишлар. Берилиб ишлар.
Кечагина Олий Советнинг
Ёрлиғини олган эди у.
Депутатликка арзигудек қиз
Халққа қилган меҳнати бор-ку.
Бу ишчан қиз халқ ишончиви,
Ҳалол ишлаб оқлай олғуси.
Эл бахтини уз кўзидай,
Киприк соясида ардоқлагуси.
Шу йиғинда депутатликка
Номзод килиб халқ кўтаролди —
Уз қизини — Мастурахонни.
                                    Ҳамма чапак чалди...

М. ОСИМ

ЙИГИТАЛИ

Ҳикоя

I

Гудок чалиниши блан бризент куртка, кўк комбинзон кийган ишчилар бирин-кетин цехга кирабошладилар. Стержен бўлимида ишлайдиган қизлар катта столнинг ёнига келиб, фартуқларини кийиб олишди ва бир-бирлари блан чуғуллашиб, кулишиб, ишга бошлашди. Бризент курткалари куйиб, илма-тешик бўлиб кетган бирнеча ишчи катта болғалар блан кран занжирига осилган катта опокаларни уриб, кечаси қўйилган детальларни қолипдан туширабошладилар. Орқасига учта очик вагон тиркалган паровоз балад овоз блан қичқирди ва тисланиб цех ичига кирди, экспедиция бўлимининг ишчилари вагонларни совуқ детальлар блан тўлдира бошладилар. Металл овози, кишиларнинг ғовир-ғувири, машиналарнинг гулдираши меҳнат кунининг бошланишидан дарак берар эди.

Қисқа бўйли, тўла юзли, бақалоқ, лекин рангпар бир йигит стол ёнида тикка туриб ишлаб турган қизларнинг ёнига келиб саломлашганда, Ла'ли унга ҳазиллашди:

— Тўлаган ака бугун ишга беш минут кечикиб келдингиз. Нима бало, кеча кинога борганмидингиз?

— Тамошонинг ҳаммаси шу ердаку, — деди Тўлаган қизлар томон имлаб, — нима қиламан кинога бориб.

Қизларнинг ба'зиси ҳиринглаб кулди, ба'зисининг энсаси қошиб, лабини бурди.

— Бугун ҳаммадан бурун келган эдим, — сўзини давом эттирди йигит, — лекин Борис Харитонович мени гапга тутиб қолди.

У, индамасдан ишлаётган ишчиларнинг қаторидан жой олиб, ишга тушди. У энг олдин ерни тозалаб, опока деб оталган икки ёғи очик чўян яшиқви ерга ўрнаштирди ва унинг ичига ёғоч қолип қўйди, сўнгра қўлига бел олиб, опокани тупроқ ва қумдан ясалган состав блан тўлдирабошлади. Опока тўлгандан кейин

қўлига узун ва учи қайрилган темир олди, опока ичидаги қумни шиббалай бошлади. Кўп ўтмай, унинг пешанасини тер босиб, нафаси тезлашди. Ранги оқариб, харсиллай бошлади. Кейин қўлидаги темирни ерга ташлаб, опока ёнига чўққайди, икки қўл билан қолипнинг четидаги иккита қуббачадан ушлади ва уни оқисталик билан тортиб ола бошлади. Унинг қора кўзлари модельга тикилган, юзидаги гўштлари қимир этмай қотиб қолган эди. У шу топда диққатнинг мужассам ҳайкалига айланган эди. Ниҳоят қолипни қум ичидан суғуриб олгач, енгил нафас олди, унинг чанг босган юзини илиқ бир табассум ёритиб юборди. Форма унинг айтганидек чиққан эди. Тўлаган қўлига кичкинагина андавача олиб, форманинг четини текислади. Сўнгра модельнинг ўрнида ҳосил бўлган ҳавол жойга ўзак (стержен) қўйди. Шу топда Ла'лининг ашула авозини эшитди:

Эски боғда тол кесдим,
Янги боғда олуца.
Ватаним гулласин деб,
Ишлайман куч борича.

Металл овози орасидан эшитилган бу товуш тоғларда баҳайбат тошлар орасидан оқиб тушаётган булоқ сувларининг шилдирашига ўхшарди.

Ла'ли ашуласини битиргандан кейин қизлардан бири:

— Оззингиз мунчаям ёқимли-а? — деди, — Агар товушингизни парвариш қилсангиз, катта ашулачи бўп кетасиз.

— Бе, ҳушомадингни қўйсангчи, — деди Ла'ли шеригига қия қараб, — ашулачи бўлишни бизга ким қўйипти.

— Нима, Ла'лихонни артист қилмоқчимисанлар, — гапга аралашди Тўлаган, — товушларингни парвариш қилгандан кўра, қўлларингни илдамроқ ҳаракат қилишга ўргатсаларингчи.

Ла'лининг юмалоқ юзи қизариб, ингичка қошлари чимирилиб кетди.

— Қизиқ гап айтасиз-а, — деди у, — биз сизларни ўзак билан та'мин қилолмаятипмизми? Қайтага шошириб қўяётипмиз-ку.

— Агар биз конвейерни юргизиб юборсак, барибир ҳарқанча ғайрат билан ишласаларинг ҳам бизга етиб ололмайсанлар.

— Конвейер билан бизни қўрқитмай қўяқолинг, агар керак бўлса, икки норма беришдан ҳам қочмаймиз.

Формовка конвейери бир йилдан бери ишламай ётар эди. Уруш тўхтагандан кейин, серияли детальларга заказ тушмай қўйди. Шу сабабдан конвейер тўхтатилди. Тинчлик вақтида керак бўладиган детальларни конвейерда ишлаш усулини цех ҳали ўзлаштирмаган эди.

Тўлаган оғриган белини ушлаб цехнинг бир чеккасидаги конвейерга қаради. Конвейер тўгарагининг ўртасида формовка станоклари, конвейер тележкалари занглаб ётар эдилар. Фойдаланилмай бекор ётган ва ишдан чиқаётган ускуналарга юраги ачиди.

Тўлаган ўз-ўзидан хўрсинди. Унинг оғриган мускуллари даво олгандан кейин қўлига яна бел куракни олди.

II

— Қизлар янги гапдан хабарларинг борми?— деди Асалхон ташқаридан ҳовлиқиб келиб.

— Йўга, янги хабарни сендан эшитмасак, кимдан эштамиз.

— Эшитмаган бўлсаларинг эшитиб қўйларинг. Цехимизга янги мастер келипти.

— Ким экан, пайқадингми?

Асалхоннинг икки қоши ўртасида тугунчак ҳосил бўлди; янги мастернинг отини эсга туширишга уриниб, сўл қўли блан пешанасини ушлади:

— Ботиралими, Йигиталими, ҳайтовур отини пайкамай қолдим. Фамилияси Норқўзиев экан.

Бу гапни эшитиб, Тўлаган ишдан тўхтади, оғзи очилиб, анқайиб қолди. Кейин лаб-даҳанини йиғиштириб олиб:

— Рост айтасанми, Асалхон, — ё ҳазил-мазақ қилаёлсанми? — деб сўради.

— Сен блан ҳазилкаш эмасмизку, — Асалхон сатангча боғлаган пешанабоғини сўл қўли блан тўғрилаб, олови сўнган папиросни оғзидан олди, — ҳовлиқилишдан Норқўзиев блан ошнага ўхшайсан.

— Ҳа ошнамиз, урушнинг бошида Свердловскда у блан бирга ишлаган эдим, кейин мен, кўнгилли бўлиб, фронтга кетиб қолдим, у заводда қолди. Ўшандан бери алоқамиз узилиб қолган эди.

Тўлаган устидаги чангни қоқиб, цехнинг бир бурчида ўтирган мастернинг ёнига борди ва ундан рухсат олиб конторага чиқиб кетди.

— Янги мастер ёшми, қарими?— деб сўради қизлардан бири.

— Йигирма етти ёшда экан, — деди Асалхон, — у ёғини суриштирсанг бўйдоқ экан.

Асалхоннинг бу гапи Ла'лининг эисасини қотирди.

— Дарров у киши тўғрисида шунча ма'лумотни қаердан тўплай қолдинг?

— Кадрлар бўлимининг секретари унинг варақасини тўлдираётганда диққат қилиб турган эдим.

— Ҳалиям болалигинг қомапти, — деди Ла'ли уни койиб, — ёт бир кишининг таржимаи ҳолига мунчалик қизиқиш қиз киши учун уят! Қиз деган бироз сипо бўлади.

Баланд бўйли кўкракдор бир хотин цех дарвозасидан кира бошлагач, Асалхон „стержен яшиги“га қум тўлдириб, қўлидаги кичкина темиртак блан қумни шиббалай бошлади.

Стержен бўлими мастери Мария Ивановна стол ёнига келиб:

— Қизлар бугун графикани бажарамизми, йўқми?— деб сўради.

— Баҳузур бажарамиз, — деди Ла'ли, — мен ўзим 48-нчи детальдан юзта ишлаб қўйдим, шерикларим ҳам мендан қолишмайди.

Мария Ивановна, тузук дегандай, бошини қимирлатиб қўйди, кейин Асалхонга ўгирилиб қаради:

— Сен боя конторада нима қилиб юриб эдинг? Иш вақтида сандираклар юриш нимаси?

— Бюллетенимни цехкомга топширмоқчи эдим.

— Бюллетенини танаффус вақтида топширсанг ҳам бўлар эди, — Мария Ивановна сўл кўзини юмиб, бармоғи блан Асалхонга таҳдид қилди, — биладан, сенинг дардингни. Янги мастерга кўз тикиб турганингни кўрмадим дейсанми.

Асалхон унга кулги блан жавоб берди.

III

Ўрта бўйли, хипча белли, қорача бир йигитнинг цех бошлиғи уста Раҳмат блан бирга келаётганини кўриб, қизлар сочларини тўғрилаб олишди. Асалхон эса, ёнидан кичкинагина кўзгу олиб, унга қараб қўйди. Шодлигидан кўзи чақнаган, оғзи гулоғига етган Тўлаган Йигитали ёнида эди. Улар стержен бўлими ёнига келиб тўхташди.

— Уролдан келган кишига цехимиз кичкина кўринар, — деди уста Раҳмат.

Йигитали устанинг пўстумбадек тоза қирилган бурушиқ юзига, дўнг пешанасига тикилди.

— Цех кичкина эмас, ишлайман деган кишига жой торлик қилмайди.

— Баракалла, ҳамма гап хоҳишда, — уста семиз юзининг гўшларини қимирлатиб деди, — цехимиз чоғроқ бўлса ҳам катта программани бажариб ётибмиз. Бутун областви трактор эҳтиёт қисмлари блан та'минлаб турибмиз.

Тўлаган гапга аралашди:

— Агар бу детальларни конвейерда ишласайдик, программа ни икки ҳисса ошириб бажариш мумкин бўларди.

Устанинг энсаси қотди:

— Сендан биров гап сўраяптими? Тушунмаган нарсага аралашиб нима қиласан?

Тўлаган унга жавоб бериш учун оғзини жупладиди, лекин янги меҳмон олдида уста блан айтишиб утиришни ўзига эп кўрмай, тилини тишлади. Индамай орқага чекиниб, қўлига белкуррак олиб ишга киришди.

— Вақти-соати келганда конвейерни ҳам юргизиб юборармиз. Агар эверт занжирига ўхшаган серияли детальларга заказ кеп қолса, уни юргизамиз, — деди уста ўзини оқлаб, — лекин ҳозирги ишлаб турган детальлар — индивидуаль деталь. Уларни қўлдагина ишлаб бўлади.

У Йигиталини цех учасгалари блан таништирабошлади.

Тушки овқатга гудок чалинганч, қизлар фартуқларини ешдилар.

— Қизлар, тезроқ бўлақолинг, — деди Мария Ивановна, — тезгина овқатланиб, яна ишга тушиш керак. Бугунги топшириқ катта.

— Ҳозир опа, — деди Асалхон, — жудаям шоширманг, иш биздан қочиб қутилармида?

— Сен ўзинг ишдан қочмасанг бўлди, — Мария Ивановна Асалхонга тикилди, — ишлайман десанг тоғни ағдарасану, лекин ҳавойилигинг ёмонда.

Уста Раҳмат блан Йигитали цехни бир айланиб чиқиб, Тўлаганнинг ёнига келиб тўхташди.

— Тўлаган дўстингни ошхонага олиб бэр. Мен конторага борай, — деди уста.

Қовоғини солиб ишлаб турган Тўлаган ҳа дегандай қилиб, бошини қимирлатиб қўйди. Уста цехдан чиқиб кетгандан кейин, устидаги чангни қоқди.

— Устанинг бояги гапига хафа бўлдинг шекиллик, — деди Йигитали.

— Йўқ. Хўжайиннинг фе'ли менга ма'лум, ўзи қўполроқ бўсаям, кўнглида кири йўқ одам. Шу сабабдан ба'зи вақтда унинг туядек-туядек гапларини ҳам ютиб кетавераман. Гапига-гап қайтарсанг, жони чиқиб кетади.

— Мундан чиқди, танқидни кўтаролмас экан-да.

Тўлаган истеҳзо блан кулди:

— Ўзидан катталарнинг танқидини кўтаради.

Улар ошхона томон қетар экан, Тўлаган кўнгили ёриб, юрагидаги дардини изҳор қилабошлади:

— Формовка конвейерининг бекор ётганига жуда ачинаман. Наҳотки 27 бк, 28а деталларини конвейерда ишлаб бўлмас.

— Дун'ёда бажариб бўлмайдиган иш йўқ, — деди Йигитали, — ҳаммасига ҳам қунт керак. Индивидуаль деталларни серияли деталга айлантириб бўлмайди, деб ким айтади?

— Уста шу фикрда. Тўғриси айтсам бу ишга бош кўшадиган одам йўқ, Биз қўл блан ишласак ҳам планни бажариб турганимиз учун завод каттаконлари ҳам бу тўғрида ўйламайди.

Тўлаган афтини бужмайтириб, қўлини силкиб қўйди.

IV

Уста Раҳмат формовка ишига моҳир бўлган, уни заргарлик даражасигача етказган эски ишчилардан. Жуда мураккаб, нозик деталларнинг қолипини яшаш ва уни қуйиш ишини устага топширар эдилар. Уста Раҳмат қирқ бешга кирган, гарчи бўйи блан маҳтана олмас ҳам, чорпахлдан келган миқти одам. Пўлатдек чивниққан панжалари даҳшатли кучга эга бўлиб, янги туғилган боланинг калласича келадиган муштуми блан ҳарқандай кишини ҳам бир урганда ағдара оларди. Лекин муштумидан бу хилда фойдаланганини ҳечким билмайди. Унинг ўжар, дўнг пешанаси остидан қараган қора кўзлари, чуқур буришиқлар блан кесилган юзининг ифодаси унча-мунча кишини кўрқитиб юбориши мумкин.

Уруш бошида кадрларга бўлган эҳтиёж кескинлашган пайтда у цех бошлиғи қилиб белгиланди. Ишчиларнинг қайнаб тошган ғайрати, юксак тўлқин сингари уни баланд нуқгага кўтариб қўйган эди. Ишчилар ўз ичларидан чиққан бошлиқларини ҳурмат қилар эдилар. Уста кроватини цехга кўчириб келган, кечаю-кундуз ишчилар тепасида турар эди. Энг оғир пайтларда ишчиларга далда бериб: „ҳа барака топкурлар, бўшашманг, бира-тўласи урушдан кейин дам оламиз“ дер ва бу пайтнинг келишини сабрсизлик блан кутарди. Дарҳақиқат уруш тўхтагандан кейин у сувга тушган нондай бўшашиб қолди. Агар биров — янгилик киритиш тўғрисида таклиф киритса, уста: „Барака топкур, қўятур, шундайин ҳам программани бажариб турибмизку“ дер эди.

— Бу янги мастерга тушуна олмадимку, — деди уста бир кун қаршисида ўтирган Васильчиковга, — афтидан ўзини кўрсатиб, обрў ортдирмоқчи. Танқидчиликни ўзига касб қилиб олганга ўхшайди. Гоҳ унга осилиб кўради, гоҳ бунга.

Цех партия ташкилотчиси инженер Васильчиков узун бўйли, каншар бурунли орриқ киши эди. У кўзлигини тўғрилаб, устага қаради:

— Йўқ уста, адашаётибсиз, Йигитали тўғри кўнгилли, ишчан йигит кўринади.

— Билмадим, анови кунни ошхона мудирига осилиб олипти, „Нега мастава, шавла, ла‘мон сингари жайдари овқатлар тайёрламайсан“ деб тиқилинч қилипти. Ахир ошхона блан сенинг нима ишинг бор?

— Йигитали Норкўзневич ҳақли, — деди Васильчиков, — ишчиларнинг оғзига ёқадиган хилма-хил овқатлар керак.

Эшик очилиб чўян эритиш бўлми мастери Фомин блан Йигитали кириб келишди. Уста айтадиган гапини ютиб, уларни ўтиришга таклиф қилди. Сўнгра Фоминга қараб:

— Проект блан танишиб чиқдингизми? — деди.

— Ҳа танишиб чиқдим, — деди Фомин ярғоқ бошини силаб, — фикримча, ба‘зи тузатишлар блан уни амалга ошириш мумкин.

У фикрини шошмасдан, бафуржа баён қилишга киришди.

Йигиталининг трактор детальларини конвейерда ишлаш тўғрисидаги проектини директорга топширишдан бурун, уни цехда ўзаро муҳокама қилишга қарор берган эдилар. Бугунги ўлтиришдан мақсад шу эди.

— Конвейерни қайтадан юргизишда учрайдиган барча қийинликлар ҳисобга олинмаган, — деди Фомин, — аввало конвейер баланд-пастиги бир текис бўлган опокаларда ишлашни талаб қилади. Қолбуки бизда ишланаётган детальлар турлича баландликда бўлган опокаларда тайёрланади.

Йигитали сабрсизлик блан қимирлаб қўйди. Э‘тироз учун оғзини жуплаган эди, лекин кейин ўзини аранг босиб олди.

— Иккинчи қийинчилик шуки, ўша детальлар турли металлдан қуйиладилар. Конвейерда эса, бир хил металлдан бўлган детальларни қуйиш мумкин.

Фомин бу фикрини баён қилар экан, Йигиталининг қовоғи

солиниб, боши эгилди, ранги бўзариб, бурнининг учи оқариб кетди.

— Ўртоқ Фоминнинг биринчи э'тирози бутунлай уринсиз, — деди сўз олиб, — конвейер устига қўйиладиган опокаларни баландлиги бир текис бўлиши албатта шарт эмас. Монорельсга осилган чўмични махсус механизм блан вертикаль ҳаракат этдириш мумкин. Бу механизм, баланд опока келганда чўмични баланд кўтаришга, паст опока келганда пастга туширишга имкон беради. Бу жуда осон гап. Сиз конвейерни яқинда кўрганингиз учун буни билмайсиз. Лекин ўртоқ Фоминнинг иккинчи э'тирози — жиддий ва асосли. Фикримча ҳамма детальларни бир хил металлдан ишлаш йўлини топиш мумкин.

— Мумкин, — деди Васильчиков бош силкиб, — биз шу масалани ҳал қилмасак, нима қилиб, инженер-техник ходимлари деган номни кўтариб юрибмиз.

— Шу маҳалгача буни ҳечким қилган эмас, — деди уста, — ҳечким 37 бк ва 28а детальларини бирхил металлдан қуйган эмас.

— Шу маҳалгача буни ҳечким қилмаган бўлса, биз қиламиз, — деди Йигитали.

— Ўзингиздин илгари ўтган мутахассисларни аҳмоқ деб ўйлайсизми?

— Уста нега ўзингиздан ўзингиз бўғиласиз, — деди Йигитали қизишиб, — машина-трактор станциялари бизнинг маҳсулотга ташна. Шундоқ пайтда биз ўз тинчлигимиз устида ўйламаслигимиз керак.

— Ташвиқот юргизмай қўяқолинг, — деди уста, — биз давлат томонидан берилган планни шундоқ ҳам бажариб турибмиз. Агар сиздака хомхаёл одамларнинг сўзига кириб, конвейерни юргизиб юборсак, бирор фалокат чиқиши мумкин. Биз ҳозир таваккалчилик йўлига киролмаймиз. Яхшиси, тажрибадан ўтган усуллар блан иш олиб борган ма'қул.

Устанинг гапи Йигиталининг қонини қайнатиб юборди. У ўзини тутолмай устанинг жиғига тегадиган ба'зи сўзларни айтди. Айниқса унинг устага тегизиб, „эски усул адвокатлари“, „янгиликдан кўрқадиган кишилар“, „машаққатга тоби қолмаган кишилар“ тўғрисида айтган гаплари устанинг жонидан ўтиб кетди. У ғазабдан дир-дир қалтираб, бир сўз айталмай қолди. Фомин, муҳокаманинг бундай тус олишини кутмаган эди, у ўзини айбдор кишидек сезар эди. Индамай, Йигиталининг қўлтиғидан ушлади ва уни пехга бошлаб олиб кетди. Уста қалтираган қўлига стакан олиб, уни графиндаги сув блан тўлдирди ва сувдан бир қултим ичиб, Васильчиковга қаради.

— Эски усул адвокати бўп қобмиз, уруш вақтида жон олиб, жон берган чоғимизда бу корчалон қаерда экан. Уруш вақтида яраган уста энди ярамас бўп қолдимиз? Ким қари, ким ёш — ҳали кўрамыз.

— Уста ўзингизни тутиб олинг, — Васильчиков кўзлигини қўлга олиб, кўзини сузиб гапирди, — Йигитали ўз манфаати учун

эмас, давлат манфаати учун талаш қилапти. Лекин бироз қиз-гинқонли йигит экан.

V

Заводнинг шарқ томонидаги тепалик паркка айлантирилган эди. Ишчилар бўш вақтларида барглари қуюқ ёш дарахтларнинг остига қўйилган скамейкаларда ўтириб, дам олишар ёки катта тутнинг соясидаги қироатхонада газетхонлик қилишар, шахмат ўйнашарди.

Йигитали, скамейкаларнинг бирида ўтириб, газета ўқирди. Ғир-ғир эсан кузак шамоли унинг пушти кўйлагини ҳилпиллатар, қора сочлари блан ўйнар эди.

— Ҳа деб ўқий берасанми, ишдан кейин мундоғ дам олиш ҳам керак-да.

Йигитали газетадан бошини кўтариб, скамейка ёнига келиб тўхтаган Тўлаганни кўрди. Тўлаган бўйнига тоза ёқа қўйиб, галистук боғлаган, янгигина тарош қилинган юзига упу сепилган эди.

— Марусяхон блан учрашишга ва'да берганга ўхшайсан, — ҳазиллашди Йигитали, — пардоз-андозлар жойида.

Тўлаган жавоб ўрнига сўл кўзини қисиб қўйди. Кейин уёқ-буёққа аланглаб, скамейкага ўтирди.

— Ишлар қалай, — деди у, — директор олдига кирдиларингми?

— Ҳа кирдик. Директор проектимизни ма'қуллади. Эртадан бошлаб, конвейер тележкаларини ремонт қилишга киришамиз.

— Қўлингни бер, дўстим, — деди Тўлаган унинг қўлини сиқиб, — ахир ўз номерингни ўтказибсан-да!

Йигитали унинг гапидан кулди:

— Эски гуруҳбозларга ўхшаб гапирасан-а. Мен ўз номерим эмас, партиянинг йўли учун курашаман. Тўлаган шериги блан сўз уриштириб, енголмаслигини билиб, гапни бошқа ёққа бурди.

— Ўзинг бу ерда нима қилиб ўтирибсан? Юр, кинога борайлик. Сени яхши қизлар блан таништираман. Кейинги кунларда хаёлчан бўлиб қолгансан. Сенинг бир дардинг бор кўринади.

— Дардим шуки, мен бир қизни яхши кўриб қоганман. Лекин қизнинг отаси блан менинг юлдузим тўғри келмаётипти.

— Отасини олармидинг, қизини оласан-да, — деди Тўлаган кулиб, — яхши кўрганинг ким?

— Сендан яширадиган сирим йўқ. Уста Раҳматнинг қизи Ла'лини севаман. Қиз блан гаплашиб ҳам қўйганман. Агар отаси қаршилик қилмаса, тўйни ҳам бошлаб юборар эдик.

— Дарров-а? — Тўлаганнинг кўзлари чақчайиб кетди, — энг олдин, мундоғ дўстлар блан маслаҳатлашмайсанми? Шунча иш ўтаптику, биз беҳабар қолибмиз.

— Яхши кўргандан кейин эзмаланиб, мулоҳаза қилиб ўтиришнинг нима кераги бор. Бирнеча кексаларга маслаҳат қилганимда менинг қароримни қувватлашди. Лекин анови куни устага қаттиқроқ гапирганим чатоқ бўлди-да. Мени биласан-ку, иш устида отамни ҳам аямайман.

— Уста кўнгли оқ одам, — деди Тўлаган, — бирнеча кун ду-моғ-фироғ қилиб юради, кейин эсдан чиқазади. Бордию уста оёғини тираб олганда ҳам қизнинг ўзи блан келишиб, рўйхатдан ўтиб қўйиш ўнғай.

— Мен ҳам шундай ўйлайман.

— Қиз деган бамисол индивидуаль деталь, — деди Тўлаган, — у алоҳида подходни талаб қилади.

Йигиталининг наздида Ла'ли ой нуридан тўкилган самовий бир маҳлуқ эди, Тўлаганнинг кейинги гапи унинг ҳисларига ҳа-қорат бўлиб тушди, афтини бужмайтириб:

— Марусяхон кутиб қолмасин, бор дўстим. — деди.

— Кутмай қайга борарди, — Тўлаган ўрнидан турди, — ўзиям мени бирнеча марта кутдириб қўйган эди.

Тўлаган йигирма уч ёшли соғлом йигитга махсус мағрурлик блан кўкрагини кўтариб, битта-битта юриб кетди. Йигитали анча вақтгача унинг орқасидан қараб турди, кейин яна мутолаага берилди.

— Мунчаям газет устига мункиб кетмасангиз, муллака, — деди кўнғироқдай жаранглаган бир овоз, — ичида қизиқ ҳангама бор эканми?

Йигитали нохушланиб бошини кўтарди. Унинг олдида кулоғи орқасига гул қистирган Асалхон турарди. Кўзлари сурмали, қош-лари ўсмали бу от юзли сатанг қиз Йигиталига ёқмас эди. Ғийбат-га, гап чақиштиришга моҳир, лекин ишга келганда нўноқ бўлган бу қиз унга ёқиши мумкин эмасди.

Йигитали унга „йўлингиздан қолмасангизчи, отинча“ демоқчи эди, броқ қизнинг очиқ юзидаги самимий ифодани кўриб, тили учйда турган бу гапни ютди.

— Жуда қизиқ бир мақола экан-да, — деди қизга қараб. Асал-хон унинг ёнига ўтирди:

— Нима тўғрида экан?

— Тўртинчи бешйилликда оғир саноатнинг ўсиши тўғрисида.

— Мен мункайиб кетганингиздан бирорта олди-қочди хабар ёки қизиқ бир фельетонми депман.

Йигитали гапни бошқа ёққа бурди:

— Нега бугун кечякиб кетаётисиз?

— Бугун қизлар блан душга тушган эдик. Уйга шошиб нимаям қиламан. Уйда бизга кўзи учиб турган одам йўқ. Хўш ўзингиз нима қилиб ўтирибсиз.

— Бир одамни кутиб ўтирибман.

— Сизни кутдириб қўйган ким экан? — деб сўради Асалхон, — қизларданми, йигитларданми? Лекин қизлардан бўлса, бу—учраша-диган жой эмас. Ундан кўра мени проходнойгача кузатиб қўйинг.

„Тоza елим экан бу“ — деб ўйлади Йигитали, — йўқ десам кўн-гли оғрийди.— Кўнғилчаклиги тутиб, ўрнидан турди ва у блан бирга кетди. Қизлардан бири уларнинг ёнма-ён гаплашиб кета-ётганини кўрган эди. Бу гап ўша кунидеъ Ла'лининг кулоғига бо-риб етди. Ла'ли Йигиталининг саботли ва жиддий йигит экан-нини билсада, бу хабар унинг юрагини тирнай бошлади. Қизлар

олдида сар бой бермай, ўзини сокин тутсада ичини ари талар эди. У ўз севгисининг бу қадар кучли эканини энди сезди. Севгининг ўғай синглиси рашк унинг тажрибасиз қалбига тинмай игна сончар, ичига дам олов ёқиб, дам сув сепар эди. „Йигитларнинг авлиёсигаям инониб бўлмас экан, — деб ўйлар эди у, — шошмасин ҳали, мен у блан бир гаплашиб қўяй: Кунгли бировда бўлса, нега мени безовта қилади“

VI

Бугун Тўлаганнинг кўпдан буён ўйлаб юрган нияти юзага чиққан эди. Шу букун эрталаб конвейер юргизиб юборилди. Унинг ўртасига жойлашган станоклар тақиллаб, юқоридан — бункердан тушган тупроқни силкитмоқда. Тўлаган ўз станогини ёнига келиб ишга тушди. Бир ишчи монорельсга ўрнаштирилган чўмични дастак блан энгаштириб, аста-секин конвейер устида келаётган формаларга эриган чўянни қуярди. Унинг ширмой нондек бўртган юзини тер қоплаган эди. Опокалардан кўтарилган сассиқ газлар кўзларни ачиштирар, томоқни қитиқлаб йўталтирар эди. Наридоқдаги вагранкадан сачраб турган учқунларнинг ба‘зиси Тўлаганнинг олдигача етиб келарди. Броқ, тарақ-туруқ овозлар блан тўлган, тутун босган бу цехда у ўзини сув ичидаги балиқдек сезарди. У бутун дун‘ёни унутган, ягона мақсади мумкин қадар кўпроқ форма тайёрлаш эди.

Конвейернинг иккинчи томонида уста Раҳмат, кўзлигини пешанасига чиқазиб олган Фомин ва қошларини чимириб Йигитали турар, қолипдан туширилаётган қип-қизил детальларни кўздан кечиришар эди.

— Конвейер брак бераяпти, — деди уста Раҳмат бир детальни кўли блан кўрсатиб, — қаранг дарз кетипти.

Йигитали блан Фомин энкайиб детальга қарашди. Йигиталининг юзи қорайиб кетди.

— Афтидан детальлар яхши совимаёттипти, — деди у, — қайноқ гаалар опока ичидан чиқиб улгуролмаёттипти.

— Конвейернинг айланиш ритмини тагин секинлаштириш керак, — деди фомин кўзлигини бурнининг қаншарига қўйиб, — опокаларнинг қопқоғини очаш керак.

Конвейернинг айланиш ритми секинлаштирилди, опокаларнинг қопқоғи очиб қўйилди, броқ бу чоралар яхши натижа бермади.

Уста Раҳмат Йигиталига тикилиб:

— Ишингизни тамоша қилинг, — деди, — конвейер нуқул брак чиказаяпти. Қош қўяман деб кўз чиқазиш шу бўлади.

Йигиталининг ичида дун‘ё бир ағдарилиб тушган бўлса ҳам юзи сокин эди. У қаддини тикка тутиб, бўшашган белига муштумини тиради:

— Ҳовлиқишга ҳали эрта, — деди кескин овоз блан, — қачондан буён тўхтаб ётган машиналарнинг бирдан яхши ишлаб кетиши мумкин эмас. Биз бракнинг олдини олиш йўлини топамиз.

— Топасиз, — деди уста заҳарханда блан, — туянинг думи ерга текканда.

„Нима қилсак экан-а? — деб ўйлади Йигитали, — Борис Харитонович касал бўлмаганда бир чора топарди. „Бугун уйига бориб, бир маслаҳат олай“.

VII

Йигитали кампир онаси ва жияни Ойша блан уч хонали янги квартирга кўчиб келишган эди. Таги тахталли, шипига фанер қоқилган ёруғ хоналар бод касалига мубтало бўлган Шаҳри холанинг жонига орам бўлди. Броқ алоҳида ҳовли бўлмагани кампирга ёқмади. У эски ҳовлисида ёз бўйи вақтини очиқ ҳавода ўтказар эди. Янги квартирга кўчиб келган кезлари унинг нафаси бўғилиб, кечаси блан ухлаёлмай чиқди. Кундуз кунлари эса, у хонадан бу хонага юриб, деразаларни ланг очар, бир нарсасини йўқотган кишидай бетоқатланарди. Йигитали онасининг ҳолини англаб, катта ҳовлининг бир чеккасини айириб олиб, унинг гир атрофига макка жўхори экди. Макка шўхорилар одам баравар ўсиб, девор ҳосил қилгандан кейин онаси блан жиянининг кроватини ҳовлига кўчириб чиқди. Шаҳри хола икки бўйра жойни теша блан чопиб, жамбил, райхон сингария гуллар экди. Йигитали ҳаркун, ишдан қайтиб келгандан кейин, райхон ҳиди бурқиб турган шу „ҳовличада“ дам олар, сўнгра кичкина Ойшага дарс тайёрлашга ёрдам берарди. Броқ букун у онаси олиб қўйган ошни наридан бери ичиб, квартирга кириб кетди ва стол ёнида ўтириб, қизиган бошини якки қўли орасига олди ва хаёлга ботди. Ўғлининг авзойи бузилганини кўриб, кампирнинг юраги арзиқиб, кўз олди қоронғи бўлди.

— Ўғлим сенга нима бўлди? — деди ўғли олдига келиб, — афтивошингдан тобинг қочган кўринади.

Йигитали бошини кўтариб, кичкинагина юзини ажин босиб кетган, оқ дака рўмол ўраган онасининг меҳр тўла кўзларига қаради:

— Онажон ховотир олманг, соппа-соғман.

— Бўлмаса, нега рангинг бир ҳолатда?

— Бир нарсадан хафа бўлдим.

— Бо, ҳарнарсанга хафа бўлаверасанми, ўғлим? — Ўғлини юпатиш учун уни янги хабарлар блан таништирди: — Қўшнимиз Ҳачча хола келиб: „ўғлингизга бир қиз топиб қўйдим. Нах орқа сочи товонига тушади, ҳурлиқодек қиз“ деб, тушгача ўзининг бир қариндошини махтаб ўлиб бўлди. Кеча куни бўлса, амманг бир қизнинг та’рифини қилган эди. Қизимни бераман деганлардан кўпи йўқ.

— Шундоғ маҳалда кўзимга қиз кўринадимми, — деди Йигитали, — ўзимнинг ғамим бошимдан ошиб ётипти. Уйланиш бўлса қочмас.

— Бизнинг топган қизларни ёқтирмасанг, ўзинг биттасини топ. Кўз остига олиб қўйган бирорта қиз борми?

Йигитали иккиланиб қолди, кейин бош силжитиб, „ҳа“ дегандек қилиб қўйди.

Яхши одамларнинг боласими? — мароқланиб сўради кампир, — таглик-тиглик жойданми?

— Ҳа, — деди Йигитали, — яхши одамларнинг боласи. Пешанам ёрқин бўлса, тўй ҳам кўриб қоларсиз.

Йигитали Уралдан келгандан буён Шаҳри хола ҳаркун деярлик тўйдан гап очар, сандугини очиб, неча замондан бери тўплаб келган бисотларини кўрсатар эди. Броқ ўғли ҳар доим: „Бўп қолар, ҳозирча сабр қилатуринг“ дер эди. Букун ўғлининг жавобидан орзу ҳавасга эришиш пайти яқиқлашганини пайқаб кўнгли кўтарилди. Ўғли шкафдан бир китоб олиб, варақлай бошлагандан кейин, гапни чўзмай ҳовлига чиқиб кетди.

Йигитали зериккан ва кайфи бузилган чоқларда жабр масалаларини ҳал қилиш блан шуғулланарди. У ярим соат овора бўлиб, мушкул бир масалани ҳал қилгач, ўрнидан турди, чироқни сўндириб, эшикни қулфлади ва ҳовлига чиқди. Она ястукдан бошини кўтарди:

— Қаёққа?

— Васильчиков уч кундан буён бётоб. Бориб, ҳолини сўрама-сам уят бўлади.

— Бор, ўғлим, бор, — деди она.

Шаҳри хола ўғли келгунча кўзига уйқу олмади. Ётган жойида дун'ёнинг у бурчидан кириб, бу бурчидан чиқди. Ёшлиги, кўрган-кечирган машаққатлари кўз олдида гавдаланди. Шаҳри хола ўн беш ёшида ўзидан уч ҳисса катта бўлган Норқўзи акага теккан эди. Норқўзи ака маҳалла қоровули бўлиб, камбағаллигидан қирқ олти ёшга киргунча ёлғиз бошини иккита қилолмаган киши эди. Умрининг кўпи кетиб, ози қолгандан кейин қашшдўзининг қизи Шаҳринисога уйланди. Бир қиз, бир ўғил кўргандан кейин, болаларини товут капалаги қилиб, дун'ёдан ўтди. Шаҳринисо эса, болаларига ўғай ортдирмаслик учун тоқ ўтди. Энг олдин бойларнинг кир-чири-ни ювиб, кейин дўппи артелига кириб, рўзгорини тебратди. Қизининг бўйи етгандан кейин уни бир доктор йигитга берди. Қизи тинчигандан кейин унинг икки кўзи ўғли Йигиталига тикилди. „Шуни ҳам катта қилиб, оёққа бостирсам эди, гўримда тинч ётардим“ дер эди. Куёвининг маслаҳати блан ўғлини Москвага ўқинишга юборди. Йигитали Москвада индустриаль техникумни битиргач, уруш чиқиб қолди. У ўз шаҳрига қайтиш ўрнига Уралга кетди. Свердловскда тўрт йил ишлаб, уруш тугагач, омон-эсон қайтиб келди. У энди бутун умрини онанинг роҳати учун бағишлашга ният қилган эди. Броқ она бечора ўз роҳати эмас, ўғлининг бахти тўғрисида ўйлар эди: „Кўзим очиқлигида, унинг бошини иккита қилиб қўйсам ниятга етар эдим, — деб хаёл сурарди кампир, — у қиз ким экан-а? Одобли, эр ҳурматини биладиган қиз бўлса яхши эди-я!“ Кампирнинг қораги қизиб кетиб, уҳ тортди. Бўлмагур хаёллар блан ўзини қийнаб, чақир тиконга ағнаб ётди. Вақт алла-палла бўлганда Йигитали келди, онасини ухлаб ётган гумон қилиб, индамай эшикни очди, уйга кириб, стол устидаги электр лампани ёқди. Шаҳри хола эса, секин ўрнидан туриб, ўғри кишидек дераза пардаси остидан ичкарига қаради. Йигиталининг юзи булутдан қутил-

ган баҳор осмонидек чарақлар, кўзлари ялтирар эди. „Ҳайтовур дарди ариганга ўхшайди, — деб ўйлади кампир ўзида йўқ шод бўлиб, — энди уни тинч қўяқолай“. У индамай кроватига бориб ётди, орадан икки минут ўтмай, гўдак боладай, пишиллаб уйқуга кетди.

VIII

— Конвейерга кўз тегдими, нима бало. Юрмасдан бурун тўхтади, қолди.

— Брак бергандан кейин тўхтатмай нима қилади, — деди уста Раҳмат қўлидаги қошиғини ўйнатиб, — ёш боланинг сўзига кирсанг, мана шунақа бўлади.

Ла'ли блан уста овқат кутишиб, стол ёнида ўтиришарди. Ла'лининг онаси Зайнаб опа ошхонада эди.

— Йигитали ўқиган одам экан-у, наҳотки шунақа хом-хатала иш қилса.

— Гап ма'лумотда эмас, дидда, — деди уста, — ўқиган блан тажриба бўлмагандан кейин фойдаси йўқ.

— Бракнинг сабабини суриштириб билдингизми?

— Ким билади, — деди уста қошини чимириб, — биттаси деталнинг совмаганидан, дейди. Бошқаси структураси кераклигича чиқмаётпти, дейди. Хуллас калом, менинг айтганим тўғри чиқди.

— „Бракнинг сабабини ҳам аниқ билолмапти, — деб ўйлади қиз, — отанинг ўқимагани шунақа маҳалда белга тепади-да!“. У отасига раҳми келар, чулки бир кун эмас бир кун унинг обрўси бир пул бўлишини билар эди. Дарҳақиқат уста Раҳмат цехдаги ишларнинг илмий асосларини яхши англамас эди. Вагранкага ташланадиган шихтанинг составини амалда тўғри белгилай олар, лекин чўян эриган вақтида вагранкада қандай ким'ёвий ҳодисалар рўй беришини билмас эди. У вагранкадан эриб тушаётган суюқ металлнинг рангига қараб, унинг иссиқлик даражасини аниқ белгилаб бераолар, лекин формага қўйилгандан кейин, қандай ўзгаришлар бўлишини тушунмасди. Шу сабабдан тасодифий ҳоллар рўй берганда ожизлик қилиб қоларди.

— Йигитали ўқиган йигит, ахир ўзининг айтганини амалга оширади, — деди Ла'ли.

— Мунақа ўқиган йигитларнинг ўнтасига ўзим бас келаман, — деди уста. Кейин қизига шубҳа блан, кўзини қисиб қаради. — Мунча унинг ёнини оладиган бўп қолдинг, бир гап борми?

Ла'ли қизариб кетди, лекин у деразага орқаси блан ўтиргани учун, отаси буни сезмай қолди.

— Нима гап бўларди?

— Йигитали блан гаплашиб турганини кўришиптику.

— Кўришган бўлса, кўришар, — деди қиз ўзини тутиб олиб, — бир жойда ишлагандан кейин гаплашмай бўлмайди.

— Гаплашсанг майлигаку, лекин унга кўнглини берма. Йигитали ўқигани блан каттанинг ҳурматини билмайдиган йигит экан. Агар тақдир битса сени Аҳмедовга берамиз.

Ла'ли дик этиб ўрнидан турди:

— Ҳлсам ҳам ўша совуққа тегмайман.

Уста Раҳмат эшикни тарс этиб ёпиб чиқиб кетган қизининг орқасидан қараб қолди. Ўз-ўзига „ҳай лодон қиз, ўз бахтини билмаган лодон“ деб қўйди.

Механика деҳида ишлайдиган инженер Аҳмедов онасини уларнинг уйига совчи қилиб юборган эди. Уста қизини унга беришга тарафдор бўлса ҳам, қизини бунга сра кўндира олмади. Ла'ли, Йигиталининг тўғрисидаги тўхмат гапни эшитгандан кейин Аҳмедовга тегишга розилик ҳам бермоқчи бўлган эди, лекин вақтида ўзини тутиб қолабилди. Энг олдин деҳдаги қизлар орасида юрган миш-миш гапларни текширмоқчи бўлди. Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин у аччиғидан тушди, Йигитали тўғрисидаги гаплар ўринсиз эканини билиб, унга аввалгидан ҳам кўпроқ меҳр қўйди. Агар отаси унинг Йигитали блан қўшилишига тўсқинлик қилса, ўз билганини қилишга жазм қилди. Ўз қизининг фе'лини билган уста безовта бўлиб қолган эди.

Зайнаб опа эшикдан кириб: „овқат пишди, сузаверайми?“ деб сўраганда у:

— Йўқ кўятур, — деди, — бир пас келиб ўтир, сенга икки оғиз сўзим бор.

Ўттиз саккизга кирган бўлса ҳам, гўзаллигини ҳали йўқотмаган, кулча юзли хотини ёнига келиб ўтирди.

— Қизингга насиҳат қилиб қўйсангчи, — деди уста, — қиз бола онанинг гапига киради. Тегса, Аҳмедовдек йигитга тегадиди. Ақлли, ҳушли, ёввош йигит. Ота-онаси ҳам бошида. Мундан ортиқ тагин нима керак.

— Қизимизнинг кўнгли бўлмагандан кейин нима қиламиз, — деди Зайнаб опа рўмолини пешанага тушириб, — эски замон эмаски, зўрлаб уни узатворсак. Биттаю битта қизимизнинг кўнглига қарамасак, кимнинг кўнглига қараймиз.

— Қизинг лодонлик қилаяпти-да, — деди уста афтини бужмайтириб, — пехимизга янги бир мастер келган. Шу йигит қизининг бошини айлантириб қўйган кўрнади. Ўзи кўп беодоб йигит. Каттани-катта демайди, кичикни-кичик. Ўз айтганини қиладиган ёшлардан. Анови кунни дўсти Тўлаганга айтган эмишки, „устага қаттиқ гаплар айтиб, олдида беодоблик қилиб қўйдим, кечирсин“ деган эмиш. Лекин барибир хом тама' бўлмай қўяқолсин.

— Ўзи тузук йигит бўлса, берсак ҳам бўлади. Қиз деганни асраб ўтириб бўлмайди.

— Э, хотин кишига гап уқтиргунча куфур бўлиб кетасан, — деди Уста, — ақлинг етмаган нарсага, нима қиласан аралашиб. Бор, ошингни суз!

IX

Якшанбадан бошқа кунлари „Кўл-боғ“га одам жуда кам киради. Қираверишда электр нури блан тўлган „рақс майдончаси“ боққа кирган кишиларнинг кўпини ўзига жалб қилади. Кино-театрда сеанс бошлангунча тамошобинларнинг кўпи асфальт майдончада

рақс этучи ёшларни ёғоч панжара орасидан тамоша қиладилар. Катта кўлнинг атрофида қоровул каби турган дарахтларнинг остидаги скамейкаларда қиз-йигитлар пичиллашиб ўтирадилар. Бу скамейкалар олдидан ўтган киши каптарнинг ғувиллашига ўхшаб эшитилган секин овозларни, қисқа ва босиқ кулги товуши эшитади. Кўлнинг зилол суви устида айланиб юрган қайиқлардан, ашула, гармон, гитара садолари кўкка кўтарилади. Кундузи блан чекка-чеккада ҳолсизланиб ётган шамоллар, қоронғи тушиши блан, қанот кериб, кўл атрофида жавлон қиладилар, мажнун толларнинг узун сочидан тортиб, уларга ҳазиллашадилар.

Кўлнинг четига қўйилган танҳо бир скамейкада икки ёш гаплашиб ўтиришарди. Кўк костюм кийган йигит қаддини тикка тутиб ўтирар ва ёнидаги қизга бир нарсани уқтирмоқчи бўларди:

— Нима қиласиз бекордан-бекор ўзингизни хафа қилиб, иккавимизнинг кўнглимиз бир бўлгандан кейин, ҳечким орамизга тушиб, бахтимизни бузолмайди. Отангиз кўнса—кўнгани, бўлмаса ўз турмушимизни ўзимиз ҳам қурабиламыз. Бахт деган нарсая бир дуч келиб қолганда, уни маҳкам ушлаш керак, бўлмаса, бутун умр бўйи пушаймон ейсиз. Атрофингизга қаранг. Кўзингиз олдида товланиб турган мана бу кўлга, шамолда чайқалган мана бу мажнун толга қаранг. Буларнинг ҳаммаси бизни шодликка, қувноқликка чақиради.

Севги ва бахт деган нарсая ҳарқандай кишининг ҳам тилини бурро қилади. Умрида математика блан техникадан бошқа нарсага қизиқмайдиган Йигитали шоир сингари гапирар ва бунчалик силлиқ сўз лаётганига ўзи ҳам ҳайрон қоларди. У ўзини шундай енгил сезардики, қанот ёйиб тиниқ осмонда жўр сингари парвоз қилгуси келарди. Ёнида ўтирган Ла'ли унинг наздида ерда туғилган эмас, балки аллақайси бир оламдан келган, нурдан тўкилган маҳлувақа ўхшарди. Қизнинг тоза ювилган қора сочлари, юзининг оқлигини ортдирар, йигитнинг кўнглини ёндирадди.

— Агар рўйхатдан ўтиб қўйсак, отангиз тўй бошлаб юборишга мажбур бўлиб қолади.

— Тўғри, — деди Ла'ли, — лекин қўни-қўшни, қариндош-уруғ бунга нима дейди.

— Нима деса дер. Ўзимиз буня тўғри деб топгандан кейин бировнинг гапи блан нима ишимиз бор. Дун'ёда ҳаркимнинг сўзига қулоқ солаверсанг, бир қадам ҳам ташлай олмайсан, киши.

— Одат-расм деган гап ҳам бор.

— Одатларнинг яхисини олиб, ёмонини ташлаб кетавериш керак. Афсуски халқимизнинг бир қисми ҳалиям ярамас одатларни қўллайди. Кеча мени эски танишлардан бири тўйига чақирган эди. Бориб, сафром қайнаб кетди. Тўрт пуд гурунч дамлаб, уч маҳалладан одам чақирипти. Неча йилдан бери тўй қилмая деб, ўзини сиқиб тўплаган пулини сарфлади. Ахир, мунақа бема'ни исрофгарчиликнинг нима кераги бор? Халиям беқасам тўн кийиб, аргимоқларга минган ва дуч келган танишни тўйга айтиб юрган ёш куёвларни кўриш мумкин.

— Тўйсиз, ҳашамсиз никоҳ бўлмайди.

— Ким айтади, тўй-ҳашамни йўқ қилсан деб. Лекин тўйга юзлаб одам чақириш керак эмас. Беш-ўнта оғойнинг, қариндош уруфингни хотинлари билан тўйга айтсанг, бўлди-да!

Ла'ли Йигиталининг ғайрат ва ирода барқ уриб турган чеҳрасига қараб, ўзини унинг ихтиёрига топшириш мумкинлигини биларди. Бундай йигит билан бирга дунёнинг нариги бурчига сафар қилишдан ҳам қўрқмаса бўлади. Ҳаммавақт ўз гавдасини тикка тутиб, бошини баланд кўтариб юрадиган бу йигит Ла'лини батамом мафтун қилган эди.

— Менга ишонмайсизми, — деди Йигитали. — Нимадан қўрқасиз?

— Ҳечнарсадан қўрқмасам ҳам, дўстларнинг та'насидан қўрқаман.

— Мен сизни юраги маҳкам, янги қизлардан, деб уйлаган эдим. Янглишган эканман. Эски урф-одатларга бошингиз билан ботган экансиз. Мустақил бир қадам ҳам ташлай олмас экансиз.

Ла'ли қизариб кетди. Энг яқин кишиси уни иродасизликда, қўрқоқликда айбламоқда эди.

— Энг олдин отани рози қилиш керак, — деди Ла'ли қат'ий овоз билан.

Х

Ранги сарғайган, бурнидан тортса йиқилай деб турган Борис Харитонович билан Йигитали завод директорининг қабулхонасига киришди.

— Иван Кузьмич бўшми?

— Ҳа бўш, — деди хипча белли жажжигина секретарь — боядан бери сизни кутиб ўтиришти.

Энг олдин қўлида қизил папка ушлаган Васильчиков, унинг кетидан Йигитали кирди.

— Келинг, келинг, — деди директор ўрнидан туриб. Қўл беришиб, улар билан кўришгандан кейин ўз урнига ўтирди. — Бизни қўрқитиб юбордингизку, Борис Харитонович. Энди касалингиздан аридингизми?

— Ҳа, — деди Васильчиков директорнинг юмалоқ ва ғайрат барқ уриб турган юзига қараб, — бир ўлимдан қолдим. Ҳайтовур юрагим соғлам экан, иситмага бардош берди.

Директор Йигитали билан ҳам ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин, унинг кўзига тикилди:

— Конвейерни нима қиламиз, тагин юргизамизми ё шу тўхтаганича тўхтаб қолаверадими?

— Юргизамиз, Иван Кузьмич, — деди Йигитали. Сўнгра директорнинг сўрови билан муваффақиятсизликнинг сабабини ва браkning олдини олиш учун конвейерда детальларни совиладиган махсус установка ўрнатиш кераклигини тушунтирабошлади.

— Бу тўғрида бошда ўйлаш керак эди, — деди директор, унинг изоҳини тинглаб, — иккалангизнинг айбингиз билан зарар анча кўрдик.

— Биздан хато ўтди, — деди Йигитали, — хатоларимиз устида ўрганамиз.

— Тўғрироғи хатоларимизни такрорламасликка ўрганамиз,— деди Васильчиков,— завод бизнинг киритган янгилик орқасида пича зиён кўрган бўлса ҳам, кейинчалик бу зиён ўн ҳисса ҳаён келтиради. Биз Йигитали блан конвейер ёнига ўрнатиладиган „охладительная ветвь“нинг проектини туздик, танишиб чиқинг.

Директор калта, йўғон бармоқлари блан папкани унинг қўлидан олди ва уни очиб, диққат блан қарайбошлади. Йигитали, „нима дер экан“ дегандек қилиб, Васильчиковга қараб қўйди. Бирнеча вақтгача кабинет сукунатга ботди. Директор, бошини кўтариб, проектга доир Васильчиковга бирнеча савол берди. Васильчиковнинг изоҳотларини диққат блан тинглагандан кейин:

— Проект яхши,— деди,— тезда уни амалга ошириб, конвейерни яна юргизиб юбориш керак.

Йигиталининг жиддий ва сокин чеҳраси, қоронғи уйдан офтобга чиққан кишининг юзидай ёришиб, кўз қорочиғи кенгайиб кетди.

— Раҳмат, ўртоқ директор,— деди унинг қўлини сиқиб,— шу гапингиз блан бошим осмонга етди.

Иван Кузьмич кулди:

— Яна бир ишқал чиқиб қолса нима қиласиз?

— Нима қилар эдик,— деди Йигитали,— биз ҳарқанақа қийинчиликни ҳам бартараф қилишга ўрганиб қолганмиз.

— Сиздан шу жавобни кутган эдим. Энди бориб ишга тушинг, Васильчиков блан гаплашадиган ишим бор.

Иван Кузьмич индамай бош энгаштириб чиқиб кетган Йигиталининг орқасидан қаради:

— Бу йигит менга ёқади. Қийин аҳволга тушиб қолса ҳам ўзини олдирмапти. Ўзини тутишини қаранг: бургутга ўхшайди.

— Тўғри, юраклик экан,— деди Васильчиков,— ҳозирги ёшларнинг кўпи шунақа.

Директор бош қимирлатиш блан унинг сўзини тасдиқлаган бўлди.

XI

Уста Раҳмат отпускага чиққан пайтида „уйда ётиб бир дам олай“ деб ўйлаган эди. Броқ цехни ўз уйи деб билган, меҳнатга ўрганган бу киши учун бекорчилик хасталик сингари таъсир қилабошлади. У бир нарсасини йўқотган кишидек кўчага чиқар, кўнгли тўлмай, уйга қайтиб кирар, кроватда ётиб газета ўқишга уринарди. Броқ мияси ҳечнарсани қабул қилмагач, ҳовлига чиқар эди.

Уста токнинг тагини кавлаб туриб, бир нарсани эслади шекиллик, жаҳл блан кетмонни ҳовли ўртасига улоқтириб юборди. Пўнғиллаб, айвоннинг четига ўтирди. Бошини солинтириб оғир хаёлга ботди. Аччиқ хотиралар унинг миясида жонланди. Директорнинг айтган гаплари унинг юрагини жазиллатар эди. Уста директор олдига кирганда, у ҳамма ишларни Йигиталига топшириш кераклигини айтган эди.

— Ўртоқ директор,— деган эди Уста Раҳмат,— мени қаерга юборасиз?

— Қаерга борардингиз, ўз цехингизда қоласиз. биз маҳоратли формовкачиларга муҳтожмиз.

— Ҳуртоқ директор, Йигитали қўлида ишламоққа тоби-тоқатим йўқ.

Директор кулди:

— Хўжайинликка ўрганиб қолган экансиз-да! Йўқ Уста! Ўзингизни унутманг. Сиз стол ёнида ўтиргандан кўра станок ёнида давлатга кўпроқ ёрдам берасиз.

— Майли, майли,— деди Уста бошини қимирлатиб,— вақти-келганда хизматларимиз ҳам унутилиб кетаркан.

— Хизматларингизни ҳечким эсдан чиқаргани йўқ,— директор бармоғининг учи блан Устанинг кўксигади медиальарни кўрсатди,— булар нима? Хизматингизни тақдирлаганимизга гувоҳ эмасми? Тўғри, уруш чоғида хизмат кўрсатдингиз. Эндиликда ўзингиздан маҳоратли кадрларга йўл беришингиз керак.

Уста унинг ба'зи сўзларини эслар экан, юраги ёнар, лаби қақрар эди. Бекорчи бўлмаганида бу аччиқ хотиралар унинг миясига келмас эди. „Асли директордан отпускаи сўрамай, тўғри дехга кириб, ишлайберсам бўлар экан“— деб ўйлади. „Мен йўғимда пехда анча ўзгаришлар бўпти. Конвейерни яна юргизиб юборишипти. Ҳа яхши охири бахайр бўлсин. Лекин Тўлаганни конвейерга мастер қилиб қўйишгани қизиқ бўпти. У киши учун мастер бўлишга йўл бўсин! Тажрибалироқ бир одам қуриб қоптими? Майли, ёшлар бир-бирини кўтараберишсин. Бизни тамоман унутишди. Бир ҳафтадан буён биттаси келиб, ҳолинг нима кечди, Уста, дейишга ярамади. Майли. Бир кун қадрим ўтар, қидиришиб кеп қолишар“.

Зайнаб опа уйни йиғиштириб бўлиб, айвонга чиқди. Айвоннинг четида ўтириб, ўзи блан ўзи гаплашаётган эрининг ғамгин юзига, бир эллик тушиб кетган кўзларига қараб, юраги ачиб кетди.

— Тобингиз қочиб турганга ўхшайди. Ўзингизни дўхтурга кўрсатсангизчи.

— Бе дўхтуринг нимаси,— Уста ўнг қўлининг муштумини тиззасига тиради,— соппа-соғман, тоғни урсам талқон қиламан. Бетоблик эмас, бекорчилик мени еб қўяпти.

— Боққа бориб, акамни кўриб келсангизчи. Уч кундан буён бетоб.

— Ўз дардим ўзимга етмайди, деб ўйлайсанми? Бетоб одамни кўрсам, қайтага ғамим ошиб кетади.

— Боққа борсангиз ҳоврингиз пасаяди. Уйда ўтираверсангиз жинни бўлиб қоласизку.

Зайнаб опа яна бир нарсани айтишга жур'ат қилолмаган кишидек иккиланиб турди. Кейин кулиб:

— Биласизми мен букун қаерга бордим.— деди.

— Қаерга борардинг. Бирор қўшниникида бўгандурсан-да.

— Йўқ. Мен ўзимни танитмай Шаҳри холани кўриб келдим. Борсам квартирида бир ўзи ўтирган экан. Бошқа одамнинг уйини қидириб, унинг олдига билмасдан кириб қолган кишидек—

„вой ўлай қаерга кеп қолдим“ деб, кетмоқчи бўлган эдим, мени қўярда қўймай ўтирғизди. Дастурхон ёзди. Бир пас уёқдан, буёқдан гаплашиб ўтирдик: фариштадек хотин экан. Уй-жойи ҳам кўзимга иссиқ кўринди. Кирган киши чиққиси келмайди. Кейин ўрнидан туриб, у блан хайрлашдим.

Уста унинг гапига афтини бужмайтириб қулоқ солди. Кейин: — Минг қилса ҳам, уларни Аҳмедовлар оиласи блан тенглаштириб бўлмайди-да,—деб қўйди.

Шу топда эшикни биров тақиллатди. Уста ўрнидан туриб, эшикка чиқиб кетди. „Ким экан шу маҳалда келган“—деб ўйлади Зайнаб опа, ҳар эҳтимолга қарши уйга кириб, стол устини ҳул латта блан артди ва стулларни жой-жойига қўйди. Бир нарсани сезгандай унинг юраги тез-тез урар, кўнгли алланечук бўларди. Ҳаял ўтмай, Уста Васильчиковни бошлаб келиб қолди. Зайнаб опа у блан қўл бериб кўришгандан кейин ҳужрага кириб меҳмонга дастурхон тайёрлади.

— Қаёқдан кун чиқди,—деди Уста меҳмонни ўтирғизиб.—Биз томонларга ҳам келар экансизку.

— Ўзингиз ҳам урушган кишидек жим бўлиб кетдингиз,—деди Васильчиков,—биз цехда ўз ёғимизга ўзимиз қовирилиб ётипмиз, сиз ҳолларинг нима кечти, деб сўрашга вақт топмадингиз.

— Уйда ўзим блан ўзим ўралишиб қолдим. Янгангиз уч кундан буён акасиникида эди. Мен уй қоровули бўлиб қолган эдим.

Зайнаб опа ашқол-дашқол тўла патнусни стол устига келтириб қўйгач, Васильчиков сўл қўли блан иягини ишқалаб кулди.

— Шунча такаллуфнинг нима кераги бор. Келиб юрган уйимку, биринчи келган меҳмонмидим.

Зайнаб опа айвонга чиқиб, сабзи арчишга ўтирди. Қўли иш блан банд экан, қулоғи уйда эди. Меҳмоннинг товуши яхши эшитилмаганда ишдан тўхтаб, рўмолни кўтариб, қулоғини очиб қўярди. Эри блан Васильчиковнинг сўзидан аллақандай мураккаб бир машинага заказ тушгани ва унинг формасини Устадан бошқа ҳечким ясайолмаслигини пайқади. Васильчиков отпускадан қайтиб келиб, формовка бўлимини ўз қўлига олишни Устадан илтимос қилар эди.

— Яна бир-икки ҳафта дам олмоқчиман,—Устанинг йўғон товуши эшитилди,—ахир менга дам олиш керакми, йўқми?

„Уста ноз қилаптилар,—деб ўйлади Зайнаб,—оғзида йўқ деб турган блан, ичида жон деяётгандир. Қаноти бўлса, заводга учиб кетай деб турган эди“.

— Отпускангиз ҳечқачон куймайди,—дер эди Васильчиков,—кейинчалик чўзиб берамиз. Лекин ҳозирги мас'ул пайтда бизга ёрдам беришингиз керак. Ахир бу ишни сиздан бошқа одам қилолмайди. Агар илтимосимизни рад қилсангиз, сизни ишга таклиф қилишга ҳам ҳаққимиз бор.

Зайнаб эрининг жавоб беришини кутиб ўтирмасдан ошхонага кетди. Ўчоққа гуруллатиб олов ёқиб юборди. Қозонда қизиётган ёғни капгир блан айлантирар экан, унинг юзи ойдек

порлар эди: „Бутун цех Устани кутиб турган экан, цех бошлиғи унга атайин киши юборипти“.

Зайнаб опа паловни дамлаб кўйгандан кейин эрини имлаб айвонга чақирди.

— Палов тайёр бўп қолди, сузаберайми?

— Дарров тайёр бўлақолдими? Вой опахоне — Уста хотинининг орқасидан қоқди, — тайёр бўлган бўлса, сузақол.

Зайнаб опа озгина вақт ичида эрида катта ўзгариш юз берганини кўриб, ҳайрон қолди. Устанинг нурсизланиб қолай деган кўзлари ялтирар эди.

Зайнаб опа айвонда бир ўзи қолиб, лаганни ювар экан Васильчиковнинг:

— Йўқ ичмайман, менга зиён қилади, — деган овозини эшитди.

— Бир рюмкадан, — деди Уста, — йўқ десангиз хафа бўламан.

Палов еб бўлгандан кейин иккала дўст анча вақтгача суҳбатлашиб ўтиришди.

Эртасига Уста Раҳмат ишга тушди. У ўзини, узоқ сафарда юриб, ўз уйи-ўлан тўшагига қайтган кишидек ҳис қиларди. Цехда ҳамманинг кўзи муҳим топшириқни бажараётган Устага тикилган эди.

Уста катта опокани қум блан тўлдираётганда янги цех бошлиғи унинг ёнига келди.

— Ҳорманг Уста, — деди бош қимирлатиб, — етишмаган нарса-нгиз бўлса айтинг, биз дарров муҳайё қиламиз.

— Ҳамма нарса жойидаку, фақат қумнинг сифати бўшроқ.

— Дарров тўғрилаймиз, — деди Йигитали, — лекин ишлаган формангиз жуда соз чиқипти. Кўриб қойил қолдим.

— Ҳа, — деди Уста ишдан тўхтаб, — шу иш блан суюгимиз қотганда.

— Эски одамларда гап кўп. Сиздан ҳали кўп нарса ўрганса бўлади. Формовка бўлимини қайтадан қуриш тўғрисида сиздан бир маслаҳат олмоқчи эдим...

— Маслаҳат беришдан қочмаймиз, — деди Уста кўкрагини кўтариб.

— Қачон бўш вақтингиз бўлади?

— Ҳали ишдан кейин кабинетингизга ўзим чиқаман.

— Хўп. Энди мен қум тайёрлаётган ишчилар олдига бориб, ҳалиги айтганингизни тўғрилай.

Уста Йигиталининг орқасидан қараб қолди. „Яхши йигит кўрнанади, — деб ўйлади, — ўзини тутишини қара. Ўз обрўсини ҳам қўлдан бермайди, бировнинг қадрини ҳам билади. Уғил бола шундоғ бўлиши керак. Лекин мен у тўғрида илгари адашган эканман“ Устанинг кўнгли юмшаб, Йигиталини ўз ўғлидек севабошлади.

Орадан кўп вақт ўтмай, патир ушатилиб, Йигитали блан Ла'лининг бир-бирига унашилгани ҳаммага ма'лум қилинди. Ҳар иккала томон тўй ҳаракатига тушиб қолди.

БИКАДОРОВ

ОЛТИН ЧИРОҒЛАР

Баҳор қуёшидан жонланмиш води,
Ажиб манзарага кирмишди тоғлар.
Киши баҳрин очар Фарҳод баҳори,
Меҳнат баҳорию, олтин чироғлар.

Пўлат оқимидай болқиб оқар сув
Мармар Платина кўксида мағрур.
Ана тилга кирди турбина чархи,
Ва сим-томирларда жимирлади нур.

Фарҳод қоясидан чатнаган бу нур,
Узоқ-узоқлардан порлаб кўринар,
Рубилник босилар, гувиллар мотор,
Ва пўлат чўкичлар, металл, кемирар.

• • •

Шундай бўлган эди:

Кувлардан бир кун —
Фарҳод қоясида ёқилди гулхан,
Минг ҳил оҳанг блан бўрон увлади,
Ўтли жангоҳларда қўпгандай тўфон.

Қовжираб қолганди тоғлар шамолдан,
Чанглар қуюн бўлиб кўтариларди,
Бўрон томирларнинг тўхтатиб қонин,
Чалиб, ерга гуппа-гуппа урарди.

Ер-сувни музлатди, яхлатди лекин —
Яхлата олмади одамнинг қалбин.
Чунки томирларда қон эмас, оташ,
Ҳаёт оташидир, мисоли ёлқин.

Олов етиларкан чақнаб ҳарсангдан,
Ларзага келарди Фарҳод саҳроси.
Тоғ оралиқларда момоқалди роқ!
Бўшлиқни титратди акси садоси.

Палаҳса-палаҳса кўчган ҳарсанглар,
Дар'ёга чўкарди мисоли наҳанг,
Одам устун қоқиб дар'ё тубига,
Фонтан кўприк учун қилар эди жанг.

Чоповини ечиб, кўксини очиб
Муз ёриб ҳоврини гурлатар одам,
Ердан узиб бўлмас харсанг кўтариб,
Асов дар'ё узра итқитар одам.

Қани ушлаб бўлса уни даф'атан,
Қани тўхтатолса ғов блан тўғон,
Минг йиллик ғазаби блан ҳайқирар,
Минг йиллик ғазабли деҳқон ҳам ҳайрон.

Бетон занжирларни эламас дар'ё,
Уриб, узиб борар ёввойи оқим.
Тоғларни тўнтариб, қишлоқни ювиб,
Бўлмоқчи кишилар устидан ҳоким.

Ҳайқиради ёмон, қамчилар шамол,
Юзга урилади муздек томчилар.
Шағал отилади, қум сочилади,
Аммо одам эса, билганин қилар!

Ана!

Бирдан ортга отилди тўлқин.
Бирдан кучсизланди дарғазаб ўпқон,
Бирдан кўтарилди мағрур плотина,
Ҳайқирди янгради, янгради майдон!

Ана, тўғонгача кўтарилди сув,
Ой нури ҳалқадек сувга чўкади,
Янги издан борар дар'ёйи инжу,
Янги қирғоқ уни чалп-чалп ўпади.

Ғолиблар боради қирғоқ ёқалаб,
Қўллариди болта, теша, лом ва бел.
Ялангликда эса канал очмоқ учун
Заранг тепаликда ер қўпорар эл.

Писанд қилмас улар қишнинг қаҳрини
Аёз бўрони ҳам қилолмайди қор.
Асаб қўзғар эди томирларда қон
Ток гуркирагандай симда шиддатқор.

Уйғоқ ўтиб кетди узун тунлар ҳам,
Маш'аллар ёритди канал бўйини,
Тонг отарди оппоқ, шабода майин,
Яна бошланади баҳор ўйини.

Шовқин сол, қўшиқдай жарангла, дар'ё,
Шундай куйлагилки, одам қудрати —
Букун Бекободда нур яратди, нур,
Ленин давронининг маш'алин ёқди.

Кремль нурлари — ёруғ юлдузлар!
Ғолиблар йўлини сиз ёритдингиз.
Фарҳод тоғига ҳам чиққан йигитнинг
Йўлини такрор Сиз порлоқ этдингиз.

Ғалаба бизларга мангу бир мерос,
Коммуна йўлида чаманлар, боғлар.
Киши баҳрин очар Фарҳод баҳори,
Меҳнат баҳорию, олтин чироғлар!

ТУРОБ ТЎЛА таржимаси

СОДИҚ ҚАЛАНДАР

БИЗ УРАЛДА

Повесть*

Ботир жанг тўс-тўполони ичида шундай қизиб кетган эдики, бино томондан— „отиш тўхтатилсин!“ деб берилган командани эшитиб ўзига келди. Лекин шу вақт унинг яқинидан „менинг ортимдан!“ деб команда берган иккинчи таниш овоз эшитилиб қолди, гранаталарни қўлига ростлаб олиб югуришиб ўтиб бораётган бир гуруҳ жангчиларнинг ортидан майдоннинг қоронгги бир бурчагига эргашиб кетди. Қоронггида адашди. Қайси томонга юришини ўзи билмай қолди. У тикка қадам ташлаб борар эди. Шу вақтда қаршисида унга томон келаётган олти немисни кўрди. Бирдан қўлидаги гранатани ирғитди ва ўзи ерга ётиб қолди. Яна дарров ўрнидан ирғиб турди ва автоматини отиб ўзига йўл очабошлади. Немисларнинг майдондан битта бўлиб ётган ўликларига қоқилиб бинонинг эшигига яқин келганда, чиллакдай учди. Бирдан ирғиб турган эди яна қайта йиқилди. У шундагина яраланганини сезди ва бинога кирадиган эшикка томон тез-тез эмаклаб кетди. Ҳали майдонда жанг томон босилмаган эди, унинг қулоғига ҳар томондан келаётган оёқ товушлари, деворлар тегида ётган ярадорларнинг инграши, бинога кириб олган жангчиларнинг шовқинлари эшитилар эди.

Ботир бино деворига суялди. Тўғридаги уйнинг очиқ турган деразасига кўзи тушди, бинонинг ичида бекиниб қолган немислар деразадан кўчага ташлаб қочишиб кетмоқда эди. Ботир дарров автоматига запас дискасини ўрнатди-да, қисқа очереддан деразадан чиқиб бораётган немисларга қараб отабошлади. Немислар ўқ отилаётганини кўриб туриб ҳам ўзларини деразага уришар, ўқ тегиб орқасига ағдарилиб тушишар эди. Охири немислар тўхтади. Ботир ҳам индамай қараб турди. Лекин немислар автоматнинг қаердан отилаётганини аниқ билолмас эдилар. Бир пасдан сўнг немислар яна деразага отилабошлади. Ботир ҳам чиққанлардан бирортасини тирик юбормади.

* Боши журналнинг ўтган сонларида.

Ботир билаги толиб чап ёнига ағдарилган эди, чап оёғининг тиззадан пасти шундай қаттиқ оғридики, бутун бадани ўт бўлиб кетди. Чидалмаганидан тишини-тишига қўйиб бутун кучи блан зўрға ўзини тутди.

Чорсида шовқин-сурон босилган эди. Бир минут бундан аввал ерни ларзага келтирган отишма ва портлаш овозлари босилган, лекин ҳар томондан ярадорларнинг инграшлари ҳамон эшитилиб турар эди.

Ботир зўрға эмаклаб эшик яқинига борди. Унинг қулоғига бировнинг инграган ва йиғлаб додлаган овози келди. Ботир атрофига аланглади, бурчакда ўзбекчалаб кимнидир йўқлаб, йиғлаётган бир ярадорга кўзи тушди. У ярадор ўзбек бўлишидан ташқари, унинг овози Ботирнинг қулоғига танишдай эшитилди. Ким экан бу? У ўз оёғининг оғриб турганига қарамасдан, судралиб зўрға унинг ёнига борди. Ярадор ерга чалқан ётиб, кўзлари хонасидан чиқиб кетган ҳолда „вой-дод“лаб йиғлар эди. Ботир бу кўзларни дарров таниди. Бу кўзлар унга бир вақтлар рашк блан қараган таниш кўзлар эди. Ярадор бир нафас тўхтамай инграмоқда эди.

— Онажон... Вой онажон!...

Бу Қодирали эди. Ботир ўз-ўзига ишонмасдан ўнг тирсагини ерга тираб, ярадорнинг юқорига тикилган ёш тўла кўзларига қаради. У ҳам инграшдан бироз тўхтаб тепага қаради ва яна бирдан кўзларини чиппа юмди.

— Қодирали, сизга нима бўлди? — сўради секин Ботир, — қайерингиздан яраландингиз? Мени танидингизми?..

Қодирали жавоб бермади, кўзларини қаттиқ юмиб йиғлар, юзларига ёшлари оқиб тушар эди. Ботир унинг деволдай оқариб кетган юзларига бир пас қараб тургач, елкасига кўтариб бинонинг ичкарасига олиб кирмоқчи бўлиб ўзига томон тортган эди, оёғининг оғриғи шундай кучайдики, энди сра чидаш мумкин эмас эди. Лекин шу вақтда орқадан гувиллаб бир нарса буларга томон келабошлади. Ботир бошини ерга қўйиб кўзини юмди. Унинг юрагида алақандай, лекин жуда севимли узоқ хотиралар учқунланди. Аммо бу хотиралар, бутун атрофни қоплаган оловлар, отишмалар, портлашлар, чинқиришлар блан дарров узилиб, ҳуши блан бирга хаёлидан кўтарилган эди.

VI

Тўфaxon Умар орқали Оля блан танишиб олди. Буларнинг дўстлиги кундан-кун мустақкамлана борди. Бир-бирининг ички сирлари, умид ва армонларидан яхши воқиф бўлган бу икки ўртоқ бирор кун бири иккинчисини кўрмаса, туралмайдиган бўлиб қолишди. Оля Тўфaxonга рус тилида ёзишни ва математикани ўргатди. Кузга бориб ҳар иккаласи ҳам бир мактабга ўқишга кирмоқчи бўлишди.

Келажакдаги бахт орзусида ёнган бу икки қизнинг дўстлиги борган сари қалинлаша борди. Буни ҳамма билар эди.

Кунлар ўтди. Ёз ҳам тамом бўлди. Шимолдан эсган совуқ шамол дарахтларнинг барглари тўкди. Куз етиб келди.

Бир кун Оля ёнма-ён ўтириб Тўфахонга рус тилидан ёзишни ўргатмоқда эди, Тўфахон қўлларини вяжга тираган ҳолда бирдан жим бўлиб қолди, унинг катта-катта қора кўзлари жиққа ёшга тўлиб кетди. У дарслик китобини нарироқ суриб қўйиб секингина Оляга деди:

— Бугун мендан сўрамай қўяқол. Хўбми?

— Нега? Нима бўлди?

— Ҳечнарс... ўзим...

Дўстининг кўзларида фавқулодда ёш кўрган Оля бунинг сабабини билмасдан тинчиялмагандай, Тўфахон ҳам ўз юрагидаги дардини унга очиқ айтмасдан иложи йўқ эди.

Мана, Ботир блан ажрашганига таппа-тахт икки йил бўлди. Хат ҳам анчадан бери яна йўқ. Ботирнинг „Сталинградга кетаётирман“ деб ёзган сўнгги хати келганига ҳам бир ярим ой бўлди. Шундан кейин на хат келди, на хабар. У, қавм-қариндошларини ҳам ўйлаб кетди. Мана яқинда Свердловскига келганига ҳам бир йил тўлади. Отаси ва онасини соғинади, уларнинг энди қандай аҳволда эканларини кўргиси ва билгиси келади. Онасининг йиғлай-бериб бағри эзилиб кетгандир. Унинг меҳрибон кучоғига отилиб, ёшлигидагидай, кўкрагига бошини қўйиб эркалагиси ва юзларидан ўпкиси келади...

Октябрь ойининг ўрталарида икки ўртоқни бирдан район партия комитетига чақирдилар. Ҳечнарсдан хабари йўқ икки дўст ҳайрон бўлиб район партия комитетининг секретари Березиннинг кабинетига киришди. Райком Секретари қизларни жуда хурсандлик блан қарши олди. Кўришиб, сўрашиб уларга дивандан жой кўрсатди. Нариги томондаги юмшоқ курсиларда пўлат қуючи-уста Илья Феодорович ва унинг ёнида ўз ёрдамчиси, қуручилар бригадасидан ўз илтимоси блан мартен цехига ўтказилган ва бу ишда 6-7 ойдан бери ишлаётган Шодмон полвон ўтирар эди. Тўфахон диванга ўтирар экан, аввал Шодмон полвонга, сўнгра уйнинг уёқ-буёғига юриб турган Березинга, кейин эса ёнидаги Оляга савол назари блан қаради. Ўртада бир нафаслик жимлик ҳукм сураар эди. Охири бу жимлик Березиннинг қизларга берган сўроғи блан бузилди. У қизларнинг яқинида тўхтаб, кулиб сўради:

— Қандай янгиликлар бор?

— Ҳечқандай... — қизариб жавоб берди Тўфахон.

— Уйдан хат-пат келиб туриптими?

— Анчадан бери хат келгани йўқ, — жавоб берди ерга қараб Тўфахон, унинг юзларида бирдан — ма'юслик кўланкаси кўринди.

— Ҳа, ҳа, — деди ўз-ўзига Березин, — ундай бўлса, бориб келиш ҳам ёмон бўлмас экан-да. Хўп, хўп. Чол-кампирларни кўриб келиш ҳам керак.

— Қанийди... — деб юборди Тўфахон бирдан ва унинг кўзларида шодлик учқунлари чақнаб кетди ва юзлари қизариб, чиройли кулиб Оляга қаради.

— Мана, сизларни Ўзбекистонга юбормоқчимиз, — деди Березин

аниқ қилиб ва столига бориб ўтирди. — Борасизлар яна қайтиб келасизлар, — деди жиддий қиёфада ва қутидан папирос олиб тугатди.

Бир пас жим тургач, яна деди:

— Ўзбекистондан хат олдик. Биздан меҳмонлар чақиритишти. Заводдан, ўртоқ Нурматова, сиз борасиз, ўртоқингизни соғиниб қолманг, деб Оля Протасовани ҳам сиз билан юборамиз, — Березин қўли билан Оляни кўрсатди, — пахта теришни кўрсатинг, шоликор ва боғ-узумзорларни кўрсатинг, Ўзбекистоннинг катта қурилишлари, каналлари билан таништиринг. Сиз билан яна мартенчиларимиздан Шодмон полвон ва ўртоқ Ковшов ва яна икки киши бирга боради. Мана, шу масалада сизларни чақиртирган эдим. — У ҳаммани бир кўздан кечиргач, кулиб сўзида давом этди, — менингча, ҳозир Ўзбекистонга боришнинг энг яхши вақти. Шу кунларда пахта теримининг энг қизғин пайти. Ҳали иссиқ; узум, қовин — тарвузлар, ғарқ пишиб ётгандир. Унда сизларни жуда яхши кутиб олишларига ҳеч шубҳа йўқ. Эҳтимол, мен ўзим ҳам сизлар билан бирга борарман. Қандай? Ма'қулми?

— Ма'қул — деди Тўфахон ва қизариб кетди.

Шодмон полвон Тўфахонга алланарсалар деди, иккаласи бирдан кулиб юборишди.

— Нима деди? — сўради Тўфахондан Березин.

— Бизлар, деди заводда ишчи бўлиб қолдик, пахта териш ҳам эсимиздан чиқиб қолгандир. Аммо, бизлар, деди, борганда меҳмонга ўхшаб ўтирамиз, половили, мевасини еб, чойини ичиб келаверамиз-да.

— Сизлар борганларингда қўлдан-қўлга тегмай кетарсизлар — деди Березин кулиб, — совет халқи ўз ишчи меҳмонларини жуда ҳурмат қилади. Айниқса, сизлардай ҳамқишлоқлари борганда...

Тўфахон район партия комитетидан жуда хурсанд бўлиб чиқди. У ўз шодлигини изҳор қилиш учун сўз тополмас, Оля билан ёнма-ён, индамай, хурсандлик ҳисларига берилиб борар эди.

— Олечка, қандай бахт-а! — деди шодланиб Тўфахон ва Оляни қучоқлаб олди, — яна иккаламиз бирга борамиз, тушунгин, иккаламиз... Менинг ойимни кўрасан, қандай яхши, меҳрибон... Вой ойижон, ойижон, сени ҳам кўрар кун бор экан... У бизни асраб қўйган узумлари билан зиёфат қилади. Катта Фарғона каналли тамоша қиламиз... Тошкентга ҳам тушамиз!

Ярим кечагача булар Серафима Ильиничнанинг уйида ҳархил орзу-ҳаваслари тўғрисида гапиришиб ўтирдилар.

Эртагиси Тўфахон кун бўйи жуда берилиб ишлади. Юзлари ёнар эди. Резицниг қандай йўнаётганига диққат билан қулоқ солар ва Иван Павловичнинг сўзини ҳам яхши эшитмай қолар эди. Бу унинг Ўзбекистонга меҳмонга жўнаши олдидан ишлаган кунларининг энг охиргиси эди. Бугун кечқурун Оля ва бошқа—Ўзбекистонга бораётган меҳмонлар билан шаҳардаги ҳарбий госпитальлардан бирига боришлари, унда ётган ярадорларни кўриш ва Ўзбекистонли жангчилардан бўлса, улардан хат-пат олиш ва уларнинг кўнгилларини сўраб келишлари керак эди. Бу, албатта ўз эл-юртини соғинган хар битта ярадор жангчи учун катта хурсандлик эди. Ўтган кун кеч-

қурун Березин кабинетига тўпланган ҳамма кетучилар ва Березиннинг ўзи ҳам бу фикрини ма'қуллади. Аммо буни тартибла равишда ўтказишга қарор бердилар: кечки овқатдан кейин соат еттиларда завод клубига йиғилишиб, ўша ердан бирга госпитальга бориш керак, дейишган эди.

Клубга ҳаммадан олдин Тўфахон блан Оля етиб келди. Улар жуда ҳам хурсанд ва байрамдагидай ясанишган эди.

— Бу ўраб олганинг нима? — сўради Оля чироғлар блан ярқираб турган клубга кириб, скамейкага ўтиргач.

— Биласанми, ўртоқжон, оз бўлса ҳам шунини олдим. Бир банка олчадан қилинган мураббо, бир қути печенье. Анча бўлди ўзимизнинг магазиндан олиб қўйган эдим.

— Худди иккаламиз маслаҳатлашгандай, мана менда ҳам шу. — Иккаласи бирдан кулиб юборишди.

Тўфахон қўлтиғидаги ўроғлиқ нарсани секингина олиб ёнига, скамейканинг устига қўйди.

— Мен яна папирос ва махорка олган эдим, билмадим докторлар уларни папирос чеккани қўядими, йўқми? Шунда ҳам олдим. — деди паст овоз блан Оля ва ластки лабини секингина тишлаб икки кўзини юмиб қўйди.

— Буни яхши қилибсан. Афсус мен билмабман-да, мен ҳам олганда яхши бўлар эди.

— Йўқ, ундай эмас, ўртоқжон, папирос ва махоркаларни иккимизнинг тугунимизга ҳам бўлиб соламиз, — деди Оля жойланиб, — барибир улар ўзаро бўлишиб чекади, лекин иккимиз икки палатага киришимизга тўғри келиб қолар.

— Йўқ, ўртоқжон, иккимиз бир палатага кирамиз, — деди бирдан Тўфахон — сарғиш қоғозга ўроғлиқ нарсани очаётган Оляга қараб.

— Хўп, майли, иккимиз бир палатага кирайлик, — деди Оля ўртоғининг раинга қараб. Улар бир-икки минут ҳечнарсга гапиришмасдан папирос ва махорка пачкаларини тугунларига бўлиб солабошладилар.

Шу вақтда клубга узун бўйлик, қотма келган бир қиз келиб кирди. Тўфахон ўрнидан туриб, уни қарши олди.

— Салом, Зайнаб опа, салом! — Иккиси қучоқлашиб кўришди, аҳволингиз қалай, яхши юрибсизми? Ўзбекистонга бирга борамизми? — Хурсандлик блан сўради Тўфахон.

— Эе, сиз ҳам борасизми? — деди кулиб Зайнаб, — жудаяхши, жуда яхши. Бирга кетамиз бўлмаса. Шундай вақтда Ўзбекистонга бориш қандай бахт-а?

— Шунини айтинг.

Зайнаб, скамейкада нарсаларни қоғозга ўраётган Оляга қараб-қўйар экан, Тўфахондан сўради:

— Оля Протасова деган қиз шуми? Жуда яхши қиз дейишади?

— Ҳали таниш эмасмисизлар? — деди бирдан Тўфахон ва Оляга томон югуриб борди, — тур, ўртоқ, менинг опамла блан танишиб қўй, — деди-да, ўртоғини таништиради. Оля Зайнаб блан кўришар экан деди:

— Демак бирга кетамиз экан-да? Жуда яхши!
Учаласи ҳам скамейкага бориб ўтиришди.

— Эсингда борми, мен Уралга қандай қилиб келганимни сenga айтиб берган эдим?

— Ҳа, эсимда бор,— деди ҳайрон бўлиб Оля.

— Ушанда эшелон бошлиғи поезддан тушириб қолдирадими, деб қўрқиб турганимда бир қиз мени ундан яшириб қолди, деган эдим-ку? Ана шу Зайнаб опам шу киши бўлади.

Қизлар кулишиб, қаттиқ-қаттиқ гапиришиб турганларида клубга Березин келиб кирди. Учала қиз ҳам бирдан туришди. Улар блан бир-бир кўришгач, қизларнинг таклифига кўра Березин ҳам скамейкага ўтирди.

— Сиз ҳам биз блан бирга борадиган бўлдингизми?— сўради Оля Березиндан.

— Ҳа борадиган бўлдим.

Қизлар хурсандлик билдиришди. Тўфахон қелиши керак бўлган кишиларнинг кечикканидан тоқатсизланиб, клуб эшигига томон югуриб кетди.

VII

Ўзбекистонда биринчи металлургия заводи қурила бошлаганлиги ҳақидаги келган хабар ишчилар яшайдиган баракларда ва завод цехларида меҳнат армиясидаги ишчилар ўртасида алоҳида хурсандлик ва шов-шувга сабаб бўлди, хусусан, Шодмон полвон пўлат қуючи бўлиб олганидан яна бир марта хурсанд бўлди.

У, пўлат қуючилик ҳунари тўғрисида, айниқса Уралга келгандан кейин кўп мақтовли гаплар эшитди. Бу касбдаги одамлар ҳам худди кўмир қазучи-шахтёр, денгизчи, нефтьчилар сингари ўз ҳунарларини, албатта, севар эдилар. Шодмон полвон биринчи кунларда анча ўйланиб юрди, иккиланди, уруш тамом бўлса, яна колхозга бориб, ота касбим деб кетмон чопадими, ёки Бекободда қурилаётган янги металлургия заводига кириб ишлайдими? Ёш ўспирин йигит, бундай аҳволга тушмайди ҳам, унинг нима иш қилиши учун йўл очиқ бўлганидан, албатта, иккиланиб турмайди. Аммо Шодмон полвон ёш йигит эмас, ёши қирқлардан ошиб қолган, яхши-ёмонликни бошидан кечирган ва турмушда анча тажриба ордирган бола-чақалик бир киши эди. Лекин унинг ўйлари, иккиланиб юриши узоққа чўзилмади. Пўлат қуючилар ҳақидаги мақтовли гапларни эшитиб, уларнинг ажойиб ишларини ва фронтдаги танкчиларнинг, яхши ишланган дўлатлар учун хатлариде билдирган ташаккурларни, айниқса, Ўзбекистонда қурилаётган металлургия заводига пўлат қуючи усталар кераклигини ўйлагандан кейин, пўлат қуючи бўлишга қарор қилган эди.

У бир кун клубда стахановчи ўзбеклар блан ўтказилган суҳбатда, Ўзбекистон металлургия заводи учун сафларидан яхши мутахассислар тайёрлашлари кераклиги ҳақида бўлган гапларни эшитиб, шу ондаёқ бу ишни ўзи талаб қилиб ариза берди. Шодмон полвоннинг орқасидан Халил Расулев, Қаримжон Исмоилов, Алим Ҳасанов ва келажакдаги ўз тақдирини Ўзбекистон металлургия

заводи блан боғлаган, шу ишга астейдидил қизиқиб қолган яна бир-неча стахановчилар мартинчилар цехига ўтказишни сўраб аризалар берабошладилар.

Шодмон полвон мартинчилар цехидаги энг яхши бригада, бутун шаҳарга данги чиққан машхур пўлат қуючи Илья Федорович Ковшовнинг бригадасига тушди. Ковшов, аслида Уралда узоқ йиллардан бери яшаб келаётган ишчи оиласидан бўлиб, пўлат қуючилик ҳунарини ўз отаси Федор Игнатъевич Ковшовдан ўрганган эди.

Шодмон полвон мартинчилар цехига кириб иш бошлаган биринчи кунини ҳеч эсидан чиқазалмайди: улкан цех, шишага ўхшаган баланд шип, гуриллаган мартенлар, катта-катта чўмичларини кўтариб жумраклар тегига қуюётган шаржир-машиналар, қуюлаётган пўлат оқимлари, тинимсиз ишлаётган одамлар—ҳаммаси Шодмон полвонга чуқур та'сир қолдирди.

Уни шогирдликка қабул қилган тажрибакор пўлат қуючи Ковшов шундай деган эди:

— Пўлат эритиш—бу алоҳида қобилият талаб қилади. Ўзига хос, катта қобилият керак. Бундай қобилиятинг бор экан, ишни сидқидил блан севасан, унга кучингни аямайсан, кечалари ухламайсан. Бу ҳунарни ўрганиб олганингдан кейин, ҳарқандай касбга олмоштиргинг келмайди. Бордию бу ишга райинг бўлмасачи, унда ҳечнарсачи чиқмайди, бу сутни қайнатиб сутгуруч пишириш эмас, пўлат эритасан, пўлат. Тушундингми?

Шодмон полвонда бу ҳунарни ўрганиш учун куч ҳам, қобилият ҳам етарлик эди. Унга биринчи кундан бошлаб пўлат қуючилик жуда ма'қул бўлди, бутун юрагидан берилиб севиб қолган бу ишни ўзига бир умрлик ҳунар деб қабул қилди,—ҳақиқатан ҳам энди буни ҳарқанақа иш блан олмоштиргиси келмас эди.

Шодмон полвон авнавл Ковшов бригадасида бир-икки ой шогирд бўлиб ишлади. Уни Березин район партия комитетига чақириб, Ўзбекистонга меҳмонга борасиз, деганидан икки ҳафта олдин у, Ковшовнинг ёрдамчиси даражасига кўтарилган эди. Ўзбекистонга жўнашининг охириги кунининг учун ҳаяжонли кун бўлди, чунки бугун пўлатни охириги мартаба эритишлари ва синалган, ўрганиб қолган мартенни ишончли кишиларга топшириб кетишлари керак эди. Илья Федорович ўзининг смени бўлган мастерни яхши билар ва унга ўзидай ишонар эди. Шундай бўлса ҳам у, яна бир мартаба унинг кўзи олдида пўлатни эритиб, мартеннинг қандай ишлаётганини кўрсатишни истар эди. У, ўзининг смени бўлган мастер Иван Алексеевич Мартенинко цехига келиб кирганда, буни очиқ айтишдан тортинди, чунки у буни кўнглига олиши мумкин эди. Шунинг учун у Мартенинко блан сўрашгач, кулиб шундай деди:

— Иван Алексеевич, рухсат қилсанг, яна бир марта пўлат қуйсам, чунки узоққа саёҳатга кетаяпман. Яна соғиниб юрмай.

— Хўп, хўп, марҳамат, Илья Федорович, эрит, сенинг ишингга яна бир мартаба назар солиш менга фойда-ку. Марҳамат қил.

Ковшов Шодмон полвонга қараб, қани бошлайлик бўлмаса, дегандай имо қилди.

— Тўғриси айтсам, сен кетгандан кейин қандай қиламан, деб ўйлаб қолдим. Илья Федорович? Сен келганга қадар бу чидаш берармикин?— деди Мартенинко қўлини пўлат эритадиган печь устига қўйиб.

— Яхши қарайсан-да! Эҳтиёт бўл!—Ковшов қаршисидаги пўлат қуючининг юзига тикилди,—биламан печьга дам бериш, ремонт қилиш керак, аммо ҳозир пўлат ҳамма нарсадан ҳам зарур. Яна қандай пўлат дегин, ҳарбий кема ва танкларнинг тўпхонасига ишлатиладиган пўлат. Тушундингми?

— Тушунаман, Илья Федорович,—деди Мартенинко печьнинг олди томонига юриб ўтди ва бирнеча кундан буён қизғиш тусга кириб қолган печьнинг уёқ-буёғини айланиб қаради,—хўп, Илья Федорович, айтганингдай ҳаракат қиламан. Тинч бориб кел! Ковшов кулди.

— Ҳа, балли, отангга раҳмат, ана шундай дегин.

Мартенинконинг елкасини қоқди ва сўнгра ёрдамчиларига қараб:

— Қани, бошлаймиз!—деди.

Ёрдамчилари дарров лапаткаларни қўлга олиб ишга тушиб кетдилар.

Ковшов, ҳар галгидай бу сафар ҳам, печьнинг яхши қизишини диққат блан кузатиб турди. Пўлатнинг ўз миқдорига бориб қўйилиши олдидан бир меърада ёқилғи бериб, иссиқлик даражасини баланд кўтариб бориш керак эди. Ёрдамчилар ҳар нафасда унга қараб-қараб қўйишар, унинг навбатдаги буйруғига тайёр эканликларини билдирар эдилар.

Ковшов, дам печьнинг қопқоғига, дам унинг иссиқдан қизариб кетган деворларига диққат блан қараб турган Шодмон полвонга, ёқилғини кўпроқ солишни буюрди ва бир пас унинг ҳаракатини кузатиб тургач, „жуда яхши“ дегандай бошини қимирлатиб қўйди.

Ковшов, пўлатнинг ўз миқдорига етиб эриганини билгач, Бегимқулга қараб қўлини кўтарди, пўлат қуючи мастернинг ҳарбир ҳаракатини кузатиб турган— шаржир-машинасини бошқаручи Бегимқул, шу оннинг ўзидаёқ шошилиб машинанинг кабинасига кириб кетди. Қуюш бошланди.

Мартенинко пўлатни қуяётган вақтида Ковшовнинг ёнида тика туриб, унинг дам жиддий, дам ташвишли қиёфасини ва ёрдамчиларнинг қандай ишлаётганини ўзининг тажрибакор кўзлари блан кузатиб турар эди.

— Сенинг манов полвонинг жуда иш берар экан-да, — деди Шодмон полвонни кўрсатиб.

— Бунга шундай а'ло сифатли пўлатлар қуюшни ургатайки, ўзбек халқи раҳмат десин, — Мартенинко кулиб унга қараб турар эди, — сен блан биз ўзимиздан кейин пўлат қуючи яхши мастерлар қолдиришимиз керак.

Қуюш тамом бўлиб борар эди, бирдан Ковшовнинг кўзи ҳамон

қипқизариб турган печьга тушди, бундай вақтда печьнинг бу хилда қизариши мумкин эмас эди, у шошилиш блан иссиқлиқни кучайтиришни буюрди, ўзи эса печьга қулоқ солиб, қопқоғига диққат блан тикилди, иссиқлиқ яна кўтарилиб, печьнинг гурил-лаши анча кучайди.

Қуюш процесси тамом бўлаборган сари Ковшовнинг қиёфаси баттар жиддийлашиб борар эди. У шошилиб рубильникнинг ёнига борганда, бир чеккада индамай, бригаданинг ишини диққат блан кузатиб турган Березинга кўзи тушди. „У бунда нима қилиб турипти экан?“ — ўйлади Ковшов, аммо бирдан унинг блан бугун бир жойга боришлари кераклигини эслади. „Ҳа, айтгандай госпитальга боришимиз керак эди. Эртага Ўзбекистонга жўнай-миз ку!“ деди ўз-ўзига ва бугун клубга йиғилиш учун белгиланган муддат аллақачон ўтиб кетганини тушуниб бироз ўнғайсизланди.

Сўнгра бир мурватни буради-да, яна ҳамма нарсани унутиб юборди. Печьга яқин борди. Кузига кўк ойнагини тақиб, печьнинг қопқоғини очди ва қизариб турган металл тўлқинларига қаради.

— Шляк айлантирилсин! — буюрди у, — марганецни келтир! Оҳак солинглар!

Оғир юк кўтарадиган машинанинг машинисти ўзининг улкан чўмичини кўтариб, пўлат оқадиган жумракнинг тагига қўйди.

Шодмон полвон жумракни бураб юбориши блан ариган пўлат учқунлар сочиб, оқариб чўмичга оқиб тушабошлади.

Ковшов пўлат оқимига бир пас қараб тургач, пешонасидан терини сидириб Шодмон полвоннинг елкасига қоқди:

— Қани, энди кетдик. Кутиб қолишди, — деди.

Булар Мартенинко бригадасининг ишига муваффақият тилаб хайрлашдилар ва Березин блан кўришиб цехдан чиқдилар.

Цех эшигида узоқ кутиб қолган ва, Ковшов блан Шодмон полвонга бирор ҳодиса рўй бердими, деб қўрқиб турган қизлар, буларни кўриши блан бирдан шодланиб қичқириб юборишди.

— Бормисизлар? Нима бўлди?

— Ҳечнима бўлгани йўқ, қизларим, тинчлик. Фақат а'ло сифатлик пўлат қуйдик халос, — деди Ковшов, — лекин энди яна битта ишимиз бор экан. Биз Шодмон полвон блан ҳозир цехдан чиқдик. Бу аҳволда бизларни госпитальнинг палаталарига ҳам яқинлаштирмайдилар. Бир ювиниб, кийиниб олмасак бўлмайди.

Улар завод ҳовлисининг нариги бурчагидаги душга қараб кетишди.

Кечқурун соат тўққизларда булар госпитальга кетишди.

VIII

Ботир ҳушига келиб секин кўзини очар экан, ҳайрон бўлди. Аввал ҳечнарсга тушунмади ва хаёлига ҳам ҳечнарсга келмади. Атроф кўзига оқориб кўринди. У тинмай тебраниб бораётганини пайқади, бу нима ўзи? Қазинга келиб қолган? Унга нима бўлган?..

Кўз олдида тинмасдан-тебраниб турган бу оқ нарса унга қандайдир яқин кўринар, лекин бунинг нима эканини аниқ ажратолмас эди.

У бирдан пайқади: шип! Вагоннинг шипи! Аммо нима учун бунча оқ?

Унинг қулоғига тақиллаган овоз эшитилабошлади: поезд. Ҳа, тўғри, поезд! Поезд филдиракларининг тақирлаши — енгил шамол ҳилпираб турган ойнадан қаттиқроқ эшитилабошлади. Бирдан паровоз қичқирди.

Поезд! Қачон поездга тушиб қолди.

— Ҳа-а-а!...

Унинг кўз олдида чорси, немислар, отишмалар, даҳшатли ҳужумлар, зина тегида инграб ётган Қодирали кўринди...

Ботир оғир бир нафас олди ва яна кўзини юмди.

Бир пасдан сўнг кўзини каттароқ очди ва бошини кўтариб атрофига тўймай қаради.

— Ҳаёт! Ҳаёт! — овозининг борича қичқириб юборди ва яна ёстиққа ўзини ташлаб ҳушидан кетди.

У энди ўзининг пешонасига секингина қўйилган юмшоқ қўлни сезмас ва атрофидаги ярадорларнинг инграшини ҳам, поезднинг „тақа-туқини“ ҳам эшитмас эди.

У иккинчи кун ўзига келди. Сестрани чақириб ундан секин сўради:

— Сестра, менинг акам қани?... Шаропов... Қодирали?.. Менинг блан бирга ярадор бўлган эди?... Қаерда у?...

— У ростдан ҳам сизнинг акангиз бўлар эдими?... Туғишган акангизми?...

— Йўқ... Туғишган эмас, броқ...

Ботир мийиғида секин кулди.

— Энди ҳаммамиз ҳам ака-укамиз, — деди сестра.

— Бу тўғри.

Сестра ўзининг меҳрибон кўзлари блан Ботирга бир пас қараб турди-да, сўнгра энгашиб секин унга деди:

— Уни олиб кетишти... Бошқа вагонга олиб кетишти... Ухланг. Кўп гапирманг.

Ботир Сестранинг чиройли меҳрибон кўзларига негадир тикилиб-тикилиб қарагиси келар эди, аммо қиз юмшоққина бир кулди-да, тезгина бурилиб, ойна пардасини тузатабошлади.

— Сестра, мен қаеримдан яраланганман?

— Жим! Ухланг дейман! — деди юзига жиддийлик бериб қиз.

Поезд жуда тез кетиб борар эди. У бироз ўйланиб ётгач ухлаб кетди. Кечаси ўйғонди. Поезд қандайдир бир станцияда тўхтаб турар эди. Санитарлар вагондан замбилларда ярадорларни кўтаришиб туширмақда.

— Қаерга келдик, сестра? — сўради сал бошини кўтариб Ботир.

— Свердловскига, — жавоб берди сестра.

* * *

Улар шаҳардаги ҳарбий госпитальлар жойлашган катта бинолардан бирига келиб киришди. Бинонинг кенг йўлагига ҳечким

йўқ эди. Булар, қаерга ва кимга мурожаат қилишни билмай, бир пас ҳайрон бўлиб туришди. Йўлак шундай жимжит эдики, ҳатто, буларнинг пичирлашганлари ҳам, худди баланд-баланд гапиришгандай бўлиб эшитилар эди.

Тўғридаги катта печь орқасидан бир чол чиқди. У бир пас буларга қараб турди, сўнгра орқасига қайрилиб, кимнидир аста чақирди:

— Глаша! Нима қилаяпсан у ёқда? Бу ёққа қара. Мана, ҳали айтган одамларнинг келишганга ўхшайди.

Чол секин-секин юриб келиб булар блан кўришди. Унинг қизарган кўзларидан тўйиб ухламаганлиги биланиб турар эди. Шу вақтда катта гардероблар орқасидан оқ халат кийган, ўрта ёшларда, тўлагина бир хотин чиқиб келди. У буларнинг харбири блан қўл олиб кўришгач, Ўзбекистонга кетадиган ва бугун буларнинг госпиталига келадиган меҳмонлар шулар эмасми деб сўради.

— Худди шулар, — деди Березин ва кечякиб келганлари учун узр айтди.

Хотин йўлакдаги диванлардан жой кўрсатиб, ўтиришга таклиф қилди ва ўзи бивонинг иккинчи қаватига чиқиб кетди.

Орадан уч-тўрт минут ўтмай, у иккита хотинни эргаштириб пастга тушди. Бу хотинлардан бири, медицина хизмати майори, кейин билишларича госпиталь начальниги Вера Соломоновна Гринберг экан.

Энг аввал, буларнинг ҳаммаси биргаликда энг катта палаталардан бирига, ўнинчи палатага кирдилар. Бунда фақат тузалиб қолган ва кўплари тез кунда яна фронтга жўнаб кетишлари мумкин бўлган ярадор жангчилар эди. Меҳмонлар ҳали бошқа палаталарни кўрмаган бўлсалар-да, бундаги ҳаётнинг бошқа бўлмалардагига қараганда анча жонли эканини дарров пайқашлари мумкин эди. Булар бу ердан чиқиб, иккинчи қаватга кўтарилдилар.

Поёндозлар устидан юриб, ўнг қўлга бурилдилар. Шу вақтда йўлакнинг чап томонидаги иккинчи уйдан қаттиқ кулги товуши эшитилди.

— Эшитаяпсизми, мен буларга шовқин қилманглар деб ҳар кун неча мэрта оғоҳлантираман, — деди госпиталь начальниги, — бошқа палаталарда оғир касаллар бор, хусусан, мана бу палатада, — у ўтиб бора туриб чап қўлдаги бир уйнинг эшигини кўрсатди. Эшикнинг тепасига қоқилган тўрт бурчак ичида „б“ рақами ёзилган эди. — Бунда ётганларга ором керак. Хайриятки, уларнинг кулгиси фақат мана шу ерда, йўлакда баландроқ эшитилади, нари ёқдаги палаталарга етиб бормайди, — деб қўшиб қўйди меҳмонлар олдида ўзини оқлаган бўлиб начальник.

Вера Соломоновна ҳалиги кулги кўтарилган уйнинг эшигини очди, қўлини эшик тутқичидан олмай, иккинчи қўли блан уй ичини кўрсатиб „марҳамат қилинглари!“ деди ва шу зайлда меҳмонларнинг бирин-кетин киришларини кутиб турди.

Ранг ўчиб, юраги тез-тез уриб кетган Тўфaxon ҳаммадан кетинда кирди. Шунда ҳам ичкарига киришга жур'ат қилолмай, остонада туриб қолди.

— Марҳамат, марҳамат, келсинлар! — деди эшик тўғрисидаги ойнак тегида ётган, ранглари ўчган бир ярадор ўзбек йигити, — қани, кираверинг.

— Кираверинг, нега тортиниб турибсиз, — деди ҳамон останада тикка турган Тўфaxonга госпиталь начальниги.

Тўфaxon ноилож бир-икки қадам қўйдию, яна бирдан тўхтаб қолди. Атрофга бир кўз югуртди-да, ўз-ўзидан қизариб кетди. У, кўринишидан, ярадорларнинг қайсибирининг олдига боришини билмас эди.

— Э, яхши қиз, мана бундай келиб ўтирсангизчи, — деди одеял тегида ўзининг озгин қора қўлларини чиқариб ҳалиги ярадор, у, гўё Тўфaxonнинг қўлидан ушлаб, ёнидаги курсига ўтқизиб қўйғиси келар эди. — Агар бу касофат уруш бўлмай, бу учрашувимиз Самарқандда, бизнинг уйда бўлганда, сизни қандай кутиб олишни ўзим билар эдим-а. Қани, марҳамат, ўтиринг.

Ярадор йигит, узоқ вақтлардан буён кўрмаган энг яқин кишининг дидорига етишгандай, қувониб сўзлар эди. Қиз аввал негадир бу йигит ёнига боришни истамай турди, кейин бирдан унинг юрагида қўзғолган меҳрибонлик, ватанни баббаравар туриб мудофаа қилган қаҳрамон йигитларга нисбатан бўлган ғам-хўрлик, қизни кўрсатилган жойга ўтиришга мажбур этди. У, ярадорнинг кровати олдидаги курсига бориб секин ўтирди. У ўзига дадиллик беришга тиришиб кулди ва йигитлардан ҳол-аҳвол сўради.

— Олечка, кел менинг ёнимга, — деди Тўфaxon ўзи ўтирган курсининг бир чеккасини кўрсатиб, ўзидан сал нарида тикка турган Оляга.

Аmmo Оля ўртоғидан кечирим сўраб, бошқа бир ярадор жангчи ёнига, тумбочканинг нариги томонидаги кроватга томон кетди.

— Ҳали нега бунча қаттиқ кулдиларинг? — сўради кулиб Тўфaxon ҳалиги йигитдан. Йигит, Тўфaxon ўтириши блан бирдан жим бўлиб, қонсиз юзларини қизга ўгириб кўзларини унинг чиройли юзларидан олмай тикка қараб турар эди. У, хаёллари ичида қизнинг сўроғини яхши англамади шекилли, қошларини қимирлатиб, кўзларини бир-икки марта юмиб олдида, кулиб қиздан сўради:

— Нима дедингиз?..

— Нима бунча қаттиқ кулдиларинг, дейман, биз ҳали палаталарингга яқин келганимизда жуда қаттиқ кулги кўтарилди. Шунини сўраяпман.

Йигит жавоб бериш ўрнига, аввал, юзини ўнг томонга ўгириб, қўли блан бурчакда — Березин ва Шодмон полковлар бориб ўтирган кроватдаги ярадорни кўрсатди.

— Ана, старший сержант Марченко. Кифтидан ўқ еган ва чап оёғининг товонини осколка юлиб кетган. Ҳозир анча тузалиб қолди. Яқинда унга жавоб берилса керак. Ўзи жуда қизиқчи йигит. Ҳали „Крокодилъ“ деган рус журналидан бир қизиқ латифани ўқиб берди. Шунга кулган эдик. Ана, уни кўринг, меҳмонларни ҳам кулдираяпти, — деб қйшиб қўйди йигит, Марченконинг ёнида завқ қилиб кулишаётган Березин блан Шодмон полковни кўрсатиб.

— Сиз ҳам оғир яраланганмисиз? — сўради Тўфахон.

Йигит Тўфахоннинг сўроғига жавоб берай деб турганда, чап томондаги кроватларда ётган ярадорлардан алланарсалар сўраб турган госпиталь начальниги бирдан уйнинг ўртасига келиб, баланд овоз блан ҳаммага мурожаат қилди.

— Хўш, ўртоқлар, мен кўриб турибманки, аллақачон ҳаммангиз ҳам бир-бирларингиз блан танишиб олдинглар, энди расмий нутқнинг кераги йўқ чиқар?

— Танишиб олдик, бўлди! — бирдан кўтарилган бирнеча эркак овози унинг сўзини ма'қуллади.

— Яхши! Мен фақат госпиталимизга келган букунги меҳмонлар ҳақида бир-икки оғиз сўз айтмоқчиман. Мана, ҳозир сиз блан учрашиб турган меҳмонларимиз эртага Ўзбекистонга кетаётган вакиллардан иборат...

Шу вақтда уйнинг эшиги одатдагидан кўра қаттиқ очилиб, ичкарига шошилиб бир хотин кирди, у ҳам худди госпиталь начальниги сингари оқ халатда ва оқ беретка кийган чиройли бир хотин эди. У тез-тез юриб келди-да, Гринберг ёнига келиб тўхтади. У, госпиталь начальнигига зарур бир иш ҳақида бирор нарса айтмоқчи бўлса керак, кўзларини унга тикиб тилин чоглади, лекин Гринберг кўпчиликка қараб гапираётгани учун унинг сўзини бўлишга ботиналмай лабини тишлаб қолди. Бир қарашдаёқ буни сезган начальник, сўзини тўхтатиб, савол назари блан хотинга қаради. Хотин начальниikka яқин борди-да, секин, аммо аниқ қилиб деди:

— Олтинчи палатадаги ярадор Собировнинг аҳволи яна оғирлашди. Температураси қирқ...

— Хўш, бориб бир пас тинчлатиб турунг, Людмила Николаевна...

Гринбергнинг юзини тўсатдан жиддийлик қолади ва бир нафас ўйлаб тургач:

— Боринг, эҳтиёт қилинг! — деди врачга ва унинг елкасига енгилгина қилиб қўлини текизиб қўйди.

Шу пайтда коридорда бирдан қаттиқ шовқин кўтарилди. Қарсиллаб эшик очилди, бировнинг қаттиқ додлагани, сўнгра унинг гурсиллаб юургани ва бирдан гуп этиб ерга йиқилгани эшитилди...

Госпитал начальниги блан ҳалиги доктор хотин чиқиб кетишди.

Ранги бўздай оқариб кетган Тўфахон ўрнидан туриб эшикка борди. Эшикни итарган эди, кимдир ташқаридан маҳкам бекитиб турган бўлса керак, эшик очилмади. Қаттиқроқ итарган эди, эшик қия очилиб, Гринберг кўринди ва у секингина Тўфахонга деди:

— Нима дейсиз, бир нафас сабр қилиб турунг.

Орадан уч-тўрт минут ўтгач, Гринберг Тўфахонни коридорга чиқарди ва ўзи эшик олдида туриб ҳаммашагидай тинч ва ўзини тутган ҳолда, ҳаммага эшитиларлик қилиб деди:

— Старшина Прохоров. Харьковлик. Фашистлар унинг хотини блан олти яшар қизини балконга осиптилар. Уни ҳеч тутиб туралмаяпмиз. Икки санитаримиз кечаю-кундуз унинг ёнида навбатчилик қилади. Боғлаб қўйиш мумкин эмас. Яраси оғир.

— Эҳ! Тезроқ яна фронтга борсам эди!.. — деб қўйди сержант Марченко. — Уларга найза санчишдан сра чарчамас эдим...

Меҳмонлар ярадорлар блан яна суҳбатга киришиб кетдилар. Аммо ҳалиги Тўфахон блан гапиришиб турганда, ўзини қанчалик бахтиёр сезган озгин йигит, нима қилишини билмай, дам Тўфахон чиқиб кетган эшикка, дам ўзининг кровати ёнидаги тумбочка устига қизнинг қўйиб кетган совға-саломига қараб-қараб қўяр ва Тўфахоннинг тезроқ киришини бетоқат кутиб турар эди. Қиз кирабермагач, у тумбочка устидаги қоғозга ўроғлиқ нарсани олди ва уни очмоқчи бўлган эди, назарида, Тўфахон кириб келаётгандай бўлди, нимадандир андиша қилиб қизариб кетди, сўнгра бирдан яна ҳалиги қоғозга ўроғлиқ нарсани тумбочка устига қўйди.

Аммо Тўфахон қайтиб кирмади.

У коридорда ҳалиги госпиталь начальниги ёнига кирган сариғ сочлик хотинни кўриб, беихтиёр, тўғри унинг ёнига борди. Тўфахон шундай ҳаяжонда эдики, энди рус тилида анча яхши гапирадиган бўлиб қолганига қарамай, доктор хотин қизнинг нима деганига аввал яхши тушинмади. Унинг ўзи ҳам шошилиб турар эди.

— Собировнинг олдига, олтинчи палатага кираман, дейсизми? — сўради доктор хотин.

— Ҳа, ҳа, Собировнинг олдига... Аввал менга шуни айтинг, — деди хотиннинг биллагидан ушлаб Тўфахон, — оти нима? Отини биласизми?...

— Оти?... — Саволни такрорлади юриб боратуриб доктор хотин ва тепасида „6“ рақам ёзилган тўрт бурчак осиглиқ эшикни очди. Тўфахоннинг саволига жавоб бермай секин деди:

— Марҳамат!

Доктор хотин Тўфахонни ичкарига киргизиб, эшикни секингина ёпди-да, коридорда тез-тез юриб қаёққадир кетди.

Тўфахон, нима қилишини билмай, атрофга аланглади: бу уйда ҳаммаси булиб тўртта кроват бор эди. Аллақандай дориларнинг ўткир иси думоғига урилди.

Тўрда, ойнак тегида, пастаккина курси устида бир кампир пайпоқ тўқимоқда эди.

Тўфахон эшик олдида тикка туриб, кроватларда ётган ярадорларнинг юзларига тикилиб бир-бир қарайбошлади. Нариги икки кроватда ётган ярадорлар рус эди. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам жим ухламоқда. Учинчи ярадор грузин, ёки армени бўлса керак. Унинг кўзлари катта очилган, ҳаракатсиз, бир нуқтага тикилиб тургандай эди. Буларнинг башаралари ҳам нариги уйларда кўрган касалларникига қараганда қонсиз ва кўрқинчли... Тўфахон қайтиб чиқиб кетмоқчи бўлган эди, ҳалиги хотин ўрнидан туриб ўз курсисини Тўфахон яқинига қўйиб:

— Утиринг, қизим, — деди, — мен илнинг учини қочириб тополмай турибман. Утиринг.

Тўфахон оғир нафас олиб бир-икки қадам олдинга босар эканунинг кўзи нариги бурчакда девор ёнидаги кроватда ётган ярадорга тушди.

Ҳалиги хотин секин-секин юриб бориб, ўша ярадорнинг қандай нафас олаётганига энгашиб қулоқ солиб турар эди. Хотин бир нафас ярадорнинг ёнида тургач, яна оёқ учида юриб Тўфахон ёнига келди ва ма'юс бир оҳангда пичирлаб унга деди:

— Бунинг аҳволи жуда оғир. Вера Соломоновнанинг айтишига қараганда, бунинг ўнгарилиши қийин... — Эҳ, болаларим, болаларим, — деди хўрсиниб кампир ва тез юриб эшикка чиқиб кетди.

Тўфахон ярадорга яқинроқ бориб қаради. Қарадию, ҳайкалдай қотиб қолди. Бу ҳақиқатан Ботир эди...

Унинг кўзлари юмюк, вужудида ҳечқандай ҳаракат қўринмас эди. Тўфахон ўз кўзларига ишонмай, бир-икки қадам олдинга босиб, ярадорнинг яқинига борган эди, унинг лаблари бурчагида ўрнашган кичкина холига кўзи тушди. Бу ўша таниш хол эди. Хусусан, у кулганда унинг бу қоп-қора холи қандай чиройли бўлиб кўринар эди. Бирдан чўчиб кетмасин дея, Тўфахон бор кучини йиғиб ўзини тутди, ноҳос қичқариб юборишдан ёки „Ботир ака!“ деб унинг устига ташлаб юборишдан ўзини сақлаб қолди. Кўзларидан шовиллаб оқаётган ёшлар, оппоқ оқариб кетган юзларини ювиб тушмоқда эди. У ортиқ ўзини тутиб туралмади, кроватнинг бир чеккасига билагини устига бошини қўйиб, ўксиб-ўксиб йиғлай бошлади.

— Ҳай, ундай қилманг! Яхши эмас, қизим! Менга қаранг, қўйинг, йиғламанг! Унинг ўз дарди ўзига етади, ортиқча койитманг. — Бош устидан вазмин эшитилган бу овоз бирдан уни ўзига келтирди, қўрқиб кетди, „ҳақиқатан ҳам унинг ўз дарди ўзига етади, кўнглини бузиб нима қиламан...“ ўйлади қиз.

Дасрўмоли блан кўзларини артиб ўрнидан турди. Ҳарорат ичиде атрофида нима бўлаётганидан беҳабар Вотив кўзларини очиб Тўфахонга қаради, танимади шекилли, кўзларини яна юмди.

— Ботир ака!.. Ботир ака!.. Яхшимисиз?! — деди секин Тўфахон энгашиб.

Юзини Ботирнинг юзига қўйиб яна „пиқ-пиқ“ йиғлайбошлаган эди, кимнингдир қўли уни, елкасидан аста тортиб, турғизди.

— Қўйинг, ундай қилманг, ўртоқ Нурматова, нима қиласиз тинчлигини бузиб! — Тўфахоннинг қулоғига Березиннинг овози эшитилди. У ўрнидан турар экан, Шодмон полвон, Гринберг, Ковшов, Оля ва Зайнабга кўзи тушди. Булар ҳозиргина бу палатага кириб, нима ҳодиса бўлганига тушунмай ҳайрон бўлиб турган эдилар. У буларни кўриш блан дарров ўзини тутиб олди, дасрўмоли блан юзларини артиб, сочини тузатди. У яна ўпкаси тўлиб, ёш тула кўзлари блан Ботирга қаради. Ботир Тўфахонга ва кровати ёнидаги бошқа одамларга тикилиб қараб қолди. Унинг кўзлари борган сари каттароқ очилиб, сарғайиб кетган юзларига аста-аста қизиллик кириб боради.

IX

— Хуш, ўртоқлар! Демак бизнинг ихтиёримиз-да фақат бир кун қолди, у ҳам бўлса, фақат эртанги кун, — деди Березин госпитальдан чиққанда, — йўл ҳозирлигини кўриш керак! Шундайми?

Ҳечким ҳечқандай жавоб бермади. Фақат ҳаммадан олдинда Шодмон полвон блан бирга кетаётган Ковшов тўхтади-да, қайрилиб Березинга жавоб қилди:

— Шундай, эртага йўл ҳозирлигини кўриш керак.

— Тўғри. Ўртоқлар, кимда қандай қийинчилик бўлса, ёки биров масала тўғрисида маслаҳат керак бўлса, райкомга, менинг олдимга келсин, — деди булар блан хайрлашиб Березин.

Ҳечкимда ҳечқандай қийинчилик бўлмаса, лекин эртанги кун ҳақида ҳаркимнинг ҳам гапиршигиси келар эди. Суҳбат қизиб кетди. Одатда йўлга чиқучи одамларни қизиқтирадиган поезд билети, йўлнинг узоқлиги, Ўзбекистоннинг ҳозирги кундаги ҳавоси, ундаги бўлажак меҳмондорчиликлар ҳақида гурунглашиб борар эдилар.

Фақат Тўфахон блан Оля бу суҳбатга аралашмай, бир чеккада борар эдилар. Булар юришларини тезлатишмай, сал юриб, чап қўлидаги бир кўчага бурилишди.

Ҳаво совуқ эди. Қаршисидан эсиб турган куз шомоли шаҳар кўчаларида изгиб югурар, биноларга келиб урилар, томларнинг туникалари орасида гувиллар эди.

Булар ўз ҳис-туйғулари ичида қайнаб тошсалар-да, бир-бирига бир сўз гапирмасдан Тўфахон турадиган уйнинг эшиги олдида тўхтадилар. Оля индамай, хайрлашиш учун ўртоғига қўлини узатди. Тўфахон аввал унинг қўлини олиб сиқди-да, кейин уни маҳкам қучоқлаб олди.

— Жон ўртоқ, менга жавоб бер. Жуда кеч бўлиб кетди, — деди Оля.

— Нима?.. Жавоб? Мени ташлаб қаерга борасан? — деди гинали овоз блан Тўфахон уни қучоқлаб туриб.

— Йўқ, мени кечирасан... Бугун қололмайман. Сен бугун ўз юрагинг блан ўзинг ёлғиз суҳбатлашишинг керак. Буви мен сезиб турибман...

Тўфахон жим бўлиб қолди.

— Ихтиёринг... — деди бирпасдан кейин у.

Оля унинг қўлини сиқиб юзидан ўпди.

— Тўфечка, тинч қол, фақат ортиқча ташвишланиб ўзингни қийнама. Йиғлама... Биладан, сен бугун туни блан йиғлаб чиқасан. Бунинг ҳеч фойдаси йўқ, фақат зарари бор. Менинг сўзимга ишон... У тез кунда тузалиб қолади. Биз эртага кетамиз, келганимизча, кўрасан, тузалиб кетади — дея қўшиб қўйди Оля. У, Тўфахоннинг госпитальдан чиқиб, уйга етиб келганча нима учун бир оғиз ҳам гапирмасдан келганининг сабабини билган эди.

Оля унинг қўлини қўйиб юбориб, йўлига тез юриб кетди.

Тўфахон хаёли ичида тикка қотиб турар эди.

— Оля!.. Олечка!.. Оля! — устма-уст қичқирди Тўфахон қўриқиб, — қайт, қайт, Оля! Эшитаяпсанми?!..

Ҳечким жавоб бермади. Олянинг оёқ шарпаси ҳам эшитилмас эди.

Кўчани тўзғитиб тратуарга урилган шамол, қайтиб унинг кўкрагини совуққина силаб ўтди.

У бирдая Оля кетган томонга қараб югуриб кетди.

— Олечка!.. Оля!..

— Ҳа, нима дейсан?! Нима булди сенга?!— дея қоронғилик ичидан Олянинг овози чиқди. У яна Тўфахонга томон қайтиб келар эди.

— Мен сендан ажралиб қололмайман... Бизникида қол!.. деди ялингансимон Тўфахон ва ўртоғини қучоқлаб олди. — Бугун ёлғиз қололмайман. Кўрмаяпсанми қандай шамол бўлиб турипти. Вақт ҳам кетди. Шу вақтда қаерга ҳам борасан? Бизникида қол, жон ўртоқ!..

Оля индамай унинг белидан қучоқлаб олди ва иккаласи секин-секин уйга томон юришди.

Уйнинг эшиги очиқ бўлиб, йўлакда елкасида пўстин, Серафима Ильинична турар эди.

— Бу нима қилганларинг. Қачондан бери шовқин солиб овозларинг чиқади, ҳали киради дейман, йўқ, ҳали киради дейман, йўқ?.. Гапларингни уйга кириб гапиршсанглар бўлмайдимми? Шу шамолда-я?.. Бу шамол қорни олиб келмаса, яхши эди, — дея қўшиб қўйди Серафима Ильинична кирар экан.

Қизлар бирмунча энгил тортди. Серафима Ильинична дарров овқатни иситди. Чой қуйди. Овқат вақтида у, булардан госпиталь ва ундаги ярадорлар ва қачон жўнашлари ҳақида берган сўроқларига хурсандлик жавобини олди. Қизларнинг ҳам кўнгиллари анчагина очилган эди.

Иккиси ҳам госпитальда тасодифий бўлган воқиа ҳақида Серафима Ильиничнага бир сўз айтмай, жойларига кириб ётишди.

Серафима Ильинична Тўфахон тўғрисида ўйлиб, я'ни у яқинда уйга боради, қовми-қориндошларини кўради, қиз жуда хурсанд бўлади, деган ишонч блан уйқига кетди.

Аммо қизлар ҳамон уйғоқ эдилар.

— Сен шу тўғрида ўйлаяпсанми-а? — деди ахири Оля чалқанча ётган ҳолда.

— Нима тўғрида?

— Биладан сенинг нима тўғрида ўйлаётганингни! Менга қара, сен ҳозир борсамми, ё бормасамми, деган ўйга тушиб қолдинг. Энди мен нима қиламан? Агар сен бормасанг, мен нима қиламан бориб? Йўқ, гап унда ҳам эмас, мени қўявер, сен ўзингнинг ўйла... Шу ҳафта ичида бориб келсанг, ёмон бўлмас эди. Ойингни, дадангни ҳам жуда соғингансан-ку? Ундан кейин, албатта, уларни ҳам ўйлаш керак... Сен қайтиб келганингча бу ҳам анча тузук бўлиб қолади. Тушундингми? Яна ўзинг биласан, менинг маслаҳатимни ўйлаб кўр. Уйингдагилар ҳам сени шунчалик соғингандир...

Тўфахон ҳечнарсга демай, жимгина ўз хаёлларига берилди.

— Агар менинг ўрнимда сен бўлсанг нима қилар эдинг? — Қани айтчи? — анча вақтгача жим ётган Тўфахон сўради ўртоғидан.

— Менми? — деди Оля Тўфахонга яна юзини ўгирди-да, бирпас ўйлаб туриб давом этди, — мен ҳам албатта, сен қан-

дай қилаётган бўлсанг, шундай қилар эдим, лекин мен сенга фойдасиз маслаҳатни ҳам бераётганим йўқ...

Тўфaxon бошини кўтариб, қоронғида ялтираб кўринган ўртоғининг кўзларига қараб турар эди.

— Шундайми? — Секин сўради Тўфaxon.

— Албатта. Ўзинг ўйлаб кўр, мен сенга ўз юрагимдагини гапираяпман...

Тўфaxon бирдан ўртоғини қучоқлаб олди ва анча вақтгача, шу ҳолда жим ётишди. Иккисининг ҳам юрак уришлари бири-бирига эшитилиб турар эди.

— Йўқ, мен қоламан!... — деди бошини кўтариб Тўфaxon ва оғир нафас олди.

— Ундай бўлса, ўзинг биласан. Ихтиёринг, майли қол!..

Масала Тўфaxonнинг ройига қараб ҳал бўлди. Оля ҳам бошқа илож қилолмас эди. Иккиси ҳам бироз енгил тортди.

Сухбат энди бошқа мавзуларга кўчди.

— Эҳ, Олечка. Ўзбекистонга борганингда, ўзинг ҳам кўрарсан, қандай чиройлик ва хуш ҳаво жой... — деди бошини тирсагига қўйиб Тўфaxon, — унинг гўзал боғларини, чамандай пахтазорларини, тулиб оқаётган сувларини тамоша қиласан... Сен бахтлисан... Энди мен ҳам бахтлиман... Агар... Агар ҳамма нарса мен кутгандай бўлса... Агар у омон-эсон тузалиб кетса...

— У тузалиб кетади...

— Олечка, бизнинг колхозга борганларингда, — деди шошилиб бошқа бир оҳангда Тўфaxon, — албатта бизникига тушинглар. Ҳа, ҳа, бизнинг уйга. Тузукми? Жон ўртоқ, шу эсингдан чиқмасин!..

— Хўш, ойинг, даданг сени сўраса, нима дейман?..

Тўфaxonнинг сра уйқиси келмас эди.

Эрталаб ҳам булар бир-биридан ажрашгиси келмай, анча вақтгача гапиришиб ўтирдилар. Охири Оля йўл ҳозирлигини кўриш учун уйга кетди, Тўфaxon эса, Березин ёнига, райкомга томон йўл олди.

Райком секретарининг кабинетига кириб, Березин блан кўришгач, секин курсига утирди. Бошини эгиб ма'юсгина ўтирган Тўфaxonнинг сўлгин рангига тикилган Березин қизнинг аҳволи паришон эканини дарров пайқади.

— Хўш, нима бўлди, ўртоқ Нурматова? — меҳрибонлик блан сўради Березин.

Қиз бир хўрсиниб олди.

— Қани, нима ҳодиса юз берди?.. — қайта сўради Березин.

— Мен ҳозир Ўзбекистонга боролмайман, — деди у зўрға.

Тўфaxon бошини кўтариб, жавоб кутгандай унинг кўзига термилди.

Березин кечаги воқиадан яхши хабардор бўлганлиги учун уни зўрлаб ўтирмади.

— Шундайми? Бу қарорингиз қат'ийми?

— Қат'ий, ўртоқ Березин, аммо мени кечиргайсиз?..

— Хўп, — деди у ерга қараб, — ихтиёрингиз... Аҳволингизни тушуниб турибман. Аммо чол-кампирларни ҳам бир бориб кўриб келсангиз, ёмон бўлмас эди...

Березин ўрнидан туриб қизнинг яқинига келди:

— Майли, хафа бўлманг, биз ўзимиз уларга сизнинг саломингизни етказамиз, аҳволингизни айтиб бериб, кўнгилларини кўтарамиз... Ўзингиз ҳам яқинда уйингизга бориб қоларсиз.

Тўфахоннинг, Березинга миқнатдорчилик билдириб, жовдираб турган кўзлари жиққа ёшга тўлган эди.

Тўфахон Ўзбекистонга кетаётган вакилларни узатгани станцияга чиқди. Дўстларини узатиб, тугилиб ўсган юртига кетаётган поезд орқасидан қараб қолди. Состав кўздан йўқолгач, платформадан юриб бориб кўчага чиқди ва тўғри госпитальга қараб йўл олди.

(Охири бор)

ПЎЛАТ МЎМИН

ҚУЗИБОЙ ЧЎПОН

Тоғ ёқалаб кетган кенг яйлов,
Қўзичоқлар, қўйлар ўтлашар.
Ортда чўпон: „Қуррей-қуррей“ деб,
Секин-секин қирма-қир ошар.

Катта нажир...
Қирнинг, яйловнинг —
Силкинади елда майсаси.
Жон-жонингга ёқиб кетади
Гоҳо чўпон чалган най саси.

Каппа-каппа уришар ўтни
Кенг утлоқда қўзилар-қўйлар.
Уларга ҳам ёққандек бўлар
Най тарқатган ёқимли куйлар.

Қўйларига Қўзибой чўпон
Эҳҳе, тоза завқланиб қарар.
Эркалайди қўзичоқларни
Панжаси-ла юнгларин тарар.

Эсга тушар шу пайт узоқ йил...
Тоғ бағрида булган воқиа:
Бирдан бўри олди бир қўйни
Чўпон қувар қияма-қия.

Учар эди қушдек ғизиллаб,
Ундан олдда чопар Олапар.
Ит етдию, бўрини ҳиппа
Томоғидан олди шу сафар.

Шунда келди яна уч бўри
Улар итга ташланди шу дам.
Етиб кела Қўзибой ака
Сўйил блан савар дам-бадам.

Икки бўри қирда ўша кун
Қўзибойнинг зарбидан ўлди.
Ботирлиги тоққа, ҳар ёққа
Қишлоқларга кун довруқ бўлди.

Чўпон тикар бургут кўзини
Тўрт томонга ва қўйларига.
Бўрилардан сақлайди омон
Чўпон кетмас ҳечам нарига.

Қўзибойнинг қўйлари зотдор
Ҳаммаси ҳам жиққа-жиққа мой.
Кутаролмас нақ думбасини
Бунга хурсанд чўпон Қўзибой.

Чўпон ўтган ота-бобоси
Қўзибой-чи ҳозир қирқ учда.
Қотма тани чайир бақувват,
Йигитлардан қолишмас кучда.

Беш бармоқдай билар қўйларин,
Ҳарбиридан доим хабардор:
Қора совлиқ нечта тугару,
Қанча ёшда ҳўв, ола қўчқор.

Қўзибойнинг ҳалол ишидан,
Мамнун яшар бутун колхози.
Ўтган йили эшитганмисиз?
Минг совлиқдан олган минг қўзи.

Орден олган Қўзибой ака
Юрт ишига баланд қиммати.
Шу сабабдан район, қишлоқда
Ҳамма ерда бордир қиммати.

Колхози ҳам зап яшнаб кетган,
Шаҳар каби обод қишлоғи.
Қўзибойнинг, ҳар колхозчининг
Мой устида доим пичоғи.

Қўзибойнинг қўйлари зотдор,
Ҳаммаси ҳам жиққа-жиққа мой.
Кутараолмас нақ думбасини
Бунга хурсанд чўпон Қўзибой.

Тоғ ёқалаб кетган кенг яйлов,
Қўзичоқлар, қўйлар ўтлашар.
Ортда чўпон: „Қуррей-қуррей“ деб
Секин-секин қирма-қир ошар.

ТУЙГУН

ОДДИЙ ОДАМНИНГ УЛУҒВОРЛИГИ

Очерк

1

Ба'за я бир саёҳатномаларни ўқиганим бор! Ўтмиш сайёҳлар „азим шаҳар“ларни кезиб чиққанлар. Уларнинг таассуроти, „харобот аҳли“нинг дарвишлиги, қаҳатчиликнинг — қашшоқлиги кулфатини елкасига кўтарган шаҳар ва атроф қишлоқнинг вайроналигидан нари ўтмаган. Сайёҳлар нима ҳам қила олсинлар. Саёҳатномаларда замон ўз суратининг ифодасини топган!... Дарҳақиқат, одамни ўз тақдирига ташлаб қўйган ўтмиш асрларнинг ғамгин ва қашшоқлигига ажабланмаймиз. Лекин гап бунда эмас. Мен тамом бошқа тўғрида гапирмоқчиман.

Суҳбатимиз йигирманчи январьда эди... Пулотжон деган танишимга зарур бир иш чиқиб қолди. Ўқучим балки уни танимас. Ўзи стахановчи, ишчи. Бирнеча станокда ишлайди. Бундоқ кишилар бизда сон-саноксиз. Унинг берган адресига қараб қидирдим, шаҳарига етдим. Кўчасининг исми Ғалаба. Шаҳарнинг нарироғида жойлашган. Шу баҳона блан шаҳарчанинг ҳам бирнеча кўчасини айландим. Ниҳоят излаган жойимга келиб етдим.

Пулотжон аканикига кирмасдан бошқа бир нарса фикримдан ўтди. Мен хато қилганман. Хатомни э'тироф қилишим керак. Бу шаҳарча ҳақида хабарим бор. Шаҳарчани—катта шаҳарларда бўладиган беш-олти обод маҳалла-кўча дуркумидан иборат деб тасаввур қилардим. Чунки бу жойларнинг революциядан илгариги ҳолатини биламан. Баланд-паст тепаликлар, ўнқир-чўнқир йўллар, захкаш, ботқоқ ёввойи ерлар, онда-сонда, тагини қурт кемираётган бир неча дарахт, ниҳояти киши табиатини ланж қиладиган шу манзараларнинг бир четида кесакдан қурилган чамаси ўттизга етар-етмас хонадонли Аслбоб қишлоғи... Мана, бу жойнинг ўтмишдаги бор-йўғи, шу.

Мана шундай ташландиқ ерларда, биров муддат орасида шаҳар қомат ёшини ким ҳаёлига келтирипти. Менинг бу шаҳарчани бирнеча кўча ва маҳалла дуркумидан иборат деб янглиш фарз қилганимнинг ҳам сабаби ана шунда.

Ғалаба кўчасининг ўзидагина икки юздан ортиқ биноларни кўришингиз мумкин. Ўтмишда йигирма йил ичида битта уй қуролмаган кишиларни биламан. Ҳали мен шаҳарнинг қиёфатини, театру-кинолари, асфальт ётқизилган йўллари, боғлари, ҳатто завод-фабрикалари тўғрисида ҳикоя қилмоқчи эмасман. Аммо, лекин анчайин кишиларда ўларнинг хусусий энгил машиналари, уйларида рояль-пианолари борлигидан хабарим бор. Муҳим ҳодиса шундаки, бу кишилардан кўпчилиги, фабрик-завод цехларида, станокларда ишловчи ишчилардир. Пўлатжон ака шулардан бири.

Мен Пўлотжонникига кирганимда, унинг оиласидан ташқари яна икки оғайниси бор эди. Булар блан танишдим. Суҳбатга келганим учун узр сўрадим. Суҳбатдошлардан бири Каганович номи заводнинг ишчиларидан Сергей Максимович Плотников, иккинчиси машҳур пахтакорлардан „Вильямс“ колхозининг раиси Мавлон Қўшаев.

Суҳбат мавзу'и оддий. Лекин бунда кишиларимизнинг жасорат блан қараб илгари интилаётганликлари каби улуғвор кучнинг мазмуни бор.

Сергей Максимович уй олдида турипти. У, ишлаётган заводнинг эллик йиллик тўйи яқин. Завод Коллективи беш йилликни тўрт йилда бажаришга ишончи комил. Унинг ўз цехи ундан ҳам олдинроқ. Пўлотжон бўлса, „бизнинг комбинат ҳам шундай“, деди. Унинг сўзини Мавлон Қўшаев бўлади. Бизнеснинг колхоз беш йиллик пахта ва қурилиш планини тўрт йилдан ҳам олдинроқ муддатда бажармоқчи. Сергей Максимович яна сўз қўшади, ўз цехининг, Ленин хотирасига бағишлаб йигирма биринчи январьда январь планини тўла бажаражagini айтади.

Мен икки оғайни суҳбатини батамом кўчирмоқчи эмасман. Қилган ва қилинадиган иш тўғрисидаги бу суҳбат—биргаликда умумий иш олиб бораётган, юксалган халқ руҳининг ифодаси. Ленин шаҳрининг қақирғиғига унинг жавоби. Бу қақирғи бутун мамлакатга тўлқин ёйди. Халқ янада гўзалроқ келажagini тезроқ яқинлаштириш учун бир муваффақиятга иккинчисини қўшади. Янги тажрибалар юзага келади. Уни илҳомлантирган нарса шу. Унинг бир намунаси, тоғдан шаҳарга „ўтинкашлик“ блан умр кечирган Пўлотжоннинг букунги бахтиёр ҳаёти. У, айтади, мен, деди ўтмишни эслаб ўтирмайман. У, чанглар каби эди, учиб кетди. Булут эди, тарқалди.

Мен, деди, Пўлотжон, букунги кунимнинг завқи келажакка умидимни янада қувватлироқ, жўшқинроқ орзулар блан гуллатмоқда. Мана ўзингиз ўйланг. Шаҳарча ҳақида гапириб ўтирмасам ҳам бўлади. Мана шу кўчамизни олинг. Нима учун унга Ғалаба деб исм қўйдик. Мен фронтда олишаётган кунларимда бу дангиллама бинолар қурилди. Бузмоқ ҳамманинг қўлидан ҳам келбери, аммо лекин қурмоқ учун ақл ва қувват керак. Фашист бузарди. Биз бўлсак қурардик.

Биз Ғалаба қозонган кунларимизда, шу шаҳарчамизнинг сўнги кўчаси битди. Биз бунга Ғалаба деб исм бердик.

Пўлотжон ака чинакам ҳам ҳақли. Уёқда кураш, бунда қури-лиш, ўз келажагига қаттиқ ишонган халқгина шундай қилаолади. Бундай кишиларгина тараққиётнинг мурватини бир нафас ҳам бўшаштирмайди. Чинакам ҳам шаҳарча, Лениннинг улуғ ғалабалари тантанасига минглардан бир ёдгор бу!

Шундай. Хусусий ўтиришлар—ойлавий ма'ракаларда давлат, халқ манфаати мавзу'идаги бахслар, фикр юргизишлар кўпдан бери халқимиз учун одат бўлиб қолди. Бу нарса, Пўлотжонлар каби оддий ишчининг илмли бўлганидагина ҳам эмас, (ҳатто суҳбатда бўлган кишилар уни инженер деб гумон қиладилар) тарихни ҳаракатга келтирган давримиз, оддий одамнинг қадр-қийматини, меҳнатини ижодий қувват юксакликка кўтарган совет тузумимизнинг моҳияти билан изоҳлаш керак. Кишиларимизнинг кучи ҳам шунда.

Суҳбат, меҳмондорчилик одоғига етди, ниҳоят кўзғолдик, эшик олдида Мавлон Қўшаев ҳаммамизни тўхтатди.

— Мен сизларнинг суҳбатларингда бўлдим, деди, Мавлон Қўшаев коридорга чиқатуриб, жуда хурсандман. Аммо лекин келаси кун, худди шу кунни бизда катта тўй. Тўйдан кейинги суҳбатни бизда ўтказайлик, шунга ва'да беринглар,—деяркан, менга қараб сўзини давом этди, сиз ҳам албатта, муллака, бизда бўласиз, мен сизга ўз ҳаётимизни гапириб ўтирмадим, бориб кўрасиз. Шояд китобингиз учун биздан ҳам жичча ҳисса чиқса.

Мавлон Қўшаевнинг кейинги жумласи ҳаммамизни қаҳ-қаҳлаб кулдирди. Аммо биз бир-биримизга савол аломатида қарадик. Қарашимизнинг сабабини тушунди шекилли, изоҳлаб кетди.

— Тўйимиз, деди Қўшаев, йнгирма иккинчи февральда бўлади, букунда ҳаммамиз маҳаллий советларимизга сайловлар ўтказамиз. Аммо, лекин унганча, келаси кун биз, келаси кун, область советимизга номзод кўрсатамиз... сизларники эртагами?..

Биз, эрта номзодлар кўрсатишимизни айтдик ва Мавлон Қўшаевнинг таклифини қабул қилиб, тарқалдик. Ярим кеча эди. Шаҳар чироғлари улкан биноларни нур билан ўраб олган чоғ.

Оппоқ қор ерда ётади, электр шу'алари бинолар аксини унга урмоқда. Кинонинг сўнгги сеансасидан кишилар чиқмоқда. Унда „Ленин Октябрда“ фильми қўйилаётган экан. Қаердан музика садоси, бу садода кураш ва ғалаба қўшиғи янграйди. Шаҳарни бошқа бир фурсатда айланиб чиқиш фикри билан, траллейбус бекатига келиб қолганимни сезмайман. Кетар олдида тўймас кўзларим билан шаҳарчага яна бир тикилдим. Оддий одамнинг улуғворлиги ва қадрини тантана қилгандай ажойиб шукуҳ ва гўзал манзаралари билан товланмоқда бўлган бу шаҳарча—улкан Тошкентнинг бир қаноти—тўқимачи ишчилар шаҳарчаси эди.

Тўқимачилик комбинати гудок чалди. Мен ҳам машҳур „Вильямс“ колхозида бўлиш орузи билан тоқатсизланаман.

II

У, мени даврага таклиф қилди истиқболимга чиқди. Менга бир нима демоқчи. Лекин ўйчан. Унинг ўйи, юзидаги қувончга

халал бермади. Лампочкалар равшанлик нури блан кўзларни қамаштирар. Узоқ-йироқлардаги уйлардан электр шу'ласи ялтилаган игнадак кўринар. Қаршимда клуб. Ортида боғ, унинг йўлларида ҳали олтин кузнинг баргларидан из бор. Қишнинг авж олган палласи. Аммо, қишлоқ юрагида баҳор...

— Мен, шу пайтда бошқа ҳақда ўйлаб кетдим,— деди сўзида давом этиб, Мавлон Қўшаев.— Менинг бу масалага ўзга фикрим бор. Қариликка бахтли ёшликни, ёшликка гуллашни та'мин этган совет ҳукуватимиз тўғрисида гап бораётпти. Агар совет ҳукувати бўлмаганда, мен ким эдим... На оила, на қариндош бор, япроқлари узилган дарахтга ўхшардим. Мен, ҳозир бир йилда олган меҳнат даромадимни бир замонлар ўнбеш йилда олиш тўғрисида ҳаёл ҳам қилолмас эдим. Бу, соадатга мени совет ҳукувати етказди. Бу блангина менинг бахтим чекланмайди. Гап бошқа тўғрида. Ҳали мен гапириб бераман. Ўз кўзингиз блан кўрасиз. Ҳозир менинг айтадиган гапим, пахта планини аллақачон бажарганим тўғрисида ҳам эмас. Мен, олдимизда турган маҳаллий советлар сайловини ўтказишда ўз ҳиссамни қўшиш тўғрисида ўйлапман. Ахир, совет ҳукувати, биз сайлаб қўйган вакилларимиз бизнинг бахтиёрлигимиз учун нимаки керак бўлса, ҳаммасини бажармоқдалар. Нима учун мени, сайлов ма'ракамизга ўз ҳиссамни қўшиш тўғрисида ўйламаслигим мумкин. Менга ҳурмат кўрсатиб, бир колхозчимиз нима деди, дедиг? „Сиз, деди, Мавлон ака, кўп чарчадингиз, бироз дам олинг. Кечқурун зиёфатга бош бўлиб турсангиз бўлгани“ дедия, йўқ! Бу, менга ҳурмат эмас. Зиёфатда ҳам бўлишимиз мумкин. Аммо лекин пландан ташқари ва'да берганимиз минг центнерга яқин пахтани берганимиз блан иш тамом-ми?— Йўқ. Биз сўнгги кўсакдаги пахтани ҳам қолдирмадик. Ҳали— менинг орзу-умидларим кўп. Мен орзуларни рўёбга чиқараётган замонда яшайпман. Келаси йил юз центнерчи звенолар, эллик-олтмиш центнерчи бригадалар етиштирмоқчимиз. Мана шундай ишлар тўғрисида ўйлаш, ишлаш— сайловга ҳиссам, ўзимга ҳордиқ олиш бўлади. Кучинга-куч қўшади. Мени ҳурмат қиламан деган киши, менинг блан бирга бўлсин.

Сизга ростини айтайми, ўтмишимни ўйлаб кетганимда, ҳозирги ишимдан хижолат бўламан, биз яна ҳам ўн баравар ортиқ ишлашимиз керак, бригадаларни эмас, балки ёппасига колхозни юз центнерчи қилишимиз керак. Ҳамма нарса бизнинг ихтиёримизда бор. Мана ўзимни олай, бир замонлар, ахир мен ким эдим. Ҳали айтдимку. Революциядан илгариги ҳолимга маймунлар йиғларди... Мен батрак эдим. Виждони— тун, кўнгли даҳшат, макр-ҳийла блан қулфи дили очиладиган Расулбой деган қулоқникида қорол эдим. Менга уй-жой тўғрисида ўйлаш— афсона эди. Ҳатто бошдан сидириб олгандай юракларимиздан орзу-ҳавасларимизни сидириб олардилар. Менинг отам ўз уйини похса деволдан олти йилда қураолмаган. Мен отамдан миросдай Расулбойга қул бўлиб қолдим. Ҳозир аранг ёдимда. Бир куни кучугига овқатни кечроқ берганим учун мени масхара қилиб оғилхонага қамгани эсим-

да!.. Унинг кулгиси заҳардай, қаҳри тикан, ҳаракатида—топталган, қумнинг чангини кемирган илондай тўлғониш бўларди.

У, мени ҳам отамни қувгандай ҳаётдан қувмоқчи бўлди. Қуволмади. Фақат қишлоқдангина қувти. Ленин шаҳрининг қуёши менинг кўзларимни очди, мен Расулбойларни ҳаётдан қувдим!.. Менинг бахтиёрлигим ўша кундан бошланди..

„Ҳақни айтишим керак. Москвадан чиққан ҳарбир сўз бизнинг бахтиёрлигимизга қаратилди. Фикримиз гўё, тилимни гўё қилди. Совет давлатининг роҳатига етказди. Маҳаллий советларимизга вакиллар сайлаганда, биз янада бахтиёрлигимиз учун, Москвамиз учун овоз берамиз. Москвачасига ишлайлик дейман. Шу кунларда менинг тўғримда сўрасангиз, давлатимизнинг қудратини янада ошириш учун қўлимдан келган ҳиссани қўшиш завқи блан тўлиб тошман. Менинг ўйчанлигим — эртага қиладиган ишимни тезроқ бажариш завқи блан тўлганимдандир. Мен бахтиёрлигим, келажакка яна ҳам тезроқ бориш учун овоз бераман. Менинг саодатимни, бахтиёрлигимни билмоқчи бўлсангиз, Москва шу лалари блан келажакимни яна ҳам порлоқ этган шу қишлоққа қаранг. Ўз кўзингиз блан кўринг.

* * *

Эски замонларда бу қишлоқни билармидингиз, „Хонобод“ деб атаганлар. Бу, фақат орзугина бўлган, аслда қишлоқ—паришон кафтархонага ўхшарди. Мавлон Қўшаев та'бирича „хона хароб“ бўлган. Нообод ерлар, қингғир-қийшиқ йўллар, узоқларда ўрмалаб оқаётган ёввойи тошқирғоқ дар'ё ва паҳса деволлардан иборат бўлган ма'юс ва ғамгин қишлоқ эди. Вайрона ўтмишдан гувоҳлик бериб туручи ёлғиз қолган битта новча чинор „мана мен!..“—деб турипти. Шундан бўлак қишлоқ харобасининг излари йўқ. Мавлон Қўшаевнинг саргузаштидан сўнг, мен ўтмишни тасвирлаш ниятида эмасман, унинг саргузашти—қишлоқнинг ҳам саргузашти. Мен „азим шаҳар“ларни қоллаган бурунги фаторот уйлар, эгри йўллар, ҳаёти хира кулбалар, „жин чироғ“, ёки шам чатнаб ёнган ер тўлаларни хотирлаб кетдим. Аммо, лекин ҳозир тамом бошқа бир дун'ени кўрсатиб турган манзара олдида турибман: кумуш саҳролар жилоланади. Бурунлар ўзидан баланд нарсага кўрмаган новча чинор устига гидростанция кўланка солиб турипти. Садаф қор блан қопланган боғлар, янги каналлардан сув ичадиган бўлиқ ерлар, қуёш тиғи блан ўйновчи чаманзорлар, Ильич чироғи блан безанган нақшдор уйлар, менда ҳамон, тўқимачилар шаҳарчаси таассуротини бойитмоқда. Қишлоқда турганимни эсдан чиқарибман.

Бизни клубга олиб борган озода йўллар, чиройли скамейкалар, тўғри ва текис ўтказилган гулзорлар, кўприкчалар, шийпонлар, мрамар ва тош қаланиб ишланган булоқлар қишлоқнинг шаҳар даражасига кўтарилганига гувоҳ. Агар оддий колхозчилардан бири менга „ҳордиқ учун ҳамма нарса ўзимизда бор“ деб фахрланиш туйғуларини билдирганида, иккинчи бир колхозчининг „биз-

нинг далаларда булбуллар каби хушхон лекин учрамайдиган қушлар кўрина бошладилар" деганида, унинг табиатида, ҳиссиётида нозиклик борлигини айтишга ҳақлидирман. Чинакам ҳам, кишиларимизнинг муомиласида, табиатида, сезгиларида нозиклик, фикри тозалик, ниҳоятда зўр маданиятликларини кўрсатадиган кўп аломатлар борлигини айтишим мумкин. Аммо, мен тамом бошқа бир хислат тўғрисида гапирмоқчиман.

Бир қатор оддий колхозчиларнинг суҳбатларида бўлдим, ажойиб воқиа шундаки, бу суҳбатлар кишиларимизнинг қанчалик фикри ма'новий юксакликда турганлари тўғрисидагина эмас, гап, уларнинг кундалик газетхонликларида, сиёсий ва бадий адабиётга қизиқишларида, ёки кино-театрларга қатнашишларидагина, ҳатто уйларидаги приемникдан тарк қилмай кундалик жаҳон сиёсати билан танишиб боришларида ҳам эмас. Булар, кишиларимиз учун оддий машғулот бўлиб қолди. Балки уларнинг маданияти — турмуш ҳақида, яна гўзалроқ келажак ҳақида олижаноб фикрлашларида, ўз фикрларини колхоз, жамият ҳаётининг манфаатларига мослашларида ниҳоят, букунги мақсадларини келажакка маҳкам боғлай олганликларидадир.

Йўқса қайси бир асрлар тарихи, кишиларда меҳнат ва ақлнинг бунчалик юксак фазилатлар яратганига гувоҳлик бераолди! Ўзбек қишлоғида, давлатманд хонодонлар, дангғиллама иморатлар, ўн йиллик мактаблар, клублар, кутубхонаси, докторхона, дорухонаси, боқча, яслалари, бутун-бутун телефонлашган хусусий уйлари билан шаҳар даражасига кўтарилганини қайси бир давр ҳаёл қилаолди! Буларни, Мавлон Қўшаев айтгандай, совет ҳукумати берди.

III

Клубда жамоат жам. Ҳали ўринларга ўтирилганича йўқ. Мавлон Қўшаев, ким биландир гаплашиб қолди. Менинг диққатимни бир гуруҳ жамоа ўзига тортди. Унга яқинлашдим.

Улар қизгин суҳбатда, мавзу'—Мавлон Қўшаев. Колхозчилардан бири, Мавлон Қўшаевнинг кеча ҳосилот советида гапирган гапига э'тироз билдирмоқда. Мавлон Қўшаев, пахта ҳосилини кўтаришдан асосий сабаб коллективнинг ғайрат ва муҳаббат билан агрономия қондаларига риоя қилиш бўлди, депти. Йўқ, деди, даврадаги бир колхозчи. Бунга сабаб нима, тақсир, бизнинг ҳаммамизни тўшлаб агротехника қондаларини ўқитган Мавлон акам эмасмилар, Аграномдан нималари кам? Икки юз етмиш гектар ернинг ҳарбирида ўттиз беш центнердан пахта беришимизга Мавлон акамнинг қўшган ҳиссалари оз бўлдими. Ҳақни айтиш керак да. Рухсор, Асқаров ва бошқа бригада звеноларда қирқдан тортиб тўқсон центнергача пахта берган эканлар. Бунда Мавлон акамнинг ҳам хизматлари катта. Бирнеча йиллардан бери ҳосилни ҳам кўтариб сурункасига планимизни бажариб келганимизни айтмайсизми..."

Бу жонли фикрларни даврадагилар самимият билан тасдиқлар

ва менинг қаҳрамонининг янгидан-янги хислатларини сўзлар эдилар. Буларни тафсилий ёзмоқлик учун бошқа бир фурсат топарман. Ҳозир суҳбатимизни Мавлон Қўшаевнинг ўтириш тўғрисидаги таклифи билан тугатдик.

Ингилишда бошқалардан кечроқ қолиб келаётган қайси бир аёлнинг ёқимли овози ташқаридан жаранглади.

Пахта экдим бой бўлдим,
Тулиб чиққан ой бўлдим.
Сталиннинг даврида
Қўлим тўла мой бўлдим.

Бу самиявий қўшиқда ҳамманинг кўнгли ифода қилган эди. Шу тобда биров кириб келди. Мавлон Қўшаев ўз ёвдидан жой берди. Бу киши— нормаларни синдириб, ҳар гектар еридан тўқсон центнерга қадар пахта берган звено бошлиқларидан—Рухсор опа эди.

Бошқа нотиқлар қатори, Мавлон Қўшаев ҳам сўз олди. У жуда қисқа ва дона-дона гапирди.

„Мен“, деди, Мавлон Қўшаев, бутун колхозимиз фикрини гапирмоқчиман. Бу менинг ҳам фикрим. Айтинглари, ота-боболаримиз шундоғ ҳаётни кўрганми? Баҳор шабодаси майсаларни ер тагидан рўёбга чиқаргандай, биз рўёбга чиқдик. Ким бизни рўёбга чиқарди... Бизни чинакам қанотига олиб парвариш қилган ким... кимлар... улуғ рус халқи, улуғ Ленин халқи... Улуғ Ленинизм, бугунги Ленинизм — Улуғ Сталин... Мен мана шулар учун овоз бераман, улуғ Сталин учун овоз берамиз...

Гур этиб бутун халқ оёққа турди. Кремль соати жом чалар пайт. Ер ўқи бизнинг мамлакатимиздан ўтаётган чоғ.. Кишилар, дераза орқали колхоз шаҳарчасига, унинг кенг осмонига назар солди. Ёмғир ва'да қилиб онда-сонда кўринган қиш булути кўкда елканли кема каби юзиб ўтиб кетди. Очиқ ва мусоффо кўк, зангорранг гўзалликларни қучоғлаб олган ҳашаматли „Вильямс“ қишлоғи... беқасам, шоҳи, атласларга бурканган кишилар... Ҳаммаси бир-бирларининг кўз ўнгида. Ҳамма нарса ўз ихтиёрларида...

„Вильямс“ колхози

ҚИЗИЛ АРМИЯ ТЎҒРИСИДА ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ДОСТОНЛАРИ

Ўзбек совет фольклорининг дoston, ашула-қўшиқ жанрларида Қизил Армия ва унинг қаҳрамонлари тўғрисида кўп асарлар яратилгандир.

Халқ ижодчилари ўз асарларида Қизил Армиянинг Улуғ Октябрь ғалабаларини ва совет ватанимизнинг тинчлигини сақловчи қудратли куч сифатида куйладилар.

Совет халқининг асл фарзандлари ватанимиз мудофааси йўлида доим тайёр эканликлари, уларга совет халқининг муҳаббати, партия, совет ҳукуматининг раҳбарлиги ва, ғамхўрлиги, совет халқи ҳамда Қизил Армия жангчилари ўртасидаги мустаҳкам алоқа Қизил Армия ҳақидаги фольклор асарларининг асосий тематикасини ташкил этади.

Ўзбек Совет фольклорида Қизил Армиянинг, қаҳрамонлик ва ватанпарварлик фаолиятлари тўғрисида яратилган асарлар ашула-қўшиқларда ўзининг бадиий аксини топди. Қизил Армия Ўзбекистонда гражданлар уруши йилларида босмачиликни тор-мор этишда маҳаллий аҳоли билан бирликда жуда катта қаҳрамонликлар кўрсатгани бизга маълум.

Мана шу тарихий, жанговар эпизодлар ашула-қўшиқларда, дostonларда куйланиб келди. Босмачилар ҳаракатига қарши курашган Қизил Армияга самимий муҳаббатни ўзида акс этдирган бир қўшиқда халқ шундай куйлайди:

Бизнинг боғда шафтоли,
Шохлари қайрилган.
Босмачилар дастидан,
Она-қиздан айрилган.
Дўпир-дўпир от чопар,
Қизил аскар келипти,
Рангимизга қон кирди,
Душман бағрин тилипти.

Бу қўшиқдан босмачиларнинг халққа кўрсатган жабр-зулмларига қарши нафрат-ғазаб мотивлари ва меҳнаткашларнинг Қизил Армияга бўлган самимий муҳаббати куйланади.

Мана шу тарихий курашларнинг бир қисmini ўзида бадий равишда акс этдирган халқ достони „Очил дов“ достонидир. Бу асарни талантли халқ шоири Фозил Йулдош ўғли ижод этгандир.

Достонда Фозил шоир ўзи кўрган-билган ва жонли гувоҳи бўлган тарихий воқияларни, ўз хофизасида сақлаган фактларни дoston қилиб айтиб куйлаб келгандир. Достон ўз ичига Самарқанд ва унинг атроф район-қишлоқларида Совет ҳукумати қурилгандан сўнг, ўша даврда эксплуататорлар синфининг қолдиқлари ёрдами блан учоқ қишлоқ, районларда Очил босмачи шайкасининг пайдо бўлгани ва уларнинг тинч аҳолига кўрсатган жабр-зулмлари реал тасвир қилинади.

Достонда Қизил Армиянинг меҳнаткашлар оммаси блан бирга-ликда Очил босмачи шайкасининг тор-мор этилиши ва ўша қишлоқ, районларда совет ҳокимиятининг мустаҳкамланиши бадий образлар орқали тасвирланади. Достон шундай бошланади: „Октябрь инқилоби бўлиб, шўро ҳукумати қурилиб, ишчи деҳқонлар, эзилган меҳнаткаш халқлар озодликка чиқиб яшайдиган замон бўлгандан кейин, қадимги амалдор, муллалар чекка-чеккадан йиғилиб, шўро ҳукумати йўқотмоқнинг маслаҳатини қилиб, шўро ҳукуматига қарши отланиб чиқабошлади“. Шундан сўнг, Фозил шоир Қизил Армиянинг жанговарлигини, қаҳрамонлигини тасвирлашга ўтади,

„Шўро ҳукуматига душман бўлган, бу ҳукуматни йиқитиб кўҳна ҳукуматни қурмоқчи бўлиб юрган, халқни уриб-сўкиб, талаб этган босмачиларни йуқ қилмоқ, Шўро ҳукуматининг катта иши бўлиб, қизил аскар бу ишга бел бойлаб, халқнинг тинчлигини ўйлаб, кеча-кундуз босмачини йўқотмоқни бир-бирига сўйлаб, босмачининг қасдига белини маҳкам бойлаб милтиқ, анжом, ёв-яроғини шайлаб, белига бойлаб, ўтдай жайнаб юрган...“

„Ҳукуматдан, комиссар, командирдан буйруқни олиб, қаерда босмачи бўлса излаб бориб, тўп-тўп бўлиб элга бўлиниб, элни қараб босмачини сўраб, қаттиқ кунда ҳукумат блан халқнинг ишига яраб юрган қизил аскарлар эди. Босмачини излаб, шердай хезлаб, бир тўп қизил аскар Янгиқўрғонда эди...“

Очил босмачининг шайкаси Қизил Армия отрядлари томонидан қаттиқ зарбага учрагач, қишлоқма-қишлоқ қочади. Босмачилар қочиб, яширинган жойларини меҳнаткаш халқ вакиллари қизил Армия қисмига келиб хабар берадилар. Босмачилар қишлоқдаги тинч аҳолининг мол-мулкини талаб яна қочадилар. Босмачиларнинг халққа кўрсатган зулмлари достонда шундай тасвир этилади:

Кўп қишлоқдан ўтаяпти,
Буни кўрган камбағаллар,
Гувиллашиб қолаяпти.
Хотин-қизлар бўғчасин об,
Пана ерга қочаяпти,
Бу одамми? бир балo! деб,
Хотин-қизлар қўрқаяпти.

Қизил Армия отрядлари ва маҳаллий меҳнаткашларнинг, ташаббускорликлари, қаҳрамонликлари ҳақида Фозил шоир куйлайди. Қизил Армия отрядларининг босмачилар устига қаҳрамонларча юришини шоир дostonда шундай тасвирлайди:

Бедов отлари дирқиллаб,
Милтиқ, ўқ, анжом ширқиллаб,
Агар душман буни кўрса,
Кетар юраги зирқиллаб,
Қизил аскар жўнади.

Йўлда отлар ўйнайди,
Сувлиқни тишлаб чайнайди,
От устида қизил аскар,
Гулгун бўлиб яшнайди,
Қизил аскар жўнади,

Фозил шоир бу дostonда Қизил Армиянинг босмачиларга қарши олиб борган жанговар курашларини тубандагича куйлайди:

Сойда бир дам туриш бўлди,
Бирор майдон суриш бўлди.
Босмачи блан уруш бўлди,
Юраклиги хўп иш бўлди.

От остида калла қолди,
Қийматбаҳо салла қолди.
Очил айтар: „Не ерларда,
Ғамлаб қўйган тилла қолди“.

Аскар ишин кўрсатди,
Ўнгу-сўлин туман тутди,
Неча оту, неча йнгит,
Бу урушда сулаб ётди.

Қизил аскар сатта ботир,
Кун ботса ҳам қўймаётир.
Босмачини юргизмайди,
Кўринганин отаётир.

Қизил ачкара ғайрат қилди,
Кеч бўлганин энди билди.
Босмачини қувиб, суруб,
Очилни кўкракдан урди.

Шундай қилиб қизил аскарнинг кучи блан, милицияларнинг қуввати блан, эл одамининг ёрдами блан босмачиларнинг тухуми қуриб, эл тинчиб, ободонлик бўлиб, шўро ҳукумати ривож олиб, кундан-кун олға босиб, эндиги зомонлар бўлиб кетди — деб, Фо-

зил шоир дostonини тугатади. Бу дostonдан бошқа, япон самурайларини Ҳасан кўлида тор-мор эгган Қизил Армиянинг жанговар эпизодларини ўзида акс этдирган дostonча—Пўлкан шоир томонидан 1940 йилда ижод этилган „Ҳасан кўл“ асарини кўрсатишимиз мумкин. Пўлкан шоир Қизил Армиянинг япон самурайлари устига жанговар юришини шундай тасвирлайди:

Қизил аскар титроқ солди жаҳонга,
От ўйнатди тушиб катта майдонга,
Қил тамоша, Сталиннинг аскарин,
Жазо берар япондайин ёмонга.

Доим олдинда юрар командир,
Қизил аскарлар чиқмас сўзидан.
Тоғдай керилиб турар командир,
Мардлик ўқилар нурли юзидан.

Тоғлар титрайди саловатидан,
Қушлар ўтолмас минган отидан,
Денгиз чайқалар куч-ғайратидан
Мард қизил аскар борар ортидан.

Шундай қилиб, Қизил Армиянинг, ватанпарварлик, қаҳрамонлик хислатлари ўзбек халқ ижодчиларида репертуарида катта ўрин олди. Фозил шоир, Ислom шоир, Қурбон ота ва бошқалар жуда кўп қўшиқлар яратиб халқ орасида айтиб кўйлаб келдилар.

Бу халқ ижодчиларининг асарларида айниқса Улуғ Ватан уруши йилларида янада жанговарлик, ватанпарварлик мотивлари кучайди. Масалан Фозил шоир „Армия“, „Жаҳон тинглагай“, „Эр йигитлар, майдонга!“ қўшиқларини, Ислom шоир эса, „Жангнома“, „Қаҳрамоннома“ шеър — қўшиқлар тўпламини нашр этдирди. Бу қўшиқлар, термаларда халқ ижодчилари Қизил Армиянинг Ватан уруши фронтларида кўрсатган қаҳрамонликлари, эришган ғалабалари, айрим жангчи ва командирларнинг жанговар фаолиятлари тўғрисида куйлайдилар. Фронтдаги жангчилар блан ўзбек халқининг жонли, мустаҳкам алоқаси — бадий образларда куйланди. Жангчиларга бағишланган қўшиқлар уларда жанговарлик фаолиятини оширди. Фронтда янгидан-янги ғалабага олиб келди ва уларда ботирлик — қаҳрамонлик руҳини кўтарди.

Фозил шоир „Жаҳон тинглагай!“ қўшиғида Қизил Армиянинг қаҳрамонлиги ҳақида шундай куйлайди.

Билмайдими СССР да шерлар кўп,
Самолётчи, асл жангчи эрлар кўп,
Найза тутиб саф-саф бўлиб йиғналган,
Ота-ўғил булар жангда синалган,
Эр йигитлар, қилар оҳанг хуружда,
Кўрсатамиз ёвга қирғин урушда,
Йўлбарс каби ёвни тикка босамиз.
Олдамчи тулкининг бошин кесамиз.

Фозил шоир Қизил Армиянинг душман устидан тўла ғалаба қозониши аниқ ва муқаррар эканлиги ҳақида куйлайди:

Совет халқи фашистларни мажақлар,
Сўнгра тарих бун қолади бу гаплар
Қушлар ўйнаб, эркин учар ҳавода,
Адолатли совет тургай дун'еда.

Фозил шоирнинг Улуғ Ватан уруши майдонларида немис фашистларга қарши қаҳрамонларча жанг қилаётган жангчи, командирларга бағишлаб айтган „Эр, йигитлар, майдонга!“ қўшиғи жангчиларни янада янги ғалабаларга чорлади.

Ислом шоир Совет Иттифоқининг қаҳрамонлари, маршалларимиз, қаҳрамон жангчи-командирларимиз тўғрисида бирқанча қўшиқлар ижод этди. Ислом шоир, „Ботир аскарим“ ше'рида шундай куйлайди:

Ватанимнинг ортиб ери, гуллади жойи,
Гулзору-чаманзор қир била сойи,
Бунянг учун йўлбошчидир у улуг доҳи,
Севар албат ўз гулзорин, ботир аскарим!

Эй Сталин, сен бор учун равшандир башар,
Эй Сталин, сен бор учун орзулар тошар,
Эй Сталин, сен бор учун ҳамма ҳам яшар,
Севар албат ўз ватанин ботир аскарим.

Қаҳрамон учучи лейтенант Бундюк ҳақида куйлаган қўшиғида Ислом шоир Ватан уруши бошланган чоқларида Бундюкнинг бир ўзи тўрт душман самолёти билан жанг қилганини тасвирлайди:

Ёв қидириб учди ботир қарчиғай,
Тамоша қилгани ботмай турди ой,
Тошни тошга уриб ерда оқар сой
Ёв қиргани Бундюк учар осмонда.

Ёвларни тўзғитиб қайтди постига,
Қойил қолди командир Бундюк дўстига
Унвон берди, қизил байроқ ҳуснига
Ёв қийратиб Бундюк учар осмонда.

Ислом шоирнинг учучи Бундюк ва бошқа жангчи, командирларга бағишлаб ижод этган қўшиқларининг зур аҳамияти бордир. Қизил Армияга бўлган муҳаббат, фронт билан мамлакат ичкари-сининг мустаҳкам алоқаси, ўзларининг энг яқин дўстлари, севганлари тўғрисида куйланган қўшиқлари қисқа, чиройли ва баддий, лирик қўшиқларки, буларда халқнинг фикр ва туйғулари куйланади. Биз бу ўринда Қизил Армияга бағишланган халқ қўшиқларидан ба'зи намуналарни келтирамиз: бу қўшиқларнинг кўпчилиги Улуғ Ватан уруши йилларида ижод этилгандир.

Ариқ бўйини ўй,
Гулзорларга сув қуяй,
Қизсан деманг аяжон,
Аскарликка қўл қўяй

Тегирмонни тошиман,
Қиз болалар бошиман,
Борсам агар войнага,
Аскарлар қўлдошиман.

Менинг ёрим командир,
Тани соғлом, омондир,
Аскарликни севмаган,
Киши менга ёмондир.

Қизил аскарларимиз
Жуда кўп беададдир
Ҳарбир сепган уруғим,
Шуларга бир мададдир.

Бизнинг қизил аскарлар,
Асло қўрқмас донгдорлар,
Унинг ёрдамчиси биз
Миллион-миллион лашкарлар.

Чигит эдим еримга,
Хабар бердим ёримга,
Аскарликдан келаркан
Ёрим пахта теримга.

Менинг ёрим қаҳрамон
Душманга бермас омон,
Босқинчи фашистларнинг
Пўстига тикар сомон.

Қизил Армия ва унинг жанговар юришлари тўғрисида ашула, қўшиқ, дoston жанрларидан бошқа эртақлар, ҳикоялар, эсдаликлар яратилган. Брок бу жанрдаги материаллар ҳам ёзувчилар ва фольклористлар томонидан етарли равишда ўрганилмаган. Улуғ Ватан урушига қатнашган ҳар бир жангчи, командир жуда бой жанговар эпизодларга эга. Мана шу хотираларни тезда ёзиб олишимиз керак. Чунки фольклор асарлари Улуғ Ватан уруши йилларида жуда кўп яратилди. Лекин етарли равишда тўплангани йўқ. Бу асарлардан ёшларимиз жасурлик-ботирлик, хислатларини ўрганадилар, уларда душманга қарши нафрат-ғазаб туйғуси ошади. Бундай қўшиқлар ёшларимизда Ватанга бўлган муҳаббатни яна ҳам кучайтиради.

АФЗАЛОВ

ЯНГИ КИТОБЛАР ҲАҚИДА

ВКП(б) Марказий Комитетининг адабиёт ва са'нат тўғрисида чиқарган қарорлари ва ўртоқ Ждановнинг „Звезда“ ва „Ленинград“ журналлари ҳақида қилган докладыдан кейин ўтган шу озгина фурсат ичида совет адабиёти зўр юксалишлар томон илдам қадам ташлаб бормоқда, шу жумладан ўзбек совет адабиёти ҳам бирмунча муваффақиятларга эришди. Унинг саҳифалари ғоявий мустаҳкам, бадий юксак асарлар блан бойиди. Шу қаторда, болалар адабиёти ҳам хила ўсди. У, янги авторларга ва бирнеча салмоқдор асарларга эга бўлди.

1947 йили Ўзбекистон Давлат нашриёти болалар учун анчагина бадий асарлар нашр этди. Булар ичида: Сталин мукофотининг лауреати, шоир Ғафур Ғулومнинг „Ше'рлар“, шоир Уйғуннинг „Ҳадия“ номли тўпламлари, Қуддус Муҳаммадийнинг „Ўқучига эсдалик“ деган китобчаси, „Қизил галстук“ (коллектив), „Янги йил“ (коллектив), бирнеча фольклор, халқ эртаклари ва кўпгина рус болалар адабиётидан таржималар ҳам бор. Бу китобларнинг кўпи ўз оригинальлиги ва ғоявий, бадий пишиқлиги блан ўқучиларга манзур бўлди.

„Қизил галстук“ (коллектив) ше'р, ҳикоя ва пьесалар 133 бет. 1947 йил.

Ўрта ва катта ёшдаги болалар учун аталган бу тўпламнинг дастлабки варақалари Совет Иттифоқининг гимни, Ўзбекистон Совет социалистик Республикасининг гимни ва машҳур болалар ёзучиси Сергей Михалковнинг „Совет Иттифоқи пионерларининг қўшиғи“ ше'ри блан очилади.

Озод ва бахтиёр яшаш деб оталар
Жангларда кўл қон тўқдилар.
Ленин блан Сталин бизга бу ватанни
Қурашда барпо этдилар.

Узоқ йўлга отлан, ҳарвақт йиғ кучинг сен
Коммунистлардан ол ўрнак.
Ўқи ва меҳнат қил, яша халқ учун сен,
Совет пионери— дов'юрак.

Шунингдек, ватанга, халққа муҳаббат, меҳнат ва илмга иштиёқ, Ленин-Сталин партиясига садоқат, қаҳрамонлик ва кураш мотивлари бу китобнинг асосий мундарижасидир.

Бу тўпламга шоир Ғафур Ғулом, Шайхзода, Уйғун, Миртемир, Темир Фаттоҳ, Шукур Са'дулла ва бошқа бирқанча ўртоқларнинг асарлари, А. Фадеевнинг „Ёш гваодия“ романидан парча, С. Михальковнинг „Қизил галстук“ пьесасидан, В. Катаевнинг „Полк ўғли“ номли асаридан парчалар ва бошқа бирнеча рус авторларидан таржималар ҳам киритилган.

Бу тўпламнинг табрикларга лойиқ бўлган дастлабки ютуғи шуки, бу китобга қатнашган ўзбек авторлари ичида; Ғафур Ғулом, Шайхзода, Темир Фаттоҳ каби шоирлар янги асарлари билан қатнашиб, тўпламнинг қийматига қиммат қўшишганлар.

Шоир Ғафур Ғулом узининг болалар учун ёзган аввалги шеърларидан соддалиги ва раволиги билан фарқ қиладиган бу янги шеърда ёшларимизнинг фаровон ҳаётини куйлайди.

„Тонг отар қўшиғи“ шеърда шоир бир ўқучи болани тасвирлайди: бу тасвирида у, ёш совет авлоди билан қуёш ўртасида ма'наи ўхшашлик, бирлик, ҳамжиҳатлик кўради.

Сен билан баравар
Уйғонардим, эй қуёш.
Тонг отардан кечгача
Сен ҳар кун менга йўлдош.

„Бу тасвирнинг ма'навий ва ғоявий қудрати мана бу мисра'ларда яна очиқроқ акс этади:

Даричамдан мўралаб
Китобимни ўқиб боқ.
Унда Сталин бобом
Юзингдан ҳам ёруғроқ.

Я'ни бу ёшлик Сталин авлодидир. Шунинг учун ҳам у, қуёш билан тенглашаолади.

Шоир бахтиёр Совет ёшлари, пионерлари, комсомоллари ва уларнинг келажаклари ҳақида шундай тасаввур қилади:

Улуғ Ленин наслининг
Кичкина фарзандисан
Келажакнинг эгаси
Фарзанди, дилбандисан.

Сиз икков бахтимизсиз
Ўлим билмас зўр авлод.
Ва сизнинг қўлингизда
Коммуна юрти обод.

(„Авлодлар“)

Ёш бўғинларимиздаги бу ботирлик ҳиссиётлари, Ватанга со-
диқлик ва унинг ҳимоясига отланиш каби туйғулар, бу тўпламдаги
бирнеча асарларда ҳам ўз ифодасини тошгандир.

Чегарада тураман
Қулимда милтиқ олиб.
Юрагимга ботирлик
Мардлик меҳрини солиб.
(Уйғун „Чегарачи“)

Жон амаки қўрқоқ эмасман
Гостеллодай тантиман ўзим.
Бўронларни писанд қилмасман
Пионерлик—тўғри бу сўзим.
(Миртемир „Жон амаки олакет мен“)

А. Фадеевнинг „Ёш гвардия“сида ҳам, Шайхзоланинг „Женя“
достоида ҳам, С. Михалксийнинг „Қизил галстук“, Миртемир-
нинг „Олег ва ўртоқлари“, В. Катаевнинг „Полк ўғли“ асарлари
ва тўпламдаги бошқа бирнеча асарларда ҳам шу асосий мавзу,
ёшларимиздаги ватанпарварлик туйғулари куйланади.

Улуғ Ватан уруши кунларида немис босқинчилар қўлига асир
тушиб қолган 13 яшар пионер Женяни фашист жаллодлар дор-
га осаркан, Женя ўзини дадил тутиб, шундай дейди:

— Яшасин менинг Вата...
Бўғилди сўнг жумласи.
Етмади бўғин битта,
Ва тикилди нафаси
(Шайхзода „Женя“)

Мана шу азамат Женяларнинг ватандоши, сафдоши Зоялар,
Олеглар ҳам ўша жаллодлар қаршисида ўзининг совет боласи
эканлигини, мустақкам ғоясини, пионерлик қудратини, ботирлик
ва озодлигини намоён қилади.

Жаллод деди:— ёшсан, увол
Отиласан бошинг ҳам кетар.
Жавоб айтар Олег дарҳол:
„Эй, сен эски муттаҳам,
Билганингни қил эй ғаддор,
Қўрққан ким бор ўлишдан,
Ўлган яхши такрор-такрор
Сенга қарам булишдан!
(Миртемир „Олег ва ўртоқлари“)

— Ялбарма, офицер, бўлмайман таслим,
Қамчин азобларинг менга кор қилмас.
Ёнгилмас, сотилмас улуғ рус насли
Ёвнимга дилимда марҳамат бўлмас.
(Ёнғин „Москва қизи“)

Ёшларимизнинг ўқишга, меҳнатга меҳр, садоқатлари, меҳнатдаги билим олишдари моҳирлик, жасорат ва матонатлари ҳам тўпламнинг асосий мавзуларидандир.

Синфга кираман дадил,
Ўлтираман партамда адил,
Дарс олишга иштиёқим зўр,
Мактаб менга жонажон, ҳузур.

(Ш. Садулла „Сентябрь тонги“)

Қалдирғоч қанотидек,
Хатни қияди Омон.
Хат эмас ўқишда ҳам
Олмайди: икки-ёмон.

(Қулдус „Яша, Омон“)

„Қизил галстук“ тўпламида шу каби муваффақиятлар билан бирга камчиликлар ҳам йўқ эмас. Дастлабки кўзга ташланадиган нарса тўпламдаги оригиналь проза асарларининг камлиги ва бўлган уч-тўрт ҳикоянинг ҳам етарли гоёвий ва бадий қувватга эга эмаслигидир. Бу ҳикояларда („Уч сайёҳ“, „Маҳмуднинг ҳикояси“) олинган мавзулар ҳарқалай актуал мавзулардир. Лекин ундаги воқиянинг унча катта бўлмаслигига қарамай, ортиқча мулоҳазалар ҳисобига ҳикоя ўқучини зериктирарлик даражада чўзилган, воқиа сиққ ишланмаган ва асарнинг бадийлигига камроқ эътибор берилган.

Худди шунингдек, шеърларда ҳам сюжет ва актуал темалар кам. Тумтароқ, такрорий ва бўш мисралар кўп. Кўп шеърлар табиат ҳодисаларига, фаслларга бағишланади. Бу ҳам албатта шу куннинг актуал мавзулари эмас. Бундан ташқари баъзи шеърлар („Темирчи қиз қўшиғи“) болаларга муносиб бўлмасда тўпламга киритила берган. Тўпламдаги асарларнинг жуда кўпи бирнеча бор босилган ва китоблардан олинганлиги ҳам китобнинг оригиналлик қийматига зарар етказган.

Умуман олганда, „Қизил галстук“ тўлами ёшларимизнинг бадий ўқишларига материал бўлаолиши ва пионерлар ташкилотининг 25 йиллигига муносиб совға сифатида табриклашга лойиқ бир тўламдир.

2. „Янги йил“ (коллектив) шеър, ҳикоя, эртақ ва топишмоқлар. 132 бет. 1947 йил.

Бу тўламнинг исми ва ўз ичига олган баъзи асарларнинг характерида маълумки, бу китоб янги йилга, болаларнинг арча байрамларига бағишлангандир.

Бу тўламдаги асарлар ичида шоир Ғафур Ғуломнинг „Сталин халқининг байрами“, „Билиб қўйки, сени дунё кутади“, Уйғуннинг „Арча“, „Қиш“, „Қор бобо“, „Холик қўрқоқ“ шеърлари, Ш. Садулланнинг „Мен чавондоз“ шеъри, эртақлари ва бирнеча шеърининг парчалари, Қулдуснинг „Ўсимликлар орасида“ каби асарлари бор. Қолган асарлар русчадан таржима бўлиб, Максим Горь-

кийнинг „Чумчуқча“ ҳикояси, „Аҳмоқ Иван“ эртаги ва Маршакнинг машҳур „Үн икки ой“ деган янги йил эртаги, Андерсеннинг „Арча“ ҳикояси ва бошқалар киритилган.

Ғафур Ғулом „Сталин халқининг байрами“ ше‘рида мамлакатимизнинг улуғвор байрамлари ва бахтли ёшларимизнинг бу байрамлар ҳақидаги таассуротларини ва орзуларини тасвирлайди.

Улуғ байрам, энг олдинда жасур байроқдор,
Ёмғур ювган лола юзи каби беғубор,
Гердаийб мен ҳам
Колонналар қаторида кетгим келади.

Танкларнинг туёқлари ерга ботаркан,
Командирга суқум кириб қараб қоламан.
Тезроқ улғайиб
Шу қаторда буй ўлчашни қиламан орзу.

Тез улғайиш, жангчилар қаторига кириш каби орзулар блан тўла бу бахтиёр совет ёшларининг мамлакатимиздаги қадр-қиймати шоирнинг „Билиб қўйки, сени дун‘ё кутади“ ше‘рида яна яхши ифодасини топгандир.

Уйғуннинг бу тўпلامдаги ше‘рлари китобнинг мазмунига мос, я‘ни янги йил мавзу‘ида ёзилган ше‘рлардир. Уининг „Арча“ ше‘ри болалар учун жуда характерли ва тўпلامнинг мақсадини қузатучи материаллардан биридир.

Арча-арча жон арча,
Сени севади барча.
Бизлар ҳам севиб жондан,
Сени қорли ўрмондан
Уйга олиб келамиз,
Шохларингга иламиз
Турли ўйинчоқларни,
Электр чироғларни,
Қатор қилиб ёқамиз
Сўнг ҳуснингга боқамиз.

Қиш тасвири ва қишда болаларнинг ўйин ва тамошалари ҳам Уйғун ше‘рларида ёрқин бўёқлар, ҳаётий ва содда ифодаларда жуда чиройли акс этади.

Ҳар томонда оппоқ қор.
Совуқ ҳукм суради.
Ёғочлар оқ кийимда,
Хаёл суриб туради.

Гоҳ қор бўрон уйнашар,
Гоҳ чана қўйишади.

Гоҳ яхмалак отишиб
Завқига тўйишади.
Гоҳ қордан одам ясаб
Қўйишар йўл бўйига,
Гоҳ тўпланиб боришар,
Арчахоннинг тўйига.

(«Киш»)

Болаларнинг энг сеvimли тўйи арча байрамидир. Бу кунни улар ошғич кутадилар. Мана шу кунларнинг тасвири уларнинг адабиётларида ҳам чиройли ифодаларда акс этгандир.

Бизлар соғиниб ҳар нафас
Кутдик сени йил бўйи,
Ёдимиздан кўтарилмас
Шодли янги йил тўйи.

(Ш. Саъдулла „Янги йил“)

Шоир Уйғуннинг „Қор бобо“ шеъри айниқса болалар ҳаётига мос ва болалар учун ёқимтой. Бу шеър қисқагина сюжетга эга бўлиб, мазмунида болани она сўзига қўлоқ солишга, тарбияга ўргатади.

Онам—деди—дарсиягни ўқи,
Эшик совуқ чиқмагил зинҳор,
Унамасдан чиқиб кетдим мен,
Ғижирларди босганимда қор.
Аммо тездан қўлоқ бурнимни,
Кимдир биров чимчилаб олди,
Кўзларимга ёш чиқиб, юзим,
Қўлоқ, бурним ачишиб қолди.

Максим Горькийнинг „Чумчуқча“, Нағишиниянғ „Эй, оға“ эртаклари, В. Асиеванинг „Унитилмас сўз“, Гайдарнинг „Номус“ ҳикоялари ва Уйғуннинг „Холиқ қўрқоқ“ шеъри ҳам мана шундай тарбиявий мавзуларда бўлиб, болаларни ўқишга, меҳнатга, ботирлик ва қўрқмасликка ўргатади. Бу асарларни мавзу этибори билан тўпламнинг муваффақияти деса бўлади.

Янги йил тўпламининг асосий мундарижаси шулардан иборат. Энди шу ерда бир икки савол туғилади. Тўпламнинг мақсади нима? Агар бу китоб янги йил ҳодисалари ва арча байрамлари ҳақидаги асарлар тўплами бўладиган бўлса, нима учун бошқа мавзудаги асарлар ҳам киритилган? Бордию, китоб турли темадаги асарлар тўплами бўладиган бўлса, нега бошқа мавзулардаги оригиналь асарлар кўпроқ киритилмаган?

Ҳақиқатан ҳам тўпламнинг умумий мундарижасидан чиқадиган хулоса шундай. Тўпламда бир аниқ мақсад, бир турли мавзу кўзатилмаган. Гарчи шундай мавзу танланмаган экан, қиш ҳақидаги зўрма-зўраки киритилган таржималар ҳисобига турли темадаги ғоявий ва бадний пишиқ оригиналь асарлар киритилса яхши бўлар эди-ку.

Бундан ташқари тўпلامда гоёсиз, ғайри бадийй ва қуруқ табиат тасвиридан иборат асарлар ҳам йўқ эмас. Бунинг устига бу китоб ғализ ва мубҳам мисра'лар блан тўла.

Толҳявич ўйнарди юраги тошиб,
Кўнгли тўлган боғбон наққошларидан.

Шамол ҳам кўз қисиб ташлаб кеталмас
Ўйнашар иккиси галма-гал қучиб
(Қуддус „Усимликлар орасида“).

Айниқса тўпلامдаги Ш. Са'дулланнинг „Янги йил кечаси“ эртаги болаларнинг руҳига тўғри келмайдиган, аллақандай илоҳи қувватга ишонтиручи ўта афсона бир нарсадир. Бу эртак Ш. Са'дулла томонидан ше'р блан қайта ишланган. Бунда воқиа шундай: Бир она кўрқинчли бир тунда бешикдаги боласини ухлатиб ўтирганда, унинг олдига қорбобо кирадию, шу блан бола олтин бўлиб қолади. Она муҳтожликдан боланинг бир бармоғини кесиб олади. Келгуси йил қорбобо келиб болани яна ўз ҳолига келтиради.

Бу афсона аслида бошқача эди. Бу воқиа қорбобо блан эмас, лайлатул қадир ўтиши блан юз берар эди. Бунда бўлса лайлатул қадир ўрнига қорбобо олиниб болалар назарида севимли бўлган қорбобони илоҳий, кўрқинчли бир куч қилиб кўрсатилади. Бу асар болаларга ҳечнарсга бермайди. Аксинча афсоналар орқали болаларни қорбободан ҳам кўрқинчга, ундан қочинчга да'ват қилади.

Тўпلامдаги кўпгина топишмоқлар ҳам бор. Булар таржима этилганми, янгидан тўқилганми ҳар ҳолда, уларнинг бир қисми яхши ўйланган, пишиқ ишланган, равон ва болаларнинг тезда топиши учун қулайдирлар. Лекин ба'зиларининг сохталиги, айтилган гапларнинг яширилган нарсага муносабати йўқлиги топишми оғирлаштиради ва боланинг фикрини чалғитади.

Бир тўп чангал ичида
Бир япроқ қизил гул

Буни ким ҳам қирғовул эканлигини топаолади. Ёки:

Бир нарса бор дун'ёда оғзи узун,
Бир соатда айланади ернинг юзин,
Санаб кўрсам кўп одам танир экан,
Тавимайман деса ҳам босган изин.
(радио эмиш).

Ёз бўйи юради,
Қишда роҳат суради.

(Аяк эмиш).

Умуман, бу тўпلامдан хурсанд бўлган ёш ўқучилар янги йилда ҳам бу авторлардан мукамал, камчиликлари тўлатилган янги китоблар кутади.

ЎТҚУР РАШИД

МАУИНДАРИЖКА

Бет

В. Мураделининг „Улуғ дўстлик“ операси тўғрисида ВКП(б) Марка- ний Комитетининг 1948 йил 10 февраль қарори	3
ШАЙХЗОДА. Юлдуз. Ше'р.	9
Н. ОХУНДИЙ. Эрк посбони. Ше'р	10
УЙҒУН, ИЗЗАТ СУЛТОН. Навоий. Пьеса.	12
М. ТУРСУНЗОДА. Ғарбдан келган „меҳмон“. Ше'р.	60
ҲАКИМ НАЗИР. Раиснинг хатоси. Ҳикоя.	62
ШОНАЗАР. Номзод. Ше'р.	67
М. ОСИМ. Йиғитали. Ҳикоя.	68
М. БИКАДОРОВ. Олтин чироғлар. Ше'р.	88
С. ҚАЛАНДАР. Биз Уралда. Повесть.	91
П. МЎМИН. Кўзибой чўпов. Ше'р.	110
ТУЙҒУН. Оддий одамнинг улурворлиги. Очерк.	112
М. АФЗАЛОВ. Қизил Армия тўғрисида халқ кўшиқ ва достонлари.	119

ТАНҚИД ва БИБЛИОГРАФИЯ

ЎТКУР РАШИД. Янги китоблар ҳақида.	215
--	-----

РЕДКОЛЛЕГИЯ: *Одбек (мас'ул муҳаррир), Ғафур Ғулом, Яшин, Уйғун, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Ж. Шарифий, М. Ашрафий, Сами Абдуллаев. Мас'ул секретарь: Ма'руф Ҳаким.*

На узбекском языке

„ШАРҚ ЮЛДУЗИ“

№ 2

Орган Союза советских писателей Узбекистана

Объединенное издательство „Правда Востока“ и „Кзыл Узбекистан“

Ташкент—1948

„Шарқ Юлдузи“ редакциясининг адреси:
Ташкент, Биринчи май кўчаси, уй № 20. Телефон 33-881.

Босишга рухсат этилган 13/III-1948 й. Р 01792. Қоғоз формати 60×92/16. Босма листи 8,26.
Бир листда 47000 ҳарф. Тиражи 6000. Изд. № 238. Баҳоси 5 сум.

Ташкент. „Қизил Узбекистон“ ва „Правда Востока“ нашриёти босмаханаси. Заказ 212.

r

5 c.

2955